

NAGY LEVENTE

VÁLASZTÁS ÉS ARÁNYOSSÁG

A DEMOKRATIKUS VÁLASZTÁSOK ARÁNYOSSÁGI KÉRDÉSEI

DEBRECEN
2015

NAGY LEVENTE

Választás és arányosság

A demokratikus választások arányossági kérdései

E könyvet fiamnak, Györgynek ajánlom

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2015

Lektorálta
FÁBIÁN GYÖRGY

Borítóterv
TÍMÁR TAMÁS

© Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISBN 978-963-318-479-0

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
A nyomdai műveletek
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében készültek, 2015-ben
www.dupress.hu

Tartalom

1. BEVEZETÉS	7
1.1. A választásról általában	7
1.2. A választások alapelvei	10
1.3. A választások alapvető funkciói.....	12
2. TÖBBSÉGI ÉS FÉLARÁNYOS FORMULÁK	18
2.1. Többségi formulák.....	18
2.1.1. Abszolút többségi formula	20
2.1.2. Relatív többségi formula	22
2.1.3. Vegyes többségi formula.....	24
2.2. Félarányos formulák.....	24
2.2.1. Többses szavazat.....	25
2.2.2. Kumulatív szavazat	26
2.2.3. Limitált szavazat	26
2.2.4. Egyéni át nem vihető szavazat (SNTV)	27
3. ARÁNYOSSÁG.....	29
3.1. Képvisélet	29
3.2. Arányosság	37
3.3. Az arányosságot meghatározó legfontosabb tényezők	38
3.3.1. Szavazás és szavazói szerep.....	39
3.3.2. Választókerületi magnitúdó	40
3.3.3. Effektív küszöb.....	41
3.3.4. Effektív pártszám.....	43
4. ARÁNYOS FORMULÁK.....	45
4.1. Arányos választási rendszerek.....	45
4.2. „Kvóta” rendszerek (A legnagyobb maradék formula)	48
4.2.1. Hare kvóta (q_1).....	48
4.2.2. Hagenbach - Bischoff kvóta (q_2)	49
4.2.3. Droop kvóta (q_3)	50
4.2.4. Imperiali (q_4) és Módosított Imperiali kvóta (q_5).....	50

4.3. „Osztó” rendszerek (A legmagasabb átlag formula)	53
4.3.1. D’ Hondt formula.....	53
4.3.2. Sainte–Laguë formula.....	54
4.3.3. Módosított Sainte–Laguë formula	55
4.3.4. Komparatív elemzés	55
4.4. Az egyéni átvihető (átruházható) szavazat (STV)	71
5. ARÁNYOSSÁGI SZÁMÍTÁSOK	74
5.1. Arányossági együttható (A_e).....	77
5.2. Rae index (I).....	78
5.3. Loosemore–Hanby Index (D).....	80
5.4. Módosított Loosemore–Hanby index (D').....	86
5.5. Lijphart index.....	89
5.6. A legkisebb négyzetek indexe (LSq).....	90
5.7. Sainte-Laguë index	93
5.8. D’Hondt index.....	93
5.9. Arányossági profilgörbe és arányossági profiltípusok.....	95
5.10. Súlyozott átlag.....	98
6. EMPIRIKUS MEGKÖZELÍTÉS	102
6.1. Kanada pártrendszere	102
6.2. Kanada választási eredményei 1908–2011 között	105
6.3. Az Egyesült Királyság pártrendszere.....	125
6.4. Az Egyesült Királyság választási eredményei 1945–2010 között.....	133
6.5. Hollandia pártrendszere.....	144
6.6. Hollandia választási rendszere	148
6.7. Hollandia választási eredményei 1946–2012 között.....	151
7. ÖSSZEGZÉS.....	163
8. FELHASZNÁLT IRODALOM	165

ELŐSZÓ

A választás a modern demokráciák talán legelterjedtebb, egyetemes jellegű intézménye, mely elválaszthatatlan a demokratikus politikai rendszerektől. A választás a hatalom átruházásának, a politikai elit kiválasztásának, a vezetők elszámoltatásának és leváltásának általános technikája. Ilyen értelemben a választás nemcsak egyén-közösség vagy társadalom-politikai hatalom közötti sajátos közvetítő mechanizmus, hanem a döntéshozók és a politikai rendszer legitimálója is. A hatalom elfogadásának-elfogadtatásának mértéke azonban nagyban függ a képviselő minőségétől, attól, hogy a felhatalmazottak ténylegesen is érvényre juttassák a társadalom (legalábbis a többség) akaratát. Az akaratérvényesítés a képviselő mennyiségi dimenziójától is függ, attól, hogy a döntéshozó testület összetétele milyen mértékben tükrözi, avagy mennyire hű képmása a társadalom (szavazók) pártpolitikai tagoltságának. Ez viszont a választási rendszerek arányosságával kapcsolatos alapvető kérdés.

Az első fejezet a választások alapelveit és a választások alapvető funkcióit tárgyalja. A második fejezet elméleti megközelítésben mutatja be a többségi és félarányos választási formulákat. A harmadik rész az arányosság alapvető problémáit, majd a képviselő néhány, arányossági szempontok mentén felvetett, kérdését tárgyalja, ezt követően pedig az arányosságot meghatározó tényezőket vizsgálja. A negyedik fejezet az arányos formulák részletesebb bemutatására tesz kísérletet, számos hipotetikus példa segítségével, amelyekkel szemléletesebbé tehetők az egyes formulák sajátosságai, esetleges előnyei, illetve hátrányai. Az ötödik rész az arányossági számítások legalapvetőbb kérdéseit mutatja be. E fejezet az arányossági együttható és a legismertebb arányossági indexek mellett az arányossági profilgörbe, valamint a súlyozott arányossági átlagok sajátosságaira hívja fel a figyelmet, kihangsúlyozva e mutatók jelentőségét a választási rendszerek elemzésében. Az utolsó fejezet képezi e munka empirikus részét: a korábban bemutatott szempontok, elvek, illetve arányossági indexek segítségével Kanada, az Egyesült Királyság és Hollandia 1945 utáni választási eredményeit követi nyomon. Az a tény, hogy Kanada és az Egyesült Királyság rendszerének elemzésére került a választás, azzal magyarázható, hogy láthatóbbá szándékoztam tenni: nemcsak az arányos rendszerek, hanem a többségi, és ezen belül a relatív többségi rendszerek esetében is lehet, mit több, célszerű arányossági elemzéseket végezni. Hollandia választási rendszerének bemutatására nemcsak azért került sor, hogy átlátható és érthető legyen az olvasó számára a világ egyik legarányosabb rendszere, hanem azért is, hogy „ellensúlyozó” példaként álljon a két relatív többségi rendszerrel szemben, ami az eredmények közötti különbségeket, a tökéletes arányosságtól való eltérések mértékét illeti. A szóban forgó rendszerek vizsgálata során fokozott hangsúly helyeződik arra, hogy miként befolyásolják az arányosságot olyan tényezők, mint a pártok száma, a pártok egymás közötti erőviszonyai, a koncentrált párttámogatás, és természetesen a választási formulák. Olyan, arányosságot befolyásoló tényezők ezek, amelyek figyelembe vételével, és az arányossági mutatók nyomon követésével Kanada és Nagy-Britannia esetében például kétségbe vonható és megkérdőjelezhető a relatív többségi rendszer és a pártrendszer viszonyára vonatkozó, Duverger féle törvény is.

E záró fejezet Kanada huszadik századi pártrendszerének rövid bemutatásával indul, rámutatva a pártrendszer és a választási rendszer közötti sajátos függőségi viszonyra. A tárgyalt időszak szakaszokra bontása, s az egyes szakaszok arányossági mutatók alapján történő vizsgálata jobban rávilágít a kanadai pártrendszerben végbemenő belső mozgásokra, a pártok közötti erőviszonyok alakulására, a választási rendszerben végbemenő arányossági változásokra. Kanada esetében csak a fontosabb pártokat vettem figyelembe, annál is inkább, mert az „egyéb” pártok a legtöbb esetben „súlytalanok”, s kihagyásuk nem okozott jelentős torzításokat az arányossági mutatók szempontjából.

Hasonló elképzelés alapján mutattam be az Egyesült Királyság második világháború utáni párt-, és választási rendszerét, ennek eredményeit, arányossági változásait. Az Egyesült Királyság esetében azonban az „egyéb” pártokat már nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mert a konzervatívok, a munkáspártiak, illetve a liberálisok mellett megjelenő szereplők nagyobb súllyal bírnak, mint amekkora szerep hárul a kanadai kis pártokra, saját választási rendszerükön belül.

Hollandia esetében a parlamenti pártok képezték a vizsgálat tárgyát. A számítások során az összes parlamenti párt eredményeit figyelembe vettem, a táblázatokban azonban többnyire az első kilenc párt került be. Az „elhanyagolt” pártok eredményei csupán elenyésző változásokat eszközöltek volna a rendszer egészének arányossága tekintetében, ezért kimaradtak a számításokból.

E könyv elsősorban egyetemi hallgatók és oktatók számára készült, de olyanok is használnak olvashatják, akik fokozottabban érdeklődnek a választások, a választási rendszerek iránt.

Debrecen, 2014. december

1. BEVEZETÉS

1.1. A választásról általában

A „választás” szó értelemszerűen feltételezi, hogy egynél több lehetőséggel van dolgunk, és azt jelenti, hogy „n” alternatívából kiemelünk vagy megkülönböztetünk egyet vagy többet. A folyamat számos szempont és procedúra mentén történhet: pusztán tetszés alapján; spontán döntéssel; megérzés vagy intuíció mentén; de a kiválasztás többnyire az egyes alternatívák mérlegelését és összehasonlítását követő tudatos döntés eredményeként születik, mely döntés általában azon alapul, hogy a „kiválasztó” személy kiemelt szerepet, megkülönböztetett értéket tulajdonít a kiválasztott alternatívá(k)nak, a maga szándékai, tervei, érdekei mentén.

Az általánosságban vett választásnak az a része, amely az egymással versengő felek közül intézményes keretek között – azaz előre rögzített időben és összehangolt rend szerint – választ és hatalmaz fel közügyi döntések meghozatalára és gyakorlatba ültetésére, politikai választásnak nevezzük. A politikai választás csak akkor nyerhet igazán értelmet, ha bizonyos értelemben demokratikus jelleget ölt, ugyanis a választás jelentése, ha korlátozott formában is, politikai szabadságot előfeltételez. E szabadság azonban behatárolt, mert az alternatívákat többnyire a politikai pártok „kínálják fel” a választónak, s nem maga a választópolgár dönti el, milyen lehetőséget, vagy kit emel ki a többi közül. A megszabott határok között azonban a szavazónak van némi mozgástere, hiszen mégiscsak több alternatíva közül választhat,¹ politikai beállítottsága és saját belátása szerint. Így jutunk el a modern képviseleti demokráciához, amelyben a népszuverenitás a szabad választások eredményeként létrejövő törvényhozás létrejöttében és működésében ölt testet. Megjegyzendő, hogy a demokratikus választás összetett, jogszabályokkal gondosan körülírt eljárási rendet igényel.

A diktatúrákban, a „választás” kifejezés – már jelentéséből adódóan is – önellentmondásos, mivel fennáll a következő helyzetek legalább egyike: a szavazás kötelező;² egy jelölt van feltüntetve a szavazólapra; több jelölt van feltüntetve, de mindannyian ugyanannak a „forradalmi” pártnak a képviselőjében. Nem véletlen ezért, hogy a diktatúrákban tartandó szavazást „pszeudo - demokratikus” választásoknak is szokás nevezni, hiszen ahol a szavazás kötelező, vagy ahol a polgárok csupán egy jelöltre vagy pártra szavazhatnak, ott a választás nem hordozza magában a demokrácia egyik alapvető jegyét: a tényleges választást és választhatóságot. Ebből adódóan a hatalom nép általi legitimálása sem autentikus. A diktatúrákban tulajdonképpen a szabad és nyílt politikai versengés helyett jóval inkább kényszer alatti vagy manipulációs formalizmusról lehet csak szó. A diktatórikus kormányok ennek ellenére majdnem mindent megtesznek, arra hivatkozva, hogy őket a nép hatalmazta fel, s a maximális társadalmi támogatottság értelmében a nép nevében döntenek és cselekednek.

¹ A „választ” szó tehát eleve két vagy több kínálkozó lehetőségre utal. Abban az esetben, ha például egyetlen jelölttel vagy párttal van dolgunk, akkor nem választásról, hanem a legjobb esetben is csak szavazásról beszélhetünk, a szó szigorú értelmében.

² A pontosítás kedvéért, nem minden diktatúrában kötelező a szavazás, de több demokratikus rendszerben kötelezővé tették a szavazást, mint, például Belgiumban, Luxemburgban, Görögországban, Cipruson, Ausztráliában, számos dél - amerikai országban, stb.

A szavazás nemcsak a demokráciák sajátja, de a szabad választás a demokráciák elengedhetetlen és elválaszthatatlan része. A demokráciák kialakulása és fejlődése során a szabad választás fokozatosan és szervesen nőtt hozzá a demokratikus politikai rendszerekhez. A választásokat, éppen ezért, nem célszerű pusztán technikaként felfogni, hanem inkább olyan aktusként kell kezelni, mely a modern képviseleti demokráciák alapelveinek, – a népszuverenitásnak – sajátos kifejeződése, az egyén (csoportok) és a politikai hatalom közötti kapcsolatrendszer létrehozója, a közakarát megjelenítője, de egyben széles körű konszenzuson nyugvó sajátos folyamat is, amely jelentős mértékben határozza meg a társadalom érdektagoltságával többé-kevésbé összhangban álló politikai intézményrendszert. Az a feltételezés, hogy a „kormány azt teszi, amit a választópolgárok akarnak”, igen szoros kapcsolatra utal választás és demokrácia között. Lényeges kérdésként merül fel, azonban, hogy az egymással versengő pártok részéről a társadalom számára legfontosabb kérdések fogalmazódnak-e meg a hatalmi küzdelem céljaiként, vagy inkább a pártok saját hatalmi harcai, önös érdekei kerülnek túlsúlyba.

A demokratikus választás elvileg tűnhet kevésbé lényegesnek, fontosnak vagy akár mindent eldöntőnek. Egyesek szkeptikusabbak a választások demokráciára gyakorolt hatását illetően, s kétségbe vonják, akár alábecsülik a választások tényleges szerepét a pártrendszer alakulásában, a vezetők kiválasztásában. A választási rendszer és a pártrendszer viszonya kapcsán állapítja meg például Grumm, hogy „az arányos választási rendszer inkább következménye, mint oka a pártrendszernek”.³ Hasonlóan fogalmaz Bogdanor is, kiemelve, hogy „nem igazolható semmilyen elmélet, amely a választási rendszert a pártrendszer fejlődésében alapvető oksági tényezőnek tekinti”, hozzátéve, hogy a választási rendszer a politikai döntések által befolyásolt társadalom történeti fejlődés tükrében érthető csak meg (Bogdanor-Butler, 1983: 254, 261). Vannak, akik úgy vélik, hogy a választási rendszerek viszonylag fontosak, de „nem lehet sem tudatosan megkonstruálni, sem szabadon megváltoztatni őket”, s a róluk folyó viták „azt a látszatot keltik, mintha szabadon dönthetnénk felőlük, pedig valójában ez a döntési szabadság nem létezik”.⁴

Jóval nagyobb azoknak a köre, akik a választások és a választási rendszerek fontosságát hangsúlyozzák. A választások jelentőségének leértékelésére, hatásának alábecsülésére reagálva állapítja meg helyesen Sartori, hogy ha a fenti megállapítások igazak, ha a választási rendszerek következményei elhanyagolhatók, vagy erőtlen „kiváltó tényezők” lennének, akkor miért vitáznak róla annyit a politikusok, és miért küzdenek oly elszántsággal a reformerek megváltoztatásukért?⁵ Lijphart és Taagepera állításait kölcsönözve hasonló módon vélekedik Farrell is, aki felhívja a figyelmet arra, hogy a választási rendszerek korábban a politikatudo-

³ Grumm: 1958, 375 In: Sartori, 2003: 42.

⁴ Nohlen, 1984b: 217; Katz, 1980: 123 In: Sartori, 2003: 43. Ennek ellenére, úgy vélem, mégis kínálkozhat olyan lehetőség, hogy a megfelelő hatalmi pozícióban lévők (például minősített parlamenti többség) a választási rendszer megváltoztatása mellett döntenek, akár a társadalom javára, akár saját hatalmuk további szilárdítása érdekében születik meg a szándék.

⁵ A választási rendszerek megreformálása kapcsán jegyzi meg Sartori, hogy egy megszilárdult rendszer hasznélvezői mindent megtesznek annak érdekében, hogy a megszokott játékszabályok mentén történjenek a választások, míg a változtatni szándékozók nem a társadalmi törésvonalak szerkezetének vizsgálatából, vagy „történelmük mélyebb determinánsainak felkutatásából” merítik a változtatási indítást, hanem gyakran figyelmen kívül hagyva a történelmet, a társadalmi determinánsokat, a hagyományokat, olyan változtatásokat próbálnak eszközölni, amelyekről a „maguk számára a legtöbb azonnali hasznot remélik” (Sartori, 2003: 44).

mány egyik legelhanyagoltabb kutatási területe volt,⁶ de egyre több szakember, kutató kezdte tanulmányozni e rendszereket. Ez annak tudható be, véli Farrell, hogy egyre többen vélik azokat fontosnak,⁷ s ennek eredményeként, a választási rendszerekkel foglalkozó részterület egy „megérett” tudományterületté fejlődött (Shugart, 2008).⁸

A választások, és a választási rendszerek tanulmányozásának fontossága a demokratizálódás térhódításával is magyarázható, hiszen Dél-Európa egyes országaiban, a 70-es években, Közép-, Kelet-Európában a 80-as évek végén a demokratikus választások egyre inkább a politika középpontjába kerültek. A modern demokrácia, amint azt Katz is kihangsúlyozza, egyfajta „pártdemokrácia” (Katz, 1980: 1), s éppen ezért a nyugati típusú demokrácia elképzelhetetlen politikai pártok nélkül. A választási rendszernek köszönhetően az egymással versengő pártok jelöltjeiből a társadalom polgárai kiválasztják a közügyi döntések főszereplőit. Ez a maga rendjén a kormány megalakulásához járul hozzá, a kormánypolitika mibenlétét határozza meg, illetve a politikai rendszer egészének legitimitását alapozza meg (E funkciókról a későbbiekben lesz bővebben szó). A vezetők ilyen formán történő kiválasztása a demokrácia sajátja. Ahol nem így választják a vezetőket, ott nincs tényleges demokrácia, hiszen a szabad és általános választás tűnik az egyetlen lehetőségnek a tényleges részvétel, a népképviselő, illetve az ellenőrzés demokratikus elvének érvényesülésére. Jelképesen fogalmazva a választási rendszer egy olyan sajátos fogaskerék, amely biztosítja a demokrácia kerekének forgását, működését (Farrell, 2011: 2), s ennek akkor is nagy az igazságtartalma, ha egyik-másik párt, vagy egy-egy karizmatikusabb személy „kézben tartja”, s ezáltal manipulálja a szavazók jelentős hányadát.

A választási rendszer és a pártrendszer kapcsolata, illetve az előbbi hatása az utóbbira külön fejezetet érdemelne, itt azonban csupán annyit jegyzek meg, amint Duverger is kihangsúlyozza,⁹ hogy a választási rendszer jelentős hatással van a pártrendszerre, hiszen az egyfordulós többségi rendszer, például a kétpártrendszer kialakulását segíti elő, a kétfordulós többségi rendszer több, rugalmas és független párt kialakulásához járul hozzá, míg az arányos rendszer a sokpárti rendszer kialakulására hajlamosít. Sartori számos ponton bírálja Duverger szabályait,¹⁰ s annak bizonyítására törekszik, hogy a választási rendszerek egyfelől a választókra, másfelől a pártok számára fejtenek ki hatást. A kettőt, véli Sartori külön-külön kell vizsgálni, anélkül is inkább, mert a választó magatartása mellett a mandátumszámítás módja is jelentősen befolyásolja a pártok számát. A választási rendszernek leginkább *redukáló* hatása van a pártok számára nézve, központi kérdés azonban, hogy milyen szempontok mentén számoljuk a pártokat.

⁶ Farrell, 2011: 1. Lásd még Lijphart, 1985: 3, valamint Taagepera and Shugart, 1989.

⁷ Richard Katz szerint a 80-as évek végéig kb. 1 500, képviselővel és választási rendszerrel kapcsolatos tanulmány látott napvilágot Katz (1989): 'International Bibliography on Electoral Systems' In: *International Political Science Association* (Farrell, 2011: 1. Ez a szám, 1992-re 2 500-ra emelkedett Katz (1992): 'International Bibliography on Electoral Systems' (Farrell, 2011: 2).

⁸ E fejlődési ív talán legjelentősebb kiindulópontja Douglas Rae, 1967-ben napvilágot látott műve a *The Political Consequences of Electoral Laws*. Munkájában a szerző valósággal megszabta az irányt, hogy miként vizsgáljuk a választási rendszereket, és azok politikai hatásait, következményeit. Rae alap gondolatait Gallagher, Katz, Grofman, Cox, Lijphart, Shugart, Taagepera és mások vitték és fejlesztették tovább, illetve bővítették újabb gondolatokkal.

⁹ Duverger, 1954: 247 In: Sartori, 2003: 45.

¹⁰ Ezek a szabályok Duverger - féle törvények néven terjedtek el. Bírálataukat lásd Sartori, 2003: 45–49.

A választásnak, a választási rendszernek nem önmagában van jelentősége, fontosságát ezért sem lehet mindent eldöntőnek tekinteni. Demokratikus keretek között a választás aligha lehet „mindenható”, egyfelől azért, mert az már a cél és az eszköz szerepcseréjének veszélyét tartogathatja magában. Ez esetben a vezetők oly fokozott szerepet tulajdoníthatnak saját maguknak, és a társadalom előtt olyan szerepben tüntethetik fel magukat, ami már a demokratikus keretek határait feszegeti. Másfelől, ha a választást „mindent meghatározónak” tekintjük, minden más intézménynél és mechanizmusnál fontosabbnak tartjuk, akkor könnyen azonossá válhat a demokrácia és a választás, mintha a demokrácia nem lenne más, mint a polgárok négyévenkénti beleszólása a közügyekben. Továbbá, ha túlzott jelentőséget tulajdonítunk neki, akkor a választás a szó tényleges értelmében „élet-halál harcként” tételeződné a politikusok és a szavazók szemében egyaránt. A demokratikus választás azonban nem erről szól.

Összegzésként, a választási rendszer szerepét nem szabad alábecsülni, hiszen hatással van a pártrendszer alakulására, a vezetők kiválasztására, s nem utolsósorban megszabja a törvényhozó testület összetételét. Mindent eldöntőnek sem szabad azonban tekinteni, hanem inkább a kettő között kell a helyét és szerepét megtalálni. Ilyen értelemben a választás a demokratikus hatalomgyakorlás egy igen fontos és sajátos eszköze, mely a politikai részvételnek, az egyéni preferenciák közakarattá formálásnak, a döntéshozatali folyamatnak, a közpolitika alakításának, és nem utolsósorban a hatalom legitimálásának elengedhetetlen tartozéka. A választás szerepének e komplex de „reális” megítélése tűnik a legcélszerűbbnek a demokrácia szempontjából.¹¹ A választás és a demokrácia szervesen összefonódik, hiszen a választás összekapcsolja és egy politikai folyamatba fogja össze a demokrácia alapvető vonásait. Arról van ugyanis szó, hogy a demokrácia, egyebek mellett a választásnak köszönhetően ölt demokratikus jelleget. Kérdés azonban, hogy mitől lesz demokratikus maga a választás? A választásnak demokratikus jelleget kölcsönző kritériumok többé - kevésbé megfelelnek a választások alapvető elveinek és funkcióinak, illetve a bennük rejlő követelményeknek. Rövid bemutatásuk ezért indokoltnak tűnik.

1.2. A választások alapelvei

A választások alapelvei összefonódnak a 19. századi demokratizálódási folyamattal, illetve a 20. századi demokráciákkal. Ezek az alapelvek a következők:

– *A választás intézményesített.* Ez azt jelenti, hogy alkotmány rögzíti a választás gyakoriságát, illetve a választási eljárást. A választás periodicitásának rögzítésével elejét lehet venni a hatalmon lévők esetleges önkényességének, annak, hogy a kormány vagy az államfő késleltesse a választások időpontját, netán megsemmisítse azt. Ezzel gyengítené vagy akár aláásná a demokratikus kormányzás legitimitását. A demokráciákban, továbbá szabályozva van az egész választási rendszer, a szavazócédulák megtervezésétől a választókerületek kialakításán, valamint a jelölés feltételének pontos és világos meghatározásán át egészen a szavazatok mandátumokká alakításának hosszas és néha bonyolult folyamatáig.

¹¹ A választás és demokrácia viszonyáról kitűnő munkák többek között: Sartori (1987): *The Theory of Democracy Revisited*, New Jersey, Sartori (1993): *Demokrácia*, Osiris, különösen az 5. és a 6. fejezetek, Fisichella (2000); A. Arblaster (1987): *Democracy*, University of Minnesota Press.

– *A választójog általános.* A választójog általánossá tétele a cenzusok, a különböző szempontok mentén történő kirekesztések ellen fogalmazódott meg, s a választójog kiterjesztésének alapelve, hogy minden felnőtt polgárnak alanyi alapon kell jogot formálnia a közügyekbe való beleszólásra, ami a vagyoni, adózási, műveltségi, nemzeti, nemi és egyéb diszkriminatív szempontok felszámolását jelenti. Az általánosság elve értelmében tehát minden nagykorú (a „nagykorúság” megítélése korszakonként és társadalmanként eléggé változó) állampolgár szavazati joggal rendelkezik, s ez alól csak néhány esetben lehet kivételt tenni. Ilyen esetek, egyfelől a természetes kizáró, másfelől, a büntetőjogi okok. Az előzőhöz tartoznak az elmebetegség, a cselekvőképtelenség, illetve a kényszergyógykezelés, s ezek azért minősülhetnek kizáró okoknak, mert joggal kérdőjelezhető meg az ilyen állapotban lévők racionális és felelős döntésképesége. Másfelől, nem rendelkeznek választójoggal azok, akiket eltiltottak a közügyektől, vagy akiktől bűncselekmények elkövetéséért bírói ítélettel vonják meg e jogot. A francia forradalmat követően az általános jogegyenlőség igénye nem terjedt ki a választás jogára is. Érdekes, hogy a megszorítások elleni harcban a vagyoni cenzust jóval hamarabb sikerült eltörölni, mint például a nemek szerinti megkülönböztetést. Nagy-Britanniában a 20-as években, Franciaországban és Olaszországban 1948-ban, Svájcban – ma, a demokrácia egyik modellállamában – 1971-ben terjesztették csak ki a nőkre a választójogosultságot.

– *A választójog egyenlő.* Ennek az elvnek az értelmében minden választásra jogosult polgár azonos értékű szavazati joggal rendelkezik. Ez több dolgot is jelenthet. Először azt, hogy előre rögzített feltételek teljesítése mellett minden polgárnak egyforma joga és lehetősége van szavazni (aktív választójog, a plurális választójog kizárásával). Ez a gyakorlatban akkor érvényesül, ha egy adott ország bármely településén ugyanolyan feltételek mellett van biztosítva a szavazás lehetősége. Másodszor, a feltételeket egyformán teljesítő szavazópolgárok választhatók (passzív választójog). Harmadszor, a választójog egyenlőségéhez értelemszerűen kapcsolódik a szavazati egyenlőség, vagyis az, hogy minden nagykorú állampolgárnak egy és csakis egy szavazata van, és minden szavazat azonos súlyú. Ez nemcsak az iskolázottsági vagy vagyoni alapon történő plurális választójogot zárja ki, hanem az olyan kivételezettek létét is, akiknek szavazatai eltérő mértékben számítanak a mandátumok kiszámításában. A választójog egyenlősége, ilyen értelemben az „egy szavazó – egy szavazat” elvén nyugszik, de a gyakorlatban ez aligha érvényesül maradéktalanul. E szavazatok egyenlősége ugyanis csak abban az esetben érvényesülhetne, ha minden egyes mandátum elnyeréséhez azonos számú szavazatra lenne szükség. A példa kedvéért tételezzük fel, hogy két választókerület egyikében 10.500 szavazattal jut mandátumhoz egy jelölt, a másikban viszont elegendő 6.200 szavazat a mandátum megszerzéséhez. Mivel mindkét mandátum ugyanannyit ér a törvényhozó testületben, egyértelmű, hogy a második kerület „szavazategységei” többet nyomnak, jóval nagyobb a súlyuk. Ez viszont már sérti a szigorú értelemben vett egyenlőség elvét.

Érdekes és egyben vitára okot adó lehet Sartori idevágó gondolata. A szavazati egyenlőség értelmében, mondja Sartori, minden szavazatra jogosult polgárnak egy és csakis egy szavazata van, és minden szavazat egyenlő súlyú, azaz ugyanannyit ér. Minél nagyobb az egyforma szavazatok száma (összege), annál nagyobb az összsúlyuk vagy összértékük. Ilyen értelemben a többség jogot ad. E jog mennyiségből, az egyenlő szavazati jogok (vagy szavazatok) összegéből adódik. A számok, figyelmeztet Sartori, erőt adnak, nem legitimitást. „Egy többség mindig és csupán mennyiség; a mennyiség pedig, mint olyan, semmit nem legitimál.” (Sartori, 1999: 81).

– *A szavazás közvetlen (vagy közvetett).* A szavazás közvetlenségének az a lényege, hogy a választó közvetlenül szavazhat a jelöltre, azaz a szavazó és a jelölt közé nincs beiktatva egy harmadik személy vagy egy választói testület. A népképviselői demokráciák túlnyomó többségében a tényleges hatalom birtokosát a nép közvetlenül hatalmazza fel. A közvetett választást leginkább a második kamarák vagy államelnökök megválasztásánál alkalmazzák. Közismert, hogy az Egyesült Államok elnökének megválasztásánál a választók elektorokra – választási megbízottakra – szavaznak, akik a maguk során megválasztják az államelnököt. Ilyen értelemben a közvetett felhatalmazási forma sem csorbítja a demokrácia elveit.

– *A választás titkos.* A választópolgár szabadon, saját belátása szerint dönt arról, hogy kire adja le szavazatát. Döntésének tartalmát nem kell nyilvánosságra hoznia, s a szavazatát egy anonim eljárás alapján adhatja le (A szavazófülke, a zárt urnák, a titkosság betartását ellenőrző bizottságok stb. garantálják e feltételeket). A választási részvétel nyilvános, hiszen a szavazópolgárnak azonosítania kell önmagát a bizottság előtt, szavazatának tartalma azonban nem. A szavazás titkossága fontos a demokrácia szempontjából, ugyanis nyílt szavazás esetében nagy lenne a valószínűsége, hogy a választópolgárt befolyásolnák a szavazat leadása előtt, s az sem lenne kizárva, hogy a szavazást követően bántalmazásban részesülne személyes döntése miatt. Tény, hogy a választópolgár pártpreferenciája és választási döntése miatti társadalmi vagy munkahelyi retorzió semmiképp nem illeszthető a demokrácia értékrendjébe.

1.3. A választások alapvető funkciói

A választások funkciói szorosan kapcsolódnak a demokráciához, hiszen a választás a demokratikus politikai intézményrendszer létrehozója és legitimálója, de egyben a politikai rendszerek sajátos intézménye, a népképviselői szervek megválasztásának módja, s a hatalom átruházásának technikája (Nohlen 1984: 9), „olyan gyakorlati eszköz, amellyel a képviselő elvéből valóság lesz” (Körösi 1993: 98). A választás, továbbá, „a preferenciák összegyűjtésének procedúrája [...] a közdöntések és köztevékenységek megvalósítására” (MacKenzie 1968: 1), költői megfogalmazásban pedig „gát a történelem folyóján, mely ellenőrzi a folyó áramlását és a rajta zajló közlekedést” (Namier 1952: 183). Mint a demokratikus rendszer szerves része, a választás „korlát az elitek céljainak végrehajtása útjában” (Eulau–Lewis–Beck 1985: 1). A megközelítések és meghatározások tucatjait sorolhatnánk tovább,¹² de inkább nézzük tételen a választás legfontosabb szerepeit.

– A funkciók kapcsán mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a választás a pártok szavazatokért folyó versengéséről szól, s ilyen értelemben a választási rendszer *a szavazatok mandátumokra váltásának folyamata, technikája*. Ennél azonban jóval többről van szó. Mivel a szavazás a pártok közötti sajátos versengést jelenti, Douglas W. Rae gondolatai nyomán Fisichella is kihangsúlyozza (2000: 172–174), hogy e versengés a pártrendszer jellegének egyik legfontosabb mutatója. Éppen ezért „egy adott politikai versenyterepen meg kell különböztetni és figyelembe kell venni a választási szintű pártrendszert és a parlamenti szintű pártrendszert; az előbbi a kapott szavazatokkal, az utóbbi a megszerzett mandátumokkal mérhető,

¹² A választások és a demokrácia viszonyával kapcsolatban bővebben lásd Fábrián–Kovács, 1998: 14–24.

s az átváltást a választási rendszer működési mechanizmusa szabja meg.¹³ A választás tehát befolyásolja a pártrendszerek működési jellegzetességeit, és megszabja azok osztályozását.¹⁴ Ilyen értelemben, amint fentebb is említettem, szoros kapcsolat mutatható ki a pártpolitikai erőviszonyok, a sajátos politikai hagyományok és a választások, választási eljárások között.

- A demokratikus választás a polgárok tényleges részvételének biztosítása¹⁵. A demokráciákban elvileg minden polgár egyenlő jogokkal rendelkezik a közügyekben, a politikai folyamatokban való részvételre, a politikai döntéshozatal aktív befolyásolására. A választási folyamat egyik sajátossága, hogy míg a politikához szervezeten kapcsolódás (párttagok, aktív politikusok) a társadalom csekély részét érinti, addig a választásokon a szavazásra jogosultak akár 80–85%-a is részt vehet. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a választás nem pusztán a részvétel lehetőségét teremti meg, hanem egy adott társadalom életében a legnagyobb tömegeket megmozgató politikai esemény, mely a társadalmi problémákat nyílt viták révén (legtöbényebben a kampány idején) tudatosítja a polgároknak. E viták mindenképp serkentik a polgárok döntéshozatali készségeit, azt hogy a felkínált alternatívák közül választani tudjanak. Fontos kérdésként tételeződik, hogy mit is jelent a *részvétel*. Általános formában tényleges politikai részvételről akkor beszélhetünk, ha a társadalom tagja számára valós lehetőség nyílik arra, hogy személyesen, önnön elhatározásából, saját belátása szerint és aktívan befolyásolhasson olyan közügyi döntéseket, amelyek a későbbiekben visszahatnak rá. Ebből arra következtethetünk, hogy a demokratikus részvétel egyfelől nem jelenthet passzivitást, másfelől, nem lehet kényszerítés következménye¹⁶. A döntések befolyásolásának mértéke és „egységértéke” azonban nem függ kimondottan a társadalom tagjától, egyfelől azért, mert a részvétel lehet közvetlen és képviseleti¹⁷, és ez jelentősen megszabhatja a képviselet mértékét, másfelől pedig azért, mert, a részvétel hatékonysága függ a résztvevők számától. A kettő között fordított arány áll fenn, olyan értelemben, hogy a résztvevők számának növekedésével csökken az egyes részvételek súlya, vagyis minél többen vesznek részt, annál kevesebbet „nyom” egy-egy részvétel. Ez a képviseleti demokrácia eszméjének érdekes dilemmája, mint ahogy az is aggályokat szülhet a részvételi demokrácia értékrendje szempontjából, hogy az aktív kisebbségi csoportok húzóerővé, s ezáltal a passzívabb tömegek élcsapatává válhatnak. Ez viszont könnyen az elitizmus kialakulásához vezethet (Sartori, 1999: 66–68).

¹³ Ez azért is megkülönböztetett jelentőségű, mert az arányosságtól való eltérési számítások során állandóan megkülönböztetjük a pártok szavazatarányait és mandátumarányait.

¹⁴ A szavazatok száma dönti el, hogy predomináns rendszerről, netán két-, vagy többpártrendszerről beszélünk, s a pártrendszer jellege, a maga során, komolyan befolyásolja a választási eredményeket. A kettő között tehát interdependencia áll fenn.

¹⁵ A tényleges részvétel fogalmával együtt értelemszerűen megjelenik a képviselet fogalma is, hiszen a részvétel csakis azáltal nyer értelmet, hogy rajta keresztül a polgárnak lehetősége nyílik képviselni, netán érvényesíteni akaratait. A képviseletről bővebben a későbbiekben lesz szó az arányosság kapcsán

¹⁶ Ha nem kimondottan a választások kontextusában vizsgáljuk a „részvétel” fogalmának jelentését, akkor több dologra is oda kell figyelni. Egyrészt, a demokratikus részvétel nem merülhet ki a választásokban, hanem a ciklus egész idejét át kell fognia. Másrészt, beszélhetünk az egyes pártok, szakszervezetek belső demokráciájáról. Harmadrészt, a politika szféráján kívül eső területek (munkahely, az önkéntes társulások, általánosságban vett civil szféra) sem maradhatnak figyelmen kívül. Ennek kapcsán lásd többek között Carole Pateman (1970): *Participation and Democratic Theory*, Cambridge University Press, különösen III–IV. fejezetek.

¹⁷ A közvetlen részvételnél népszavazás útján, a képviseleti részvétel esetében viszont választás révén fejeződik ki a polgárok akarata, s ez utóbbi nem önkormányzást jelent, hanem azt, hogy a *demosz* a megválasztott képviselők által látja el a kormányzási feladatokat.

- A választások egy következő szerepe *a politikai nyilvánosság megteremtése és erősítése*. E funkció a demokrácia alapvető vonásait szolgálja: nyilvánosság, átláthatóság, kiszámíthatóság, közvélemény alkotás. A dolgok természetéből adódóan minden demokratikus választás lényegét veszítené el, ha ismeretlen vagy érthetetlen alternatívák közül kellene a szavazóknak választaniuk. A demokráciákban különböző elképzelések, programok, törekvések, perspektívák jelennek meg és ütköznek egymással nyilvánosan, majd a választóközönség ezirányú reflexiója is nyilvánossá válik, először felmérések, közvélemény kutatások során, majd pontosított formában a választási eredmények révén. E kölcsönös és sajátos viszonyban a politikai intézmények szembesülnek a választók preferenciáival, amelyek egyben politikai tartalommal töltik meg a médiát is.

A különböző programok ütköztetése lehet közvetlen, s ez a kampányban érhető tetten leginkább, illetve közvetett, ami a választásokon jut kifejezésre a szavazók döntésein keresztül. A választás tulajdonképpen a kiválasztás és felhatalmazás folyamata, s ezért az elkötelezés terhét teszi a kormány vállára. Ez azzal magyarázható, hogy a társadalom elvárja és igényli, hogy a korábban meghirdetett programját a győztes párt a lehető legnagyobb mértékben valósítsa meg, minekutána e program kiállta a politikai küzdelem próbáját. A programban foglaltak megvalósításával a kormány növelheti saját hitelét, hiszen a hatalom tevékenységét jelentős mértékben e szempont mentén ítéli meg a társadalom. A nyilvánosságnak ilyen értelemben orientációs szerepe van, s egyben formálja a társadalom politikai kultúráját is. A demokráciák igen fontos kérdése ez, hiszen nem mindegy, hogy a szavazók milyen politikai magatartásmintákat sajátítanak el, és az sem, hogy a polgárok milyen értelmezési készségekkel rendelkeznek a politikai alternatívákban való eligazodásban. Nem túlzás azt állítani, hogy a nyilvánosság a közvélemény tere. Közvélemény nélkül viszont aligha van közösségi véleményalkotás vagy ítélet a politikusok magatartásáról, cselekedeteiről, esetleges mulasztásairól. A nyilvánosságon keresztül tehát a közvélemény egy politikai közösség együttélésének magasabb szintű megnyilvánulását jelentheti, s politikai értelemben a népszuverenitás eszméjével áll közvetlen kapcsolatban, hiszen klasszikus vagy idealizált formában a demokrácia a közvélemény általi kormányzás eszméjeként is felfogható.

- A választás elkerülhetetlen funkciója tehát, hogy *lehetőséget ad az alternatívák közötti választásra*. Ennek értelmében, a különböző politikai álláspontokat, értékeket, és programokat hordozó és képviselő politikai szereplők közötti versengés eredménye végső soron a választók akaratának függvénye. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a választásnak köszönhetően a törvényhozó testület hatalmi erőviszonyaiban a társadalom politikai tagoltsága tükröződik, mely reláció elvileg teljes megfeleltetést jelentene egy tökéletesen arányos választási rendszerben. A gyakorlatban viszont a tökéletes „képmás” helyett a kettő közötti eltolódás tapasztalható a választási rendszer jellege, illetve az adott pártrendszer belső szerkezete miatt is.

- A választás *a politikai vezetők kiválasztásának, s ezzel a kormányzat létrehozásának folyamata*. E szerep nem meglepő, hiszen sem az állampolgárok politikai részvétele, sem a népképviselő megvalósítása nem önmagáért való. Az öncél helyett inkább a politikai erők kormány és ellenzék mentén történő elrendeződését szolgálják a választók akarata szerint. A választás a legkiemelkedőbb lehetőség a politikai vezetés személyi állományának megújítására, a politika személyi utánpótlásának fenntartására. A választás egyben azt is leméri, hogy a vezető politikusok személyiségük, karizmájuk révén milyen mértékben képesek bizalmat kelteni maguk és pártjuk iránt a szavazókban. A választás egy sajátos reflexió, hiszen a vá-

lasztási siker nem más, mint a politikusok alkalmasságának a társadalom részéről történő kifejeződése. Ilyen megvilágításban az sem meglepő, hogy a választási küzdelem egyre inkább perszonalizálódik.

- A szavazatok mandátumokká alakítása, a képviselők megválasztása, illetve a kormány megalakítása a többségi elv alapján történik. A *választás* ilyen értelmében a *többségi elv érvényesülésének eszköze*. Az „eszköz” mellett a „technika” vagy „módszer” kifejezéseket is használhatjuk, ne feledjük azonban, hogy a többségi elvnek érték kifejező jellege is van. A többségi elv olyan értelemben eszköz, hogy a kiválasztás folyamatában elfogadhatóbb módszereknek tűnik, mint például az erőszak, vagy egy zsarnok nép fölé emelése. Ezzel egy időben értéket fejez ki, hiszen az isteni jogon vagy a nemesi privilégiumon alapuló rendszer helyett a demokratikus berendezkedés eredetileg a „legjobbak” kiválasztásának elvén nyugszik. A vezetők kiválasztásában nem maguknak a kiválasztottaknak, hanem másoknak kell eldöntenie, hogy ők a legjobbak, és másoknak kell elismernie, hogy ők a legméltóbbak a vezetésre. Ez az elismerés a legitimitás lényeges része, még akkor is, ha a többségi elv alkalmazása során a legérdemesebbek kiválasztása nem annyira egyértelmű, mi több, a minőség és a mennyiség sorrendje fel is cserélődhet. Amint Sartori is mondja, „...a minőség követelménye alárendelődött a számszerűség követelményének...míg a szándék az volt, hogy a legjobbak kiválasztása érdekében kell számolni, addig a mai demokráciák sokat számolnak, és keveset válogatnak. A számok zsarnoksága felértékeli a mennyiséget, azaz leértékeli a minőséget” (Sartori, 1999: 82). E kiválasztás folyamata mindenképp a szabad választás.

A lehetőségek sokaságából világosan ki lehet választani egy jelöltet vagy egy pártot, de ezt követően bonyolult, áttételes eljárások alkalmazására van szükség, hogy a többségi akarat kiderüljön. Megemlítendő, hogy a többségi elv nem automatikusan demokratikus elv, hiszen egy szűk elit keretein belül is alkalmazható. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a többségi szabály szükséges, de nem elégséges feltétele a demokráciának. Ahhoz, hogy demokratikus jelleget öltson magára, a társadalom egészének bevonására, azaz a választás általánossá tételére van szükség, illetve arra, hogy minden szavazó szavazata egyet és csakis egyet érjen. Az így többséget szerzett alternatíva (vagy jelölt) megválasztottnak és legitimnek tekinthető.¹⁸ Ettől eltekintve, amint már utaltam rá, a *maior pars* (nagyobb rész), a *melior pars* (jobbik rész), a *sanior pars* (egészségesebb rész), a *valentior pars* (erősebb rész) illetve az *activatus pars* (aktívabb rész) nem felétlenül esnek egybe, még akkor sem, ha korábban többen összekapcsolták e fogalmakat (Rousseau szerint például az „általános akarat” a nagy, az erős, a tartalmas, a minőségi, a csalhatatlan megtestesítője).

A politikai rendszer összeomlását célul tűző anarchizmus hívei „horizontálisnak” tekintik a politikát, a demokratikus kormányzati rendszert azonban „vertikálisnak” kell tekintenünk, még akkor is, ha ez támadási felületet adhat egyes kritikusoknak. Tény, ugyanis, hogy a demokratikus rendszerekben is egyesek „fent” vannak, mások meg „lent”. Van, aki parancsol, és van, akinek parancsolnak, hiszen a többség uralma a domináló elv. Kérdés viszont, hogy a „többség” a többségi elvre, vagy a nagyobb létszámmra vonatkozik. A demokratikus „vezetve uralkodás” (*leadership*) különbözik a „parancsolva uralkodástól” (*rulership*), de az előbbi

¹⁸ Demokratikus követelmény, hogy a szavazatok azonos súlyúak legyenek, ha azonban relatív többséggel lehet nyerni, akkor a győztesre leadott szavazatok egységnyi súlya nagyobb, mint azon választók szavazatainak súlya, akik abszolút többségi jelöltre szavaztak.

csakis úgy képzelhető el, hogy a többségi elv érvényesül a szabad választásokon, és a kisebbség uralkodik. A parlamentáris demokráciában például a többség megválasztja a maga jelöltjeit, akik a törvényhozó testület tagjaiként tényleges mennyiségi kisebbséget jelentenek. A parlament tagjai, a maguk során, többségi elv alapján megszavazzák a kormányt, amely a parlament létszámához képest is egy újabb kisebbség, s végül a miniszterelnök jelenti az „egyszemélyes” kisebbséget. Világos, hogy a többség, épp a többségi elv érvényesítésével hoz létre esetről esetre kisebb és kisebb létszámú uralkodó csoportot. Többségi elv és kisebbségi uralom között tehát elvileg nincs ellentmondás. A demokráciában azonban a hatalom gyakorlói nem kapnak meg „minden „hatalmat”, hiszen a többségi elv érvényesítésével a hatalom fel van osztva különböző kisebbségek és többségek között. A demokrácia elvileg (de csak elvileg) feloldja azt a dilemmát, hogy a hatalom birtokában a többség elnyomja a kisebbséget, vagy a hatalommal bíró kisebbség elnyomja a többséget (Sartori, 1999: 76–79).

- A választás nemcsak egyesek felhatalmazását eredményezi, hanem *a hatalom legitímálását* is jelenti. A hatalom elismerése, elfogadása és támogatása a demokráciák egyik alappillére. A kormány legitímálása (ami összefügg, de nem azonos a legalitással) a szabad választások belső logikájából is következik. Amint már korábban is említettem, a demokrácia olyan sajátos intézményes berendezkedés, amelyben a különböző politikai szereplők nyílt küzdelemben versengenek a választók szavazataiért, s a többségi elv érvényesítésével megszerzett mandátumok hatalmazzák fel a győzteseket a hatalom gyakorlására. A legitímáló hatás a konszenzusos alapon elfogadott demokratikus választási eljárás logikájából fakad (illetve a többség abbéli meggyőződéséből, hogy a „legjobbakat” választotta ki), ugyanis a választásokon való részvétellel a szavazók nemcsak politikai preferenciájukat nyilvánítják ki, hanem a hatalom legitímálásának szándékát is. Részletesebb kifejtés nélkül annyit még megemlítenék, hogy a társadalom részéről történő legitímálás nem pusztán egyetlen pillanat (választások) kérdése. Az elismerés irányulhat a kormányra, de utalhat a rendszer egészére is, amelyben a hatalmi pozíciók elosztása jelentős mértékben a társadalom politikai akarata mentén történik. Az adott kormány támogatása azonban nem szűkülhet le egy politikai erő hatalomra kerülésének támogatására. A már megalakult kormány elismerése, s az általa képviselt alapvető politikai értékek általában vett elfogadása mellett a kormány egyes intézkedéseinek támogatására is szükség van, noha ez utóbbi már közvetlen kapcsolatba hozható a polgári engedelmesség-engedetlenség kérdéskörével.

- A választás *a politikai konfliktusokat a békés lezárás irányába tereli*. A választásnak feszültségoldó hatása van, mérsékeli az indulatokat, a szélsőséges érzelmeket. Ezáltal a választás erősíti a társadalmi sokféleségeket, s hozzájárul a különböző érdekek békés egymás mellett létének lehetőségéhez. Ennek magyarázata, hogy a polgárok közvetlenül és ténylegesen be vannak vonva a szabályozott választásokba, s aki hajlandó a játékszabályok elfogadásával szavazni, annak értelemszerűen el kell fogadnia és tiszteletben kell tartania a választás eredményének következményeit is. Részvételével a választópolgár „áldását adja” bizonyos mértékben a választást követő fejleményekre is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a választással a szavazópolgár kifejezheti elégedetlenségét, levezetheti tiltakozását, s nem utolsó sorban korábbi csalódásait, s a jövő felé tekintő várakozás reményében teheti le voksát. Mindezt a fennálló rendszer veszélyeztetése, súlyos társadalmi konfliktusok keltése nélkül teheti meg.

- A választás *a hatalom békés átadásának - átvételének eszköze*. A különböző politikai erők egymás közötti „igazi” megmértetése előre rögzített játékszabályok szerint, választások

útján történik. A választási szabályok betartása esetén mindenkinek tudomásul kell venni a választási eredményeket, s a versengő felek kötelesek elismerni és elfogadni az erőviszonyok új elrendeződését (A demokratikus választásokon tehát szó sincs arról, hogy bitorlók erőszakkal próbálják magukhoz ragadni a hatalmat). Az eredményektől függően a hatalmon lévő párt (koalíció) vagy megtartja a hatalmat, vagy átadja annak a pártnak, amelynek a választópolgárok valamilyen többsége bizalmat szavazott a hatalom időhöz kötött gyakorlására. Az „átadás-átvétel” folyamata békés úton történik, már azért is, mert a vesztesek elfogadják, hogy átmenetileg nem ők a népakarat felhatalmazottjai. Ebből adódik, hogy a választás nemcsak a vezetők kiválasztásának mechanizmusa, hanem leváltásának általános technikája is.

A szerepek kapcsán mintegy zárógondolatként elmondhatjuk, hogy a bemutatott funkciók önmagukban állnak, de elválaszthatatlanok is egymástól. Szoros összefüggésben vannak, s egy igen bonyolult egésznek alkotnak, ami egyben a választás komplexitását is érzékelteti. Demokratikus szemszögből egyértelműnek tűnik, hogy a társadalom egészét átfogó, s a többségi elv érvényesítésével történő választás hozhat csak létre ténylegesen legitim kormányzatot, de ez akkor nyerhet értelmet, ha a nyilvánosságra hozott politikai lehetőségek közül a polgárok felelős döntéssel választják ki a számukra legmegfelelőbbnek ígérkező alternatívát. Így érhető el, hogy a felhatalmazott testület minél több érdekaggregátumot tudjon megjeleníteni, hogy minél több érdeket tudjon összekapcsolni. Ebben a kontextusban beszélhetünk csak az állampolgárok által ténylegesen támogatott felelős kormányzatról, politikai stabilitásról és viszonylag békés társadalomról.

2. TÖBBSÉGI ÉS FÉLARÁNYOS FORMULÁK

A választási formulák közvetlenül határozzák meg a választási rendszert,¹⁹ amely a választópolgároknak a népképviselői szerv létrehívására irányuló tevékenységét szabályozó (alkotmányos és törvényi) normák által érintett releváns elemek összefoglaló elnevezése.²⁰ A választási rendszereket a választások lebonyolításának intézményesítése (szavazási procedúra szabályozása), a szavazatok mandátumokká váltásának folyamata, illetve az eredmények megállapításának módszere alkotja. E rendszerek politikailag nem semlegesek, politikai célok, érdekek húzódnak meg mögöttük, nem mindegy ezért, hogy milyen módszerek segítségével váltjuk át a voksokat mandátumokká. A választási rendszerek módosításai, (választási reform) is többnyire politikai érdekek mentén történnek.

Az alkalmazott választási formuláktól függően számos választási rendszerről beszélhetünk, melyeket kisebb-nagyobb eltérésekkel csoportosítani lehet,²¹ de az arányosság szempontjából elegendőnek vélem először a többségi (abszolút, relatív, vegyes), illetve a félarányos (blokk, kumulatív, limitált), majd a 4. fejezetben az arányos („kvóta”, „osztó”, STV) rendszerek bemutatását.

2.1. Többségi formulák

A szavazatok mandátumokra váltásának kritériuma alapján tehát a választási rendszerek két nagy típusát különböztetjük meg, a *többségi* és az *arányos* rendszereket. A szavazás módjának alapján pedig beszélhetünk *egyéni* és *listás* választási rendszerekről. Az, hogy mikor és melyiket használjuk, számos tényezőtől függhet, mint például hagyomány, történelmi sajátosságok, politikai kultúra, de az is közvetlenül meghatározza a rendszer mikéntjét, hogy *monokratikus* tisztségre választunk egy személyt, vagy egy döntéshozó testület létrehozása a cél. Az előző esetben a többségi rendszer használata tűnik célszerűbbnek, hiszen egy köztársasági elnök megválasztásakor például a győzelem hitelesítője inkább a többségi elv.

A többségi választási rendszerek esetében célszerű a „többség” fogalmának tisztázása. Alapvető kérdésként tételeződik, hogy tulajdonképpen mihez viszonyítjuk a „többséget”: a választójoggal rendelkezők (választói névjegyzékben szereplők) összességéhez, az effektív szavazók, netán az érvényes szavazatot leadók számához. Szigorú értelemben, az abszolút többség a szavazati joggal rendelkezők többsége kellene, hogy legyen, míg a ténylegesen sza-

¹⁹ Annak ellenére, hogy a választási formula a választási rendszer egyik eleme, melynek segítségével a szavazatok mandátumokká alakíthatók át, a kettőt mégis gyakran összemossák.

²⁰ Cservák Csaba: Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében (<http://jesz.ajk.elte.hu/cservak7.html>).

²¹ Lakeman szerint többségi, félarányos és arányos rendszerekről beszélhetünk (Lakeman, 1974: 275–280). Bogdanor úgy véli, hogy a többségi rendszert egyszerű és abszolút többségire célszerű bontani, s ezzel négy alapvető típust különböztethetünk meg (Bogdanor–Butler, 1983: 17). Taylor és Johnston más szempontok mentén közelítik meg a kérdést, és többségi, preferenciális, listás, illetve vegyes rendszerekről beszélnek (Taylor–Johnston, 1979). Érdekes tipológiát állít fel Blondel, aki az aránytalantól az arányosabb felé haladva csoportosítja a választási rendszereket (Blondel 1982: 182). E csoportosításokkal kapcsolatban lásd még Fábrián-Kovács 1998: 24–27.

vazók többsége inkább relatív többség (Sartori, 2003: 73). A példa kedvéért tételezzük fel, hogy egy választókerület lakosainak száma 100.000, s ebből 75.000 személy rendelkezik szavazati joggal. Abban az esetben, ha az urnák előtt 40.000 szavazó jelenik meg és ad le érvényes szavazatot, akkor 20.001 szavazat mindenképp elegendő A jelölt számára, hogy mandátumhoz jusson. Sartori kérdésfelvetése tehát nem alaptalan, hiszen 100.000 lakos parlamenti képviseléről egy 20.001 fős „többség” dönt (Ez a szám még kevesebb lehet, ha a relatív többségi elvet alkalmazzuk). Úgy tűnik tehát, hogy a „többség” fogalma nem egyetlen jelentéssel bíró és mindenre kiterjedő fogalom, jóval inkább egy többverziós „játékszabályról” van szó, de az egyes esetekben az előre lefektetett szabály betartása – demokratikus keretek között legalábbis – bevett szokás.

Célszerűnek tartom, továbbá, az „abszolút”, az „egyszerű”, a „minősített”, illetve a „relatív többség” fogalmak tisztázását, annál is inkább, mert az értelmezések több változata is szerepel a szakirodalomban. Vannak, akik szerint a „minősített többség” az 51% fölötti arány, az „abszolút többség” pedig 50% plusz egy szavazat, s ezt „egyszerű többségnek” is nevezik (Sartori, 2003: 73), de nem ritka az sem, hogy a relatív többséget nevezik „egyszerű többségnek” (Fábián–Kovács, 1998: 34, Gallai–Török, 2005: 436). Jelen írásban az „abszolút többség” az össz mennyiség több mint felét jelenti, és ezen belül megkülönböztetjük az „egyszerű abszolút többséget” (az 50% és a 2/3 közötti szavazatmennyiség) illetve a „minősített abszolút többséget” (2/3 és 100% közötti mennyiség). A relatív többség pedig minden esetben az egymáshoz viszonyított mennyiségek legnagyobbja.

Bármelyik változatról is legyen szó, a többségi rendszerekben alapvető kritériumként tételeződik, hogy a győztes mindent visz, a „nyereséget” nem osztják el, azaz a mandátumokból való részesedéshez nem elegendő bizonyos szavazatarányt elérni. A többségi rendszerekben a szavazók döntései koncentrálnak, míg végül egyetlen alternatívába tömörülnek (kivéve, ha többmandátumos kerületben a választók egyénekre szavaznak, hiszen ekkor preferenciasorrendet állíthatnak. Ez azonban már nem kizárólag többségi rendszer). Ebből egyértelműen látszik, hogy a többségi rendszer célja nem az, hogy olyan törvényhozó testületet hozzon létre, mely híven tükrözi a szavazatok megoszlását, hanem inkább azt tűzi célul, hogy a választás egyértelmű győztest eredményezzen. Ez továbbá azt is jelenti, hogy a választók nemcsak parlamentet, hanem egyben kormányt is választanak.

A választási rendszerek alapvető kérdése, hogy ki a győztes, hogyan lehet megkülönböztetni a győztest a vesztestől, vagyis, hogy mi legyen a győzelem formulája? Egy választási formula megalkotásakor, úgy tűnik, legalább hat alapvető terminológiára van szükség, melyek segítségével aztán a formulák két nagy csoportja (többségi és arányos) különböztethető meg.

1. Az egyes kerületekben (körzet, terület, stb.) leadott érvényes szavazatok (voksok) száma (V).²²

2. Az egyes pártokra leadott szavazatok száma (V_i).

3. Az egyes pártok szavazatrészesedése ($V_i\%$), amit a következő formula segítségével kaphatunk meg: $V_i\% = V_i/V$, ahol $i = 1, \dots, n$ („n” lévén a kerületben induló jelöltek – pártok – száma). Értelemszerűen a $V_1\% + V_2\% + \dots + V_n\% = 100$. Tételezzük fel, hogy egy adott kerü-

²² A tisztázás kedvéért: a szavazatszámok jelölésére a V (voks), a mandátumszámok jelölésére a M betűket használom. Az angol szakirodalomban elterjedt v (votes), illetve s (seats) jelölést többen alkalmazzák a magyar szakirodalomban is, az eltérés azonban nem változtat a lényegen.

letben négy jelölt indul, s a leadott érvényes szavazatok száma 1000. Ha **A** jelöltnek 275, a **B** jelöltnek 225, a **C**-nek 400, és végül a **D**-nek 100 szavazatot sikerül begyűjtenie, akkor $V_A\% = 27.5$, $V_B\% = 22.5$, $V_C\% = 40$, $V_D\% = 10$.

4. Az egyes kerületekben kiosztható mandátumok száma (M).

5. Az egyes pártok által megszerzett mandátumok száma (M_i)

6. Az egyes pártok mandátumrészesedése ($M_i\%$). Az előbbi példához hasonlóan, ha **A** pártnak a kiosztható 16 mandátumból 4 mandátumot sikerül megszereznie, akkor a párt mandátumrészesedése $M_i\% = 4/16 = 25$, azaz, a mandátumok 25%-a.

2.1.1. Abszolút többségi formula

Abszolút többségi formuláról akkor beszélünk, ha egy választókerületi egységben egy jelölt (vagy párt) több érvényes szavazatot gyűjt be, mint vetélytársai összesen. Tételezzük fel, hogy V (Voks) az összes érvényes szavazatok száma, és V_A az **A** jelöltre leadott szavazatmennyiség. Ha **A** jelölt abszolút többséget ért el, akkor V_A több mint a V fele, vagyis $V_A > \frac{V}{2}$. Ennek értelmében az abszolút többség többféleképpen is kifejezhető. Elterjedt formula a $V_{Amin} = \frac{V}{2} + 1$, ami úgy is kifejezhető, hogy $V_{Amin} = 50\% + 1$, vagy $V_A \geq \frac{V}{2} + 1$. Fontos megjegyezni, azonban, hogy az alapformula bármelyik változatáról is legyen szó, csak akkor igaz, ha az érvényes szavazatok összege páros szám ($2K$), viszont nem pontos, ha az érvényes szavazatok összege páratlan szám ($2K + 1$). Egy egyszerű példával ez könnyen kimutatható. Ha a szavazatok összege, $V = 1000$, akkor az abszolút többséget elért jelölt szavazatainak száma, $V_A \geq \frac{1000}{2} + 1$, vagyis $501 \leq V_A \leq 1000$. Ha azonban $V = 999$, akkor a $V_A \geq 500$, de az $500 = \frac{999}{2} + 0.5$. Éppen ezért, a matematikai pontosság megköveteli az abszolút többség értelmezésének módosítását. Ennek figyelembevételével az abszolút többség az összmennyiség több mint fele, azaz az összes érvényes szavazatok fele, megnövelve a legközelebbi egész számra.²³

A $V_A > \frac{V}{2}$ azt jelenti, hogy az abszolút többséget elért jelölt a riválisok teljes mezőnyét legyőzte, vagyis egymaga több szavazatot gyűjtött be, mint a vetélytársak összesen. Abban az esetben tehát, ha négy jelölt indul és szavazataik száma egyenként V_A, V_B, V_C , és V_D , akkor az **A** jelölt abszolút többséget ér el, ha $V_A > V_B + V_C + V_D$.

Az abszolút többségi rendszerek két esetéről beszélhetünk: kétfordulós²⁴ (első és második forduló is abszolút többségi, noha vannak olyan rendszerek, amelyekben a második fordulóban több mint két jelölt indul, és itt elég a relatív többség is), illetve alternatív (az egyéni kerületben induló jelöltek rangsorolása) rendszerről. A kétfordulós („erős”) rendszerben az első fordulóban abszolút többséget kell elérni. Ellenkező esetben, azaz, ha a szavazás nem eredményes, akkor második fordulóra kerül sor. Ebben a fordulóban vagy az első két legtöbb szá-

²³ Ezzel kapcsolatban lásd még Douglas W. Rae: 'A választási rendszer változó elemei' In: Fábíán (szerk.) (1997): *Választási rendszerek*. Osiris Kiadó.

²⁴ Ezt a formulát alkalmazták Franciaországban már a 19. században, többek között 1873–1919, 1924–1936, majd 1958-tól napjainkig. Ezen túl Ausztriában, Belgiumban, Németországban, Olaszországban, Norvégiában, Hollandiában és Svájcban is használták a kétfordulós rendszert, mielőtt nem váltottak arányos választási rendszerre.

vazatot szerzett jelölt indulhat, és ez esetben a győztes értelemszerűen abszolút többséget szerez, vagy, amint fentebb is említettem, legalább három jelölt marad talpon, de akkor elegendő a relatív többség is.

Az alternatív vagy többségi – preferenciális szavazás²⁵ lényege, hogy a választók saját beállításuk szerint rangsorolják a kerületükben induló jelöltek. Abban az esetben, ha az első preferenciák alapján nem születik abszolút többség, akkor a legkevesebb első preferenciával rendelkező jelölt kiesik, és a többi jelöltre leadott szavazatokat kiegészítik a kiesett jelölt szavazólapján szereplő második preferenciákkal. Ha ezután sincs meg az abszolút többség, a folyamatot addig folytatják, míg valamelyik jelölt el nem éri azt. Ez a módszer igen bonyolult számítási procedúrát igényel. A szemléltetés kedvéért azonban nézzünk egy egyszerű példát: Tételezzük fel, hogy öt jelölt indul egy egymandátumos kerületben, és az érvényes szavazatok száma 100 000. Ahhoz, hogy valaki alternatív szavazás során győztes legyen, legalább 50.001 szavazatot kell begyűjtenie. Tételezzük fel azt is, hogy **A** jelöltnek 45.000, **B** jelöltnek 20.000, **C** jelöltnek 10.000, **D** jelöltnek 16.000, és végül **E** jelöltnek 9.000 szavazatot sikerült szereznie. Mivel **E** jelölt rendelkezik a legkevesebb első preferenciával, ő kiesik, és megnézzük a 9.000 szavazócéduláját a második preferenciák szerint. Ezeket hozzáadjuk a talpon maradt jelöltek szavazataihoz. Ha **A**: 5.100, **B**: 1.300, **C**: 1.600 és **D**: 1.000 esetben volt második preferált az **E** szavazócéduláján, akkor **A** szavazatainak száma = 45.000 + 5.100 = 50.100, **B** jelölt szavazatainak száma = 20.000 + 1.300 = 21.300 és így tovább. **A** jelölt abszolút többséget ért el, a mandátum tehát őt illeti meg.

Való igaz, hogy az abszolút többség szilárd támogatottságot jelent a győztes számára, de a tisztán abszolút többséget alkalmazó (kétfordulós) rendszer költségesnek bizonyul, ugyanis az első fordulóban számos kerületben senkinek nem sikerül abszolút többséget elérnie, s ez esetben második fordulóra kerül sor. A költségek mellett még bizonytalan, mi több, zsákutcás is lehet e rendszer, ha nincs párt, mely abszolút többséget érhetne el (Többnyire azért úgy alkotják meg a választási szabályokat, hogy a második fordulóban kikerüljön a győztes). Továbbá, ha egy nagy párt nem szerzi meg a szavazatok több mint felét, az politikai instabilitást is eredményezhet, netán kisebb pártok juthatnak aránytalanul kedvező helyzetbe. Ennek magyarázata, hogy, ha egy nagy párt például megszerzi az érvényes szavazatok 47%-át, vagy ha két nagy párt közül az egyik a szavazatok 47%-át, a másik pedig 42%-át gyűjti be (Az összes érvényes szavazatok 89%-a), akkor egy kisebb párt például túlzottan kézben tarthatja a nagy pártokat, s akár a zsarolásig elmenően kedvező alkupozícióba kerülhet, ha az egyik vagy a másik nagy párt nem hajlandó együttműködni, a kis párt követeléseinek eleget tenni. Ilyen értelemben egy kis párt elvileg akár meg is akadályozhatja a választások eredményességét az abszolút többségi formulát alkalmazó választási rendszerben. Ennek a dilemmának a feloldásáért is célszerű a relatív többségi formula alkalmazása, akár önmagában, akár az abszolút többségi formulával vegyesen (első forduló abszolút, második forduló relatív többség), viszont a relatív többségnél újabb dilemmákkal szembesülünk.

Az abszolút többségi rendszerek arányossági elemzésére a későbbiekben kerül sor, itt elegendőnek vélek annyit megemlíteni, hogy az arányosságtól való eltérés mértékének kimutatá-

²⁵ Ezt a formulát alkalmazzák egymandátumos kerületekben az ausztrál képviselőház tagjainak megválasztására, és használták az ausztrál szenátusi választásokon is, 1919–1949 között, többmandátumos kerületekben. Lásd Fisichella, 2000: 190.

sa igen egyszerű és könnyen követhető, ha minden kerület első fordulója eredményes. A gyakorlatban azonban kevés mandátum kerül kiosztásra az első fordulóban, a parlamenti mandátumok sorsa zömében a második fordulóban dől el. Ezzel viszont a számítások elbonyolodnak, s az arányosság vizsgálata szempontjából számos kérdés merül fel: a második fordulóba jutott jelöltek első, második vagy mindkét forduló szavazatait vegyük figyelembe? Azon kerületek szavazatait vegyük csak számításba, amelyek (akár első akár második forduló) eredményesek is voltak, vagy netán mindkét forduló minden kerületének szavazatai szerint számoljunk? Vegyük, vagy ne vegyük figyelembe a második fordulóról lemaradt jelöltek első forduló szavazatait? A legelterjedtebb módszer, hogy az érvényes és eredményes forduló eredményét vesszük figyelembe az arányossági számításoknál.

A választói preferencia körül sem minden egyértelmű. Megeshet, hogy **A** jelölt kapja a legtöbb szavazatot az első fordulóban, majd a második fordulóban veszít, de az sem kizárt, hogy számos szavazó tényleges preferenciája **D**, **E** vagy **F** jelöltek, de egyikük sem marad talpon a második fordulóban, így e választók vagy nem mennek el szavazni, vagy második – harmadik preferáltjukra adják le voksukat. Ennek következtében a tényleges támogatottság és a szavazatarány, illetve mandátumarány közötti összhang nehezen követhető nyomon. A relatív többségi rendszerek esetében e nehézségek nem merülnek föl.

2.1.2. Relatív többségi formula

A relatív többség nem a teljes mennyiséghez mérendő, hiszen e többségnek nem kell meghaladnia az összmennyiség felét. Ez esetben az egyes mennyiségek egymáshoz való viszonyítása a fontos. Ha V_A , V_B , V_C , és V_D az egyes jelöltek szavazatmennyiségei, és ha $V_A > V_B$; $V_A > V_C$ és $V_A > V_D$, akkor V_A relatív többség, mivel a többihez viszonyítva a legnagyobb mennyiség. Ennek értelmében a kitűzött cél nem a riválisok teljes mezőnyének legyőzése, hanem inkább az ellenfelek legjobbjának legyőzése. Az abszolút és a relatív többség közötti különbségeként említendő az is, hogy az érvényes szavazatok teljes számának ismeretében pontosan meghatározható, hány szavazat kell az abszolút többséghez, ez viszont nem tudható előre a relatív többségnél.

Az teljesen világos, hogy két jelölt esetében az abszolút és a relatív többség azonos, a kettő közötti különbség három vagy több jelölt esetében mutatkozik meg. Borda²⁶ a 18. század végén már felhívta a figyelmet arra, hogy három vagy több jelölt esetében a választások „szokásos módja” (azaz a relatív többségi választás) helytelen, ugyanis az első preferencia után, Borda szerint figyelembe kellene venni a preferenciák további sorrendjét is (ez talán közel áll a fentebb említett alternatív szavazási módszeréhez). A relatív többségi választás bírálatára Borda a következőképpen érvelt: tételezzük fel, hogy **A** jelöltre 100, **B** jelöltre 80, **C**-re pedig 60 választó szavaz, és tételezzük továbbá fel, hogy minden **B**-re szavazó polgár **C**-t preferálja második helyen, és minden **C**-re voksoló szavazó **B**-t teszi második helyre. A relatív többség értelmében **A** kerül ki győztesen, annak ellenére, hogy akár **B**-vel vagy **C**-vel való közvetlen küzdelemben **A** alul maradna, 140:100 arányban. E gondolat tulajdonképpen a szavazáselmé-

²⁶ Jean–Charles de Borda (1733–1799) francia matematikus, fizikus, akit a politika „tudománya”, s ezen belül a szavazás elmélete is komolyan foglalkoztatott. Ezzel kapcsolatos írásai 1770–1784 között jelentek meg.

letben fontos *Condorcet-győztes*²⁷ fogalmát juttatja eszünkbe. Az a jelölt a Condorcet-győztes, aki minden vetélytársat le tud győzni páros összehasonlításban. Az abszolút többségi győztes értelemszerűen Condorcet-győztes, a relatív többségi viszont már nem az.²⁸ A relatív többséggel az egyik alapvető elvi probléma az, hogy a relatív győztest támogatók szavazatai többet érnek, mint azoknak a szavazatai, akik az abszolút többségi győztest támogatták volna (példánkban a 100 szavazat többet nyom, mint az esetleges 140). Ez a helyzet fennáll, ha az adott kerületben van Condorcet-győztes. Példánkban a **B** vagy a **C** jelölt az lehetne, de mégis **A** győz, és 100 szavazó akarata érvényesül 140 szavazó akarata fölött. A demokrácia szemszögéből nézve indokolt feltenni a kérdést, hogy ha a rendszer nem a Condorcet-győztest választja ki a mandátum megszerzésére, akkor a választási rendszer vajon demokratikus-e²⁹

A relatív többségi rendszerről alkotott kép pontosabb lehet Sartori „törvényeinek” vagy „szabályegyettségének” figyelembevételével. Sartori szerint:

- A relatív többségi rendszer önmagában nem fog országosan kétpárti rendszert létrehozni, de ha már kialakult, akkor mindenképpen hozzájárul annak fennmaradásához.
- Ahhoz, hogy a relatív többségi rendszer kétpárti rendszert eredményezzen, néhány feltételre van szükség, például arra, hogy politikai széttöredezettséggel rendelkező választókerületekben az erősen elkötelezett szavazók kisebbségben legyenek.
- Ahol faji, nyelvi, ideológiai szempontból erősen tagolt társadalommal állunk szemben, s e csoportok magas arányban koncentrálnak bizonyos választókerületekben, vagy földrajzi térségekben, ott nem lehetséges a kétpárti formátum kialakulása, megszilárdulása.
- Ha már létrejött a kétpártrendszer, akkor a relatív többségi rendszernek „befagyasztó” hatása van (Sartori, 2003: 60).

A későbbiekben látni fogjuk, hogy a relatív többségi formula hajlamos akár súlyos aránytalanságokat eredményezni, de e hátrány mellett nem szabad megfeledkeznünk a relatív, és úgy általában a többségi rendszerek előnyeiről sem. Mivel azonban nem kötődnek közvetlenül az arányossághoz, e pozitívumokat csak érintőlegesen ismertetem:

- A relatív többségi rendszer általában – de nem szükségszerűen – könnyebben eredményez hatékony, biztos kormányzatot, mint az arányos rendszerek.
- A relatív többségi rendszer általában csökkenti a pártrendszer töredezettségét, mivel „hajlamos” lezorítani vagy alacsony szinten tartani a pártok számát.
- Általában elfogadott érv, hogy a többségi rendszerben közvetlenebb kapcsolat alakul ki választó és képviselő között. Tény, hogy a választópolgár konkrétan tudja, kire szavaz (ellentétben a pártlistával), ez azonban nem jelent a szó szigorú értelmében közvetlen kapcsolatot.

²⁷ Condorcet márki választáselmélettel kapcsolatos munkái 1785-ben illetve 1788-ban jelentek meg.

²⁸ Jain McLean: 'Forms of Representation and Systems of Voting' In: David Held (ed.) (1993): *Political Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 172–196. Magyar fordítását lásd Fábrián György (szerk.) (1997): *Választási rendszerek*, 25–46. A Condorcet eljárás kapcsán lásd továbbá Mészáros-Szakadát (1993): *Választási eljárások, választási rendszerek*, 26–30.

²⁹ Borda egy olyan módszert javasolt, amelyben a szavazók az egyes alternatívákat preferenciájuk szerint sorrendbe állítják. A legkevésbé preferált 0 pontot kap, az utolsó előtti 1-et, s a legkedveltebb alternatíva (jelölt) kapj az $n - 1$ pontot az „ n ” számú alternatívák közül. Condorcet megfogalmazta a Borda – módszer bírálatát, mondva, hogy a Condorcet - győztest ezzel a módszerrel sem lehet kiválasztani, főleg ha fennáll a körbeveréses „Condorcet-paradoxon”. Ezzel kapcsolatban, illetve a szavazáselmélet további fejlődéséről lásd többek között Fábrián, 1997: 30–31.

Megfelelőbb, talán, ha „közelebbi” kapcsolatról beszélünk. Ez azt jelenti, hogy az egyéni jelöléssel közelebb kerül a politika a néphez, közelebb kerül a képviselő a kerülethez, a lokális problémákhoz. Ez részben igaz, de a képviselő, amint látni fogjuk a későbbiekben, elsősorban nemzeti szintű kollektív képviselő, s az országos politikában tevékenykedő képviselő szerepe így túlmutat az őt felhatalmazó kerület lokális problémáinak megoldásán.

– Nem jelentéktelen szempont, hogy a többségi rendszerekben a jelöltnek mindenképp ki kell állnia, személyiségéből valamennyit meg kell mutatnia, s ilyen értelemben jellemvonásai, kvalitásai hangsúlyosabban esnek latba, mint a pártlistát alkalmazó arányos rendszerekben. Ez persze még nem jelent automatikusan „minőségi kiválasztást”, hiszen számos buktatója lehet ennek az egyéni jelöltség esetében is, nem beszélve többek között arról, hogy a „vonzó személyiséggel” megáldott jelölt egyéni erényei nem feltétlenül azonosak a politikához elvileg szükséges közösségi erényekkel. (Sartori, 2003: 77).

2.1.3. Vegyes többségi formula

A vegyes kétfordulós rendszer tulajdonképpen az abszolút és a relatív formulák alkalmazása. Az első fordulóban a győztesnek abszolút többségre van szüksége, ha viszont egyetlen jelöltnek sem sikerül ezt elérnie, a második fordulóban több mint két jelölt indulhat. Az indulás feltételének meghatározása ország-specifikus (francia nemzetgyűlési választások esetében például az összes választópolgár 12.5%-át elért jelöltek, a korábbi magyar parlamenti választások esetében a szavazatok 15%-át megszerzett jelöltek, vagy ha nem volt három ilyen jelölt, akkor az első forduló első három helyezettje indulhatott a második fordulóban). Ha három vagy több jelölt indul a második fordulóban, akkor elegendő a relatív többség is a győzelemhez.

2.2. Félarányos formulák

Ezeket az eljárásokat már alig alkalmazzák, a választástörténeti szerepük miatt mégis érdemes bemutatni. Az elnevezésből értelemszerűen következik, hogy az itt bemutatott formulák nem tartoznak sem a többségi, sem az arányos rendszerekhez, inkább a kettő között „félúton” helyezkednek el. E formulák a többségi rendszerre emlékeztetnek abban az értelemben, hogy egyéni kerületekben történik a szavazás, és az arányos rendszereket idézik fel, mivel többmandátumos kerületekkel van dolgunk, arányosítva valamelyest a rendszert. A legelterjedtebb típusai közé tartoznak: a többes; a kumulatív; a limitált; illetve az egyéni át nem vihető szavazat (SNTV: *Single Non-Transferable Vote*).

2.2.1. Többes szavazat

A többes szavazat vagy blokk-szavazás lényege, hogy egyfordulós, többmandátumos egyéni kerületben szavaznak a választók. Minden párt annyi jelöltet indíthat, ahány mandátum van a kerületben, és a választópolgároknak több voksuk van, de egy jelöltre kizárólag egyszer szavazhatnak.³⁰ Tegyük fel, hogy egy ötmandátumos kerületben hat párt jelöltje indul. A szavazó a 30 jelöltből legfeljebb öt szavazatot adhat le, akár különböző pártok jelöltjeire. Mandátumot az első öt legtöbb szavazatot szerzett jelölt kap. Ez a módszer ott működik viszonylag jól, ahol a jelölteket személyesen ismerik a választók, és kevésbé fontos a párthovatartozás. Ellenkező esetben nagyobb az esély a szélsőséges kimenetelekre. A következő példából világosan látható e módszer lényege. Adott kerületben három párt jelöltjei versenyeznek négy mandátum elnyeréséért, és összesen 50.000 szavazó ad le érvényes szavazatot.

2/1. TÁBLÁZAT

#	Jelölt	Párt	Szavazat
1.	A	X	30 000
2.	B	X	12 000
3.	C	X	18 000
4.	D	X	15 000
5.	E	Y	19 000
6.	F	Y	10 000
7.	G	Y	13 000
8.	H	Y	11 000
9.	I	Z	13 000
10.	J	Z	25 000
11.	K	Z	23 000
12.	L	Z	11 000
ÖSSZESEN			200 000

A táblázatból láthatjuk, hogy az **X** párt egy (**A** jelölt); az **Y** párt szintén egy (**E** jelölt); a **Z** párt viszont két (**J** és **K** jelöltek) mandátumot szerzett, miközben szavazatarányaik 37%, 24%, illetve 39 %.

³⁰ A magyar önkormányzati választásokon a „kislistás” szavazáskor, a brit szigetek helyi választásain, Görögországban különböző periódusokban, valamint Palesztinában, Thajföldön, Laoszban, Bermudában, Mauritius-szigeteken, Kuvaitban is alkalmazzák e módszert. Ha egy erősen domináns párt van jelen, ezzel a módszerrel is nagyon aránytalan eredmények születhetnek. A Mauritius szigeteken például 1982-ben 64%-os, 1995-ben pedig 65%-os szavazati eredménnyel a domináns párt az össze mandátumot megszerezte. Lásd: „A választási rendszerek csoportosítása” In: *Fórum Kisebbségi Intézet*, 9. (documents/2-129-4283-nostratempora1_2.pdf).

Kevésbé félarányos, de a többes szavazat egy másik verziója a pártblokk-szavazás, amely az előzőhöz hasonló, de itt nem egyéni jelöltekre, hanem kimondottan pártokra szavaz a választó. Abban az esetben, ha a választók pártpreferenciájukat fejezik ki elsősorban nem pedig a jelölthöz való kötődésüket, akkor a legtöbb szavazatot elnyert párt minden szavazatot visz. Ez viszont feltétlen többséget, azaz súlyos aránytalanságokat eredményezhet.³¹

2.2.2. Kumulatív szavazat

A kumulatív szavazat esetében ugyancsak többmandátumos egyéni választókerületek vannak, és a szavazó a kiosztandó mandátumokkal azonos számú szavazatot adhat le, s tetszése szerint akár egyetlen jelöltre is leadhatja szavazatait (kumulálhatja vagy halmazhatja azokat). A többes szavazatnak van arányosító hatása, és a kumulatív szavazat egyik lehetséges politikai következménye a kisebbségek jelentős mandátumszerzési támogatása. A többségi rendszer körülményei között e rendszer tehát biztosítja valamelyest, vagy legalábbis megkönnyíti a kisebbségek képviselését.³²

2.2.3. Limitált szavazat

A limitált vagy korlátozott szavazatra is a többmandátumos egyéni kerület jellemző, a szavazónak itt is több mint egy szavazata van, de ez esetben kevesebb (rendszerint eggyel) voksot adhat le, mint ahány mandátum kiosztásra vár az adott kerületben. Ez a módszer, kizárja annak lehetőségét, hogy egy túlzottan domináns párt elvigyen minden lehetséges mandátumot. Egy 3 mandátumos kerületben például a választó 2 szavazatot adhat le, s itt is a relatív többségi elv érvényesül. Mivel több szavazata van a választónak, ez a módszer is hozzájárulhat ahhoz, hogy egyes kisebbségek könnyebben szerezhessenek mandátumot.³³ Nagyon fontos azonban, hogy az egyes pártok kerületenként felmérjék támogatottságukat, mert nem mindegy, hány jelöltet indítanak. Egy egyszerű példa láthatóbbá teszi e módszer lényegét. Tételezzük fel, hogy egy hárommandátumos kerületben 40.000 szavazó adja le voksát két, egymással versengő pártra. A választók tehát két szavazatot adhatnak le, ez 80.000 szavazatot jelent. Továbbá, azt is tételezzük fel, hogy X párt támogatóinak száma 24.000, Y páré pedig 16.000. Ez alapján A párt jelöltjeire 48.000, Y párt jelöltjeire 32.000 szavazat jut. Annak

³¹ Ezt a módszert Libanonban, Szingapúrban, Tuniszban, Szenegálon, illetve Ecuadorban alkalmazzák. Stabil kormányt eredményez, de fennáll annak veszélye, hogy a népszerűség növelés érdekében az esélyes pártok szociális és etnikai csoportok képviselőit is feltüntetik a jelölőlistára, holott ők ténylegesen nem részesei a pártnak. Ez a módszer is eredményezhet súlyos aránytalanságot, mint például Szingapúrban, ahol az 1991-es választások győztes pártja a szavazatok 61%-val a mandátumok 95%-át szerezte meg. Lásd „A választási rendszerek csoportosítása” In: *Fórum Kisebbségi Intézet*, 9.

³² Az Amerikai Egyesült Államokbeli Illionis Államban használták e módszert az 1870-es évektől az 1970-es évek végéig.

³³ E módszert Nagy-Britanniában alkalmazták 1868–1880 között, a 40 alsóházi képviselő megválasztására. Összesen 13 választókerületben (egyenként 3 mandátumos), illetve London (4 mandátumos). A 20. század elején Portugáliában, ma pedig a spanyol szenátorok egy részét választják ezzel a módszerrel. Lásd Fisichella, 2000: 192; Fábíán–Kovács, 1998: 43;

függvényében, hogy a kevésbé esélyes párt hány jelöltet indít, a kimenetek a következőképpen alakulhatnak:³⁴

2/2. TÁBLÁZAT

	X párt		Y párt	
1. lehetőség	Jelölt	Szavazat	Jelölt	Szavazat
	A	20 000	D	32 000
	B	15 000		
	C	13 000		
	Összesen	48 000		32 000
	Mandátumok #	2		1
2. lehetőség	Jelölt	Szavazat	Jelölt	Szavazat
	A	20 000	D	16 000
	B	15 000	E	16 000
	C	13 000		
	Összesen	48 000		32 000
	Mandátumok#	1		2
3. lehetőség	Jelölt	Szavazat	Jelölt	Szavazat
	A	20 000	D	12 000
	B	15 000	E	10 000
	C	13 000	F	10 000
	Összesen	48 000		32 000
	Mandátumok#	3		0

Világos, hogy Y párt az első esetben reálisan mérte fel az erőviszonyokat, és ennek köszönhetően mandátumhoz jutott. A második esetben kockáztatott, hiszen nem tudhatta pontosan, miként oszlanak meg X párt jelöltjei között a szavazatok, de egy kis szerencsével a lehető legkedvezőbben alakultak számára az eredmények, így két mandátumot szerzett. A harmadik esetben viszont rosszul taktikázott, túl nagy kockázatot vállalt, túlméretezte lehetőségeit, így mandátum nélkül maradt.

2.2.4. Egyéni át nem vihető szavazat (SNTV)

A blokk szavazáshoz hasonlóan, az egyéni át nem vihető (nem átruházható) szavazás is többmandátumos, de attól eltérően a választónak csak egy szavazata van, amelyet az általa preferált jelöltre adhat le. Nem véletlen, hogy ez többségi rendszer, arányossági tendenciá-

³⁴ Hasonló példát láthatunk Soltész Erzsébet(2006): „A választási rendszerek működése” (Jegyzet, Miskolci Egyetem, Politikatudományi Tanszék).

val.³⁵ Mivel tehát a választónak egy szavazata van, e módszer nem sorolható a blokk vagy korlátozott szavazathoz, ellenben nem tehető a többségi szavazáshoz sem, hiszen ott csupán egyetlen jelölt jut mandátumhoz. Ezért is nevezhetjük félarányos formulának. E módszer egyszerű: a választó egyetlen jelöltre szavaz, s a szavazatok összeszámlálás követően a kapott szavazatszámokat növekvő sorrendbe állítják, és a rendelkezésre álló mandátumokat eszerint osztják ki. A független jelöltek esetében e módszer kapcsán nem merül fel nehézség, ha azonban a jelöltek pártokhoz tartoznak, komoly gondot okozhat e formula a nagy pártoknak, mivel egy vagy több jelöltet is indíthatnak, s ezért szükség van az egyes kerületekben meglévő támogatottság igen pontos ismeretére. Arról van szó ugyanis, hogy ha egy párt egy jelöltet indít, akire nagy arányban szavaznak, akkor a mandátumhoz szükséges szavazatszám fölötti szavazatok fölöslegessé válnak, miközben jóval kevesebb szavazattal kisebb pártok jelöltjei is mandátumhoz juthatnak. Ha pedig túl sok jelöltet indít a szóban forgó párt, akkor fennáll a veszély, hogy a szavazatok túlzottan szétszóródnak jelöltjei között, és esetleg egyikük sem, vagy alulreprezentáltak jutnak mandátumhoz.

E formula előnye, hogy elég nagy az arányosító hatása, mivel alkalmasabb a kisebbségi érdekek képviselésére, a kispárti szavazatmaximalizálásra, mint a relatív többségi vagy a blokk - szavazási rendszer, miközben nem aprózza fel a képviselőtestületet, amint az könnyen megtörténhet a tiszta arányos rendszerek esetében. A következő példában tételezzük fel, hogy egy ötmandátumos kerületben nyolc párt nyolc indít jelöltet, s az összes érvényes szavazatok száma 100.000:

2/3.TÁBLÁZAT

Jelöltek	Szavazatok #	Mandátumok
A	33 000	1
B	20 000	1
C	13 000	1
D	12 000	1
E	10 000	1
F	7 000	
G	3 000	
H	2 000	
Összesen	100 000	5

Láthatjuk, hogy az **A** párt jelöltje 33.000 szavazattal, az **E** párt jelöltje 10.000 szavazattal jutott egy mandátumhoz. Jobb taktikázással **A** párt indíthatott volna legalább két jelöltet, ami nagy valószínűséggel két mandátumot eredményezett volna.

³⁵ E rendszert Japánban alkalmazták 1948–1993 között (1993-tól Japán vegyes választási rendszert vezetett be). Korábban még Dél-Koreában volt honos, illetve a tajvani parlament mandátumainak egy részét ezzel a módszerrel osztották ki. Jordániában és Indonéziában alkalmazzák a Felsőház tagjainak megválasztásakor.

3. ARÁNYOSSÁG

A választópolgárok érdekeinek megjelenítése, akaratának kifejeződése és gyakorlatba ültetése, azaz a demokratikus választások tényleges szerepének betöltése jelentős mértékben függ attól, hogy a felhatalmazottak milyen mértékben képviselik az őket megválasztókat. Ilyen értelemben a választások és az arányosság kapcsán óhatatlanul szembesülünk a *képviselet* fogalmával.

3.1. Képviselet

A „képviselet”, számos alapvető politikai fogalomhoz hasonlóan *poliszemikus*, plurális jelentéssel bíró fogalom. Jelentése összetett, akár önmagában vizsgáljuk, akár olyan szópárosításokban próbáljuk értelmezni, mint képviselő – képviselt, vagy képviselet – megbízás. Jelentősége elvitathatatlan, a demokráciaelméletek számára nélkülözhetetlen. Nem véletlen, hogy többen foglalkoztak a kérdéssel,³⁶ s az sem meglepő, hogy a fogalom számos szempont és csoportosítás mentén értelmezhető. A képviselet részletes elemzésére nem kerül sor jelen írásban, de legalább két okból érdemesnek vélem a kifejezéssel kapcsolatos néhány kérdés rövid bemutatását. Egyfelől azért, mert a demokratikus politikai berendezkedés keretein belül majdnem mindenki elvárja és természetesnek véli a képviseleti kormányzást. Másfelől, mert a politikai képviselet közvetlen kapcsolatban áll nemcsak a demokrácia, hanem a részvétel és az arányosság problematikájával is. A számos megközelítésből, értelmezésből, és a fogalom jelentésvariációiból úgy tűnik, kiemelhető az az általános megállapítás, hogy a képviselet (bizonyos értelemben „re-prezentáció”)³⁷ ténylegesen jelen nem lévő dolog (tárgy, személy, jellem, gondolat, akarat, érdek, stb.) valamilyen formában és mértékben történő megjelenítése (Pitkin, 1967: 8–9). A „jelenlevés” és a „jelen-nem-levés” kettőssége eléggé paradoxonnak tűnhet, s akár misztikussá is teheti a képviselet fogalmát,³⁸ de ha egy dolog „jelenlétét” nem tényleges értelemben vesszük, a rejtély feloldható.

A „megjelenítés” gondolata azonban kihívó kérdések sorozatához vezethet: Milyen értelemben vagy formában van jelen a „megjelenítendő” dolog? Ki ítéli meg, vagy kitől függ (kell függnie) a dolog „jelenlétének” eldöntése? Találóaan jegyzi meg Hans Wolff, hogy a képviselet módja és típusa értelmezés kérdése, hiszen 'A' megjelenítése 'B' által egy pusztán formula; fontosabb az, hogy miként értelmezzük, mit jelent, milyen feltételezések és körülmények kö-

³⁶Az angolszász irodalomból elég, ha csak H. F. Pitkin (1967): *The Concept of Representation*, Berkeley, J. R. Pennock-J. W. Chapman (ed.) (1968): *Representation*, New York, vagy A.H. Birch (1971): *Representation*, London, kiváló munkáira gondolunk. A reprezentáció jelentéspluralizmusáról, illetve a fogalom hobbes-i értelmezéséről hazai viszonylatban lásd például Balogh László Levente (2012): 'A politikai reprezentáció színeváltozásai'. In: *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia*. (8): 117–127.

³⁷A pontosítás kedvéért érdemes megjegyezni, hogy a „reprezentáció” és a „képviselet” nem feltétlenül azonos jelentésűek, nem teljes az átfedés a kettő között. Különbséget kell tennünk, például az *identitásreprezentáció* és a *képviseleti reprezentáció* között. Az előző azonosságot feltételez a reprezentáló és a reprezentált dolog között, míg az utóbbi a politikához, az uralom intézményeihez áll közelebb, s mint ilyen a politikai közösséghez kötődik, és a sokaság egységét fejezi ki. A kérdés kapcsán lásd Balogh, 2012.

³⁸Pitkin néhány német szerzőre hivatkozik, többek között Carl Schmitt (1931): *The Necessity of Politics*, (London, 69) című kiváló művére. Idevágó gondolatait lásd Pitkin, 1967: 9.

zött valósítható, és mennyire indokolható meg a „megjelenítés” maga,³⁹ ugyanis, ezekre a kérdésekre adott válaszok mindenekelőtt csoportvélemény és ideológia-függők lehetnek. Arról van tulajdonképpen szó, hogy ha 'A' nincs jelen, akkor csak az elménkben, a gondolat, az érzelem vagy egyszerűen a hit világában érhető tetten a 'B'-ben való „jelenléte”. És ennek a megjelenítésnek és véleményformálásnak intézményesített forrásai a tudatos befolyásolástól és manipulálástól az általánosan elfogadott és megkérdőjelezhetetlennek tűnő értékekbe vetett hiten át a hagyományok tiszteletéig terjedhetnek.⁴⁰

Mivel az ember gondolatában, képzetében van jelen, a képviselő léte feltételezhető egyesek, tagadható mások részéről. Ez egyfajta feszültséget eredményez, melynek részleges feloldására a „leegyszerűsített realista” elv szolgálhat. Ennek értelmében a képviselő csak abban az esetben létezik, ha az emberek úgy érzik, és hiszik is a képviselő jelenlétét. De, kik legyenek pontosan azok, akik hisznek a képviselő létében? Demokratikus megközelítésben egyértelműnek tűnhet a válasz: azok, akik képviselve vannak. Valójában, ha ezt az érzelmi dimenziót beemeljük a képviselő elméletébe, akkor a szociálpszichológiával szembesülünk, de, mint kiderül, ez sem nyújt teljes mértékben megnyugtató választ, mivel további kérdések merülnek föl: Mi váltja ki az emberből ezt az érzést? A kormány tevékenysége? Valamilyen identitástudat? Az urnák előtti megjelenés és szavazás? Mikor kell a társadalom tagjának egyáltalán éreznie, hogy ő képviselve van? Másként fogalmazva, hol kezdődik a képviselő kézzelfoghatósága, vagy mi teszi nyilvánvalóvá annak voltát? Számos kérdés, melyek válaszolására nem vállalkozhatunk jelen írásban, azt viszont minden bizonnyal állíthatjuk, hogy ha valakit ténylegesen képviselnek, azt a képviselt fél feltehetőleg érzi is. Abban az esetben viszont, ha nincs ténylegesen képviselve, az még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy úgy érezze vagy abban a hitben éljen, hogy ő képviselve van. Ez utóbbi nem jelentéktelen, hiszen ezen a nyomon haladva egy igen lényeges kérdés fogalmazható meg: milyen lehetséges indokok (eszközök?) hatására feltételezheti valaki, hogy ő képviselve van? Nem meglepő, hogy a demokratikusan megválasztott képviselőkben, vagy a parlamentáris rendszerek kormánytagjaiban gyakorta felmerülő kérdés ez, és nem feledkeznek meg róla a döntéshozatali és végrehajtási intézkedéseik során sem.

A „képviselet” („megjeleníteni”) kifejezés, amint McLean is kihangsúlyozza, három nagyobb fejlődési szakaszon ment keresztül. Eredetileg a művészetekben, elsősorban a jellemek megjelenítésére vonatkozott a színdarabokban. A görögöknél nem volt olyan kifejezés, amely az ember-ember viszony képviselőre utalt volna, noha ők is jelölték ki hivatalnokokat, voltak követeik. A rómaiaknál létezett a *repraesentare*, de ez valami hiányzó dolognak a megjelenítésére, egy adott tárgy (vagy személy) vonásainak „láthatóvá tételére” vonatkozott leginkább,⁴¹ láthatóvá tenni például egy szoborban megtestesülő személy bátorságát. A későbbiekben helyettesítési joggal való felruházást, (például egy király követe), illetve olyan jogi személyt jelentett, aki az emberek egy csoportjának nevében cselekszik. Ehhez már közel áll a

³⁹ Hans Wolff (1934): *Organschaft und juristische Person*. Vol II, 29, In: Pitkin, 1967: 9.

⁴⁰ A képviselőnek a gondolat és az érzelmek világába történő behelyezése igen bonyolulttá teszi a fogalom értelmezését, de fontos szerepe van a későbbiekben bemutatott „akarati képviselő” értelmezésében is.

⁴¹ Ezzel kapcsolatban lásd J. O. Larsen (1955): *Representative Government in Greek and Roman History*, Los Angeles. A parlamenti képviselő etimológiájáról bővebben lásd Pitkin, 1967: 241–252.

harmadik – ma is általánosan használt – jelentés, ami a közügyi döntéseket meghozó testületre, a parlamentre (s annak tagjaira) vonatkozik.⁴²

A képviselet, mint emberi viszonyt kifejező fogalom tulajdonképpen a 13. és 14. századi latinban jelenik meg, az egyházi tanácsokban való részvételre vonatkozóan, majd később az angol nyelvben, a parlamentben való részvétel kapcsán. Ekkor azonban még nem merülhetett fel a választás, a demokrácia igénye vagy a képviselet, mint jog kérdése. Amint azonban Fisichella is rámutat, ezekben az időkben a képviselő már nem tárgyalhatott a közösségtől kapott utasítások teljes figyelmen kívül hagyásával, vagyis „továbbítania” kellett a helyi érdekeket (Pitkin, 1967: 3). Eközben azonban kötelezettségeket is vállalhatott, amelyeket a közösségnek be kellett tartania. Arról van szó ugyanis, hogy az uralkodó tárgyalt a képviselővel, aki biztosította a királyt, hogy a képviselt közösség tiszteletben fogja tartani a képviselő beleegyezésével hozott királyi döntéseket. A képviselő tehát az uralkodó igényeinek elfogadására jelentett egyfajta garanciát.⁴³

A 17. századtól változás észlelhető e téren. Nemcsak *Edward Coke* hívja fel a figyelmet arra, hogy a képviselőt helyileg választották, de megválasztását követően „hivatalát az egész nemzet javára látja el” (Fisichella, 2000: 209), hanem a szerződéselmélet megfogalmazói, elsősorban Hobbes is átértelmezi a képviselet fogalmát. Hobbes-i olvasatban a képviselet annyit jelent, hogy valaki cselekszik valaki más nevében, aki felhatalmazást adott erre a cselekvésre. A társadalmi szerződés értelmében az emberek felhatalmaznak egy személyt, saját szuverén uralkodójukká emelik, és korlátolatlan képviselőjüké teszik őt, akinek döntései kötik a felhatalmazókat. A hobbes-i szerződés értelmében minden állam így képviseleti jellegű.

Locke enyhít a szuverén uralkodó döntéseinek kötelező erején. A szerződés kizárja, hogy „bárki egyénileg hozzon ítéletet”, hogy bárki is maga legyen a bíró saját ügyeiben, hiszen a felhatalmazás során a közösség válik az emberek döntőbírójává. A közösséget képviselő testület nem rendelkezhet korlátlan hatalommal, ugyanis az abszolút állam, összeegyeztethetetlen a polgári társadalommal. A szerződés értelmében, véli Locke, a felhatalmazók jogában áll visszavenni a kiválasztottra ruházott hatalmat, ha nem a felhatalmazottak érdekében jár el.

Rousseau egyenesen megkérdőjelezi a tényleges képviselet lehetőségét, ugyanis a képviseleti intézmények a társadalom egy parányi részének akaratával helyettesítik a társadalom egészének akaratát, s egyáltalán nincs garancia a két akarat egybeesésére. A választás pillanatában a szavazók szabadok, azt követően azonban, idegen akarat alávetettjei. A képviselet éppen ezért, véli Rousseau, a nép tényleges önkormányzásának hamis pótszere.

Igaz, hogy a „választás” útján történő képviselet igénye egyre erősödik, de a 18. században is hangzanak el olyan vélemények, hogy a parlament tagjaival szemben „Nincs hatalmunk és nem parancsolhatunk nekik; nekik adtuk a hatalmat, hogy törvényeket alkossanak számunkra [...] De az ő tisztük megítélni, mely törvények a legjobbak...”⁴⁴ Maga Burke is kijelentette, hogy a képviselőt nem lehet megkötni kötelező jellegű utasításokkal.⁴⁵ Az 1791-es francia alkotmány is rögzíti, hogy a megyékben megválasztott képviselők az egész nemzet képviselői, és nekik semmiféle lokális megbízás nem adható. Az amerikai és a francia forradalmaknak

⁴² Lásd Jain McLean: 'Képviseleti formák és szavazási rendszerek' In: Fábrián (szerk.), 1997: 25.

⁴³ Ezzel kapcsolatban lásd G. Post (1964): *Studies in Medieval Legal Thought*, Princeton University Press In: Fisichella, 200: 208.

⁴⁴ Az idézet a *London Journal*-ban látott napvilágot, 1733-ban. Lásd Fisichella, 2000: 209.

⁴⁵ E kijelentés állítólag Burke, 1774-es bristoli választási beszédében hangzott el. Lásd Fisichella, 2000: 209.

köszönhetően a képviselet, egyfelől az emberi jogok szerves részévé vált, ami már igen közel került a „népképviselet” az „önrendelkezés” illetve az „önkormányzás” gondolatához, a „minden polgár közügyekbe való beleszólási jogának” alapjához, aminek intézményesült formája a modern demokráciák egyik alappillére. Másfelől, azonban a képviselők „függetlenedési” folyamatának is szemtanúi lehetünk, amint arra a neves angol alkotmányjogász, Dicey is utal a 19. század második felében, mondván, hogy „A férfi nővé változtatásán kívül a parlament bármit megtehet”. (Dickerson–Flanagan, 1990: 36).

A képviselet történeti fejlődésének vázlatos bemutatásából arra lehet következtetni, hogy a tárgyak, vagy jellemek színházi megjelenítésétől a képviselő azon szerepén át, hogy ő garanciát jelent az uralkodó döntéseinek elfogadására, egészen a képviselő „függetlenedéséig” hosszú az út, de a fejlődési ív mindenképp elengedhetetlen a képviselet fogalmának értelmezéséhez. Nem túlzás azt állítani, hogy ma a *képviselők elsősorban nem a nemzet szóvivői, a képviselő testület inkább a nemzet szava* (Fisichella, 2000: 209).⁴⁶ Ettől függetlenül a képviselet fogalmának jelentése körül azonban máig ható viták folynak, s elsősorban a képviseleti demokrácia körül hangzanak el eltérő, gyakran egymásnak feszülő értelmezések. Egyesek szerint képviselet nélkül nincs demokrácia. Mások viszont azt állíthatják, hogy a szó szigorú értelmében vett „képviselet” nem létezik, vagy legalábbis illuzórikus, mert minden kormány manipulálja valamilyen mértékben a tömeget. Megint mások véleménye, hogy a „képviseleti kormányzás”, ha nem tökéletes formában, de, mégiscsak megkülönböztethető a kormányzás más formáitól. Vizsgálata ezért is indokolt.

Amint korábban is említettem, az elemzés során kiderül, hogy a *képviselet* fogalma több oldalról is megközelíthető, és számos szempont mentén csoportosítható. A választások arányossági számításainak szempontjából igen fontos lépés például a *statisztikai képviselet* és az *akarati képviselet* közötti különbségtétel⁴⁷.

A *statisztikai képviselet* mennyiségre utaló kifejezés, s tulajdonképpen a megválasztott testület összetételét tükrözi, elsősorban politikai-ideológiai, másodsorban szociológiai szempontok mentén. A politikai-ideológiai szempont szerinti összetétel azt fejezi ki, hogy a szavazók által megválasztott képviselőtestület politikai (párt) tagoltsága milyen mértékben felel meg a társadalom politikai (párt) tagoltságának. A szociológiai összetétel ugyancsak a társadalom tagoltságát tükrözi, de nem politikai, hanem nemi, faji, nemzetiségi, illetve urbánus – rurális, középosztálybeli – termelőmunkás stb. szempontok mentén. Ez esetben, ha a nő-férfi arány 50:50, a nemzeti többség-kisebbség 85:15, valamint a középosztály-munkásság 30–70, akkor hasonló arányok megjelenése várandó a parlamentben is. Ennek a szociológiai determinizmus kapcsán van jelentősége (Lásd a későbbiekben). A képviselet értelmében a társadalom összetételét visszatükröző testületről beszélhetünk, tehát a megválasztott képviselőtestület a társadalom lekicsinyített képmása. E „képmás-elméletből” ered az a gondolat, amely szerint a parlament a társadalom „mikrokozmosza”, vagy, ahogy Mirabeau gróf is mondta: „a Rendek úgy aránylanak a nemzethez, mint térképek a valóságos méretekhez: akár egész, akár rész, a másolatnak mindig ugyanolyan arányokkal kell rendelkeznie, mint az eredetinek.”⁴⁸ A képviselet e mennyiségi jelentése, vagy „statisztikai reprezentációja” akkor valósulhat meg, ha elvi-

⁴⁶ A kollektív képviseletről a későbbiekben lesz szó.

⁴⁷ E megkülönböztetés kapcsán lásd még I. McLean: 'Képviseleti formák és szavazási rendszerek' In: Fábrián György (szerk.) (1997): 250–46.

⁴⁸ Lijphart–Grofman (ed.), 1984: 89.

leg a nép bármely részének vagy egyedének a testületbe (mintába) való beválasztása egyforma eséllyel történhet meg. Ha ennek valószínűsége nem áll fenn, akkor a testület nem lesz reprezentatív a szó szigorú értelmében, vagyis a társadalom fontos rétegei⁴⁹ nem ugyanolyan arányban lesznek megjelenítve a mintában, s ez esetben a társadalomról való „térképkészítés tökéletlen munka”, azaz a választás eredményeként létrejött képviselőtestület aránytalan lesz. A képviselőtulajdonképpen a statisztikai képviselővel indul, és ennek jelentős pszichológiai hatása van, hiszen a választópolgár meglepődéssel nyugtázhatja, hogy a politikai vagy szociológiai „egység”, amelynek ő szerves része, mennyiségileg kellő módon képviselve van a törvényhozásban. Mégis alapvető kérdésként merül föl, hogy milyen mértékben érvényesül az „önképviselő” elve, vagyis, hogy mi a garancia arra, hogy egy parlamenti képviselő például jobban képviseli a nők érdekeit, mint egy férfi.

Ez azonban már az *akarati vagy érdekképviselő* doméniuma, ami a meghatalmazó (szavazó) és meghatalmazott (megválasztott) sajátos viszonyára utal, s tulajdonképpen a választópolgár nevében történő képviselői döntésekben és cselekedetekben ölt testet. Leegyszerűsítve, a szavazó felhatalmaz valakit azért, hogy a képviselő az ő akarata szerint (vagy érdekében) tevékenykedjen. A politikaelméletben nagy vitákat eredményező kérdések merülnek föl a társadalom vagy a szavazók akaratának képviselője kapcsán. Egyrészt, mekkora eltérés engedhető meg a meghatalmazó akarata és a meghatalmazott cselekedetei között? Milyen fokú eltérési lehetőséggel rendelkezhet vagy kell rendelkeznie a megválasztott képviselőnek? (Erre a kérdésre a későbbiekben, a képviselő szerepe kapcsán térek ki részletesebben). Másrészt, a demokráciákban a képviselőtulajdonképpen a választással történő megbízásból születik meg, így tehát a *képviselő* és a *megbízás* egymás közvetlen közelébe kerülő fogalmak. Amint azonban Fisichella is figyelmeztet, nem biztos, hogy ez helyes vagy szerencsés párosítás, ugyanis, ha elfogadjuk a két fogalom ilyen szoros kötelékét, akkor a párosításban az is benne foglaltatik, hogy a választó olyan megbízást ad a „megválasztott-megbízottnak”, amit ez utóbbinak figyelembe kell vennie, akár olyan mértékben, hogy a képviselő a megbízást teljesítő küldötté válhat. Nem szabad elfelednünk, mondja Fisichella, hogy kevesen tudják pontosan kifejezni határozott érdekeiket, kívánságaikat, preferenciájukat politikai igények vagy politikai elvárások formájában. Keveseknek van átgondolt, koherens álláspontjuk a közpolitikai kérdésekről, s kevesek rendelkeznek kellő információval a politikai szereplőkről, a politikai struktúrákról, folyamatokról, procedúrákról, a képviselők döntési tevékenységéről, vagy épp a parlament működéséről. Mindez azt jelentheti, hogy a választó akarata és érdeke között nincs garantált összhang, mi több, a kettő között feszültségek is kialakulhatnak. Találón jegyzi meg Eulau, hogy a közösség „tudhatja esetleg, hogy mit akar, de nem biztos, hogy tudja, mire van szüksége”.⁵⁰ A képviselő egyik fontos feladatává válik, ezek szerint, értelmezni, különbséget tenni a szavazó érdeke és akarata között, s a kettő közül választani. Alapvető kérdés tehát, hogy a képviselő megbízása a választópolgár akaratára vagy érdekére vonatkozon inkább, ha a kettő nem fedi egymást? (Fisichella, 2000: 212).⁵¹

⁴⁹ A társadalom fontos csoportjai többnyire etnikai, kulturális, vallási, nemi, faji szempontok mentén, illetve osztályok vagy életkor szerint különülhetnek el.

⁵⁰ H. Eulau–P.D. Karps (1983): *Le componenti della responsivita*, In: Fisichella, 2000: 212.

⁵¹ Ez esetben nem kevés dilemmával szembesül a képviselő. Ha például a szavazópolgár egészségét igen komolyan veszélyezteti a rendszeres alkoholfogyasztás, de ő mindenképp inni akar, akkor a képviselő vagy enged a polgár akaratának, vagy megkísérli minimalizálni a rendszeres alkoholfogyasztás lehetőségét. Ha a választó

A képviselet értelmezése tovább bonyolódhat, ha a statisztikai és az akarati képviselet viszonyát vizsgáljuk. A két jelentés összemosása téves lenne, már azért is, mert a statisztikai képviselet fogalma inkább az arányos választási rendszerek irányába mutat, míg az akarati képviselet a többségi választási rendszerhez áll közelebb. A kérdés az, hogy kinek, és melyik fontosabb. Az előbbi a parlament összetételét vizsgálja, az utóbbi inkább a parlament döntéseire fókuszál. A választásokra levetítve, a statisztikai képviselet hívei inkább a választási eljárásra, a választások arányosságára koncentrálnak, míg az akarati képviselet mellett kiállók elsősorban a parlament tevékenységére figyelnek.

A demokrácia szempontjából a kettő ötvözete tűnik a legszerencsésebbnek. Amint John Adams korábban fogalmazta, a törvényhozó testületnek „a nép pontosan megfelelő képmásának kell lennie kicsiben, és úgy kell gondolkodnia, éreznie, érvelnie és cselekednie, mint ők.” (Pitkin, 1967: 60) Szavaiból kiolvasható a két fajta képviselet közötti különbségtétel, de a kettő együttlétének fontossága is. Tulajdonképpen Mirabeau gróf és Condorcet gondolatai is hasonló sugallnak, hiszen a „nemzet tükörképe” és a „legjobb” választás eredményeként a „nemzet valódi akarata” (*véritable vœux de la nation*) együtt, de mégis különválasztva jelennek meg szavaikban.⁵²

Az eddigiek alapján, úgy tűnik, a képviselet szétválasztása statisztikaira és akaratira, a képviselet elméletének igen fontos lépése. A statisztikai képviselet (arányosság) a jelenre vonatkozik, számszerűségét a választási eredmények közzététele után pontosan lehet tudni. A képviselet e formájának mértéke egy cikluson át állandó, feltéve, ha nem történik valami rendkívüli esemény két választás között, amelynek következtében sort kell keríteni időközi választásokra.

Az akarati vagy érdek szerinti képviselet nem a jelenre, inkább a jövőre irányul, hiszen még akkor is, ha a képviseltek úgy vélik, vagy abban a hitben élnek, hogy ők képviselve vannak, erről csak a jövőben tudnak bizonyosságot szerezni, csak a hatalom tevékenységének eredményében tudják azt lemérni. Az akarati képviselet mértéke állandóan, esetről esetre változhat. Mérése azért is nehéz, mert a képviselet (amint azt a későbbiekben látni fogjuk) nem redukálható le képviselt – képviselő, vagy képviselő – kerület egyszerű viszonyára, hiszen jóval inkább a kollektív képviseletben ölt testet. Az akarati képviselet jelenre, illetve a jövőre vonatkozó bizonytalansága már önmagában is hordozza a fogalom *poliszemikusságát*.

A kétfajta képviselet nem független egymástól. A mennyiségi képviseletnek nemcsak önmagában van jelentősége, hiszen, amint korábban is utaltam rá, pszichológiai kihatása van az akarati vagy érdekképviseletre. A kettő közötti szoros összefüggésre a szociológiai (és/vagy ideológiai) determinizmus nyújt némi magyarázatot. Ennek lényege az a szavazói meggyőződés, hogy az azonos szociológiai háttérrel (és/vagy ideológiai beállítottsággal) rendelkezők többnyire azonos véleményt formálnak. Ha tehát a képviselők bizonyos jellemzői megegyeznek a képviseltek hasonló jellemzőivel, akkor a reprezentáció megvalósulhat, hiszen jóval nagyobb lesz az esély a választópolgárok érdekeinek tényleges képviseletére. (Körösényi, 2005: 157, 168) Ehhez azonban szükség van arra az előfeltevésre, hogy a társadalmi jellemzők jelentős mértékben meghatározzák a politikai gondolkodást és cselekvést.

akaratanak enged, akkor rövidtávon választásokat nyerhet, hosszú távon viszont a szavazó veszít. Ha azonban, a választópolgár akarata ellenében annak érdekeit próbálja szolgálni, nem biztos, hogy rövidtávon választásokat nyer.

⁵² Dieter Nohlen: 'Two Incompatible Principles of Representation', In: Lijphart–Grofman (ed.), 1984: 85.

A megfelelő statisztikai képviselet tehát „megnyugtató” a választópolgárok szemében, és ezzel „képviselettudatuk” erőteljesebbé válik. A tényleges képviselet gondolatának közös érzülete, az a meggyőződés, hogy „képviseelve vagyunk”, erősíti továbbá a közösségtudatot, valamint az akarati képviseletbe vetett hitet és reményt. Ennek köszönhetően a társadalom többsége számára már-már bizonyossá válik, hogy a képviselőtestületben akaratuk jobban fog érvényesülni, érdekeiket a hatalom jobban fogja szolgálni. Ez azonban távolról sem olyan egyértelmű. Az viszont tény, hogy a statisztikai képviseletnek egyben legitimáló hatása is van a kormányra nézve, legalábbis egy ideig. Érdekes kérdésként merül föl természetesen, hogy ha egy nagyon aránytalan választási rendszer alkalmazása mellett a statisztikai képviselet igen szerény, de a választópolgárok időközben rájönnek arra, hogy érdekeik egészen elfogadható szinten képviselve vannak, azaz, ha a kormány „jól végzi dolgát”, akkor a demokrácia eszméje szerint melyik változat válik preferáltabbá.⁵³

A képviselet fogalmának elemzése során nem hagyhatunk figyelmen kívül két további kifejezést: a *perszonális – területi*, illetve a *pártelvű – reprezentatív* képviseletet. A perszonális – területi képviselet a többségi választási rendszerekhez kötődik, és lényege, hogy egy adott földrajzi területen élők választanak, és eldöntik, hogy ki legyen a parlamentben őket képviselő személy. A törvényhozó testület tagjai, tehát az egyes területek (kerületek) lakosságát jelenítik meg a parlamentben. A pártelvű-reprezentatív képviselet viszont az arányos választási rendszerekhez kapcsolódik, annak szem előtt tartásával, hogy a parlamentnek a társadalom politikai tagoltságát kell megjelenítenie.⁵⁴

A képviselet elméletének komplexitását érzékelteti néhány, egyszerűnek tűnő kérdés is: Mi a képviselő szerepe? Mit várnak el tőle a képviseltek? Milyen lehetőségek kínálóznak a képviselők és képviseltek számát illetően? Tulajdonképpen kit vagy kiket is képvisel a képviselő? A képviselő szerepe kapcsán, egyesek szerint a képviselőnek az őt meghatalmazók akaratának kell hangot adnia a parlament előtt. Mások véleménye, hogy a képviselők túlnyomó többsége egyik-másik párt tagja, és a lojalitás kötelezi, hogy a pártpolitika irányvonala mentén cselekedjenek. Megint mások azt vallják, hogy ha a szavazók bizalmukkal jutalmazták meg, akkor engedniük kell, hogy szakmai rátermettségének megfelelően a képviselő saját belátása szerint hozza meg felelős döntéseit. A három szerep nem mindig van összhangban, mi több, ütközhetnek is egymással.⁵⁵ Végül, de nem utolsó sorban, nem hagyható figyelmen kívül a képviselő azon sajátos szerepe sem, hogy a képviselet szimbolikus kifejezője legyen vagyis, hogy

⁵³ Érdekesek Fisichella idevágó gondolatai. Szerinte beszélhetünk *képviselet nélküli választásról* (Pápa); *választás nélküli képviseletről* (Öröklés útján trónra kerülő király a nemzetet képviseli, vagy a nagykövet, akit nem választanak, hanem kineveznek, mégis saját államát képviseli külföldön); végül, *választott képviseletről* (A mai demokratikus törvényhozó testület megválasztása). E lehetőségek ellenére a képviselet fogalma történelmi és kulturális szempontokból a részvételhez kötődik. A részvétel pedig választást feltételez. A demokratikus képviselet választott képviselet. A részvétel elve másként nem valósulhat meg a demokráciában (leszámítva az elég ritka számba menő népszavazást).

⁵⁴ A perszonális – területi, illetve a pártelvű – reprezentatív képviselet kapcsán lásd többek között Berta Zsolt: *A választási formulák* (PDF): 15; Mészáros–Szakadát, 1993: 15–16.

⁵⁵ Itt újból felmerül az akarat és az érdek esetleges különbözőségének problémája. Ilyen értelemben a szavazók akaratára nem automatikusan „jó” a közösségre nézve. A szavazók önös céljainak, akaratainak maradéktalan, a közösségre nézve kevésbé szerencsés képviselete nem lehet célja egy olyan, demokratikusan megválasztott hatalomnak, amely munkája révén egyre növelni szeretné a társadalmi elégedettséget.

képes legyen azt az érzést kelteni az emberekben, hogy akaratuk figyelembe vételével be vannak vonva a közügyekbe, és a felhatalmazottak valóban gondoskodnak róluk.

A képviselői szerephez kötődik továbbá az is, hogy a képviselet elvileg lehet egyetlen meghatalmazó és egyetlen meghatalmazott között, elképzelhető sok meghatalmazó és egyetlen meghatalmazott kapcsolatában (egyéni kerület), s végül, létrejöhet sok meghatalmazó és sok meghatalmazott között (parlament).

Az első lehetőség világos és egyértelmű, mert a két fél viszonylag könnyen meg tud egyezni egymással a képviselet belső tartalmán, az elvárások és elvégzések egyeztetésén (például ügyfél-ügyvéd kapcsolata). Ezzel a lehetőséggel nem kell bővebben foglalkoznunk, mert nem politikai jellegű képviselet.

A második esetben a dolog jóval bonyolultabb, hiszen a meghatalmazott több száz, vagy több ezer egyén képviselője, de a több képviselt akarata, igénye, érdeke távolról sem biztos, hogy összhangban van. A sokféle akarat és érdek akár tartós konfliktusban is lehet egymással. Ha viszont nincs egységes érdek vagy akarat, a meghatalmazottnak nincs lehetősége egységesen képviselni a sokaságot. A képviselőnek viszont kötődnie kell valamihez, s mindenekelőtt világossá kell ezért tenni, és a meghatalmazottnak pontosan kell tudni, mit akar a közösség, ha egyáltalán létezik koherens, közösségi akarat. Abban az esetben, ha a képviselőnek eltérő akaratokkal, álláspontokkal kell szembesülnie, a legkézenfekvőbb demokratikus megoldásnak ígérkezik az, hogy a meghatalmazott személy a közösség abszolút többségi akarata figyelembe vételével (és pártjának politikai irányvonala mentén) határozza meg önnön cselekvéseinek irányát.⁵⁶

További problémát okoz, ha nem tudjuk pontosan, mi az abszolút többség akarata, s tulajdonképpen melyik többség akaratáról vagy érdekéről beszélünk? Arról a *permanens* többségről, amelyiknek sikerült akaratát érvényesíteni a választásokon az általuk preferált jelölt győzelmén keresztül, vagy arról az *ad hoc* többségről, amelyik az egyes közügyi problémák kapcsán áll össze és alkot többséget? Az ilyen *ad hoc* többség elvileg olyanokból tevődhet össze, akik a választásokon a győztes jelöltre szavaztak, illetve, akik a választásokon a vesztes oldalt preferálták, de adott közügyi kérdésben érdekeik szerint a többségoldalhoz kapcsolódnak. Természetesen némi gondot okozhat, ha vannak a választási kisebbségnek olyan tagjai, akik egyetlen vagy nagyon kevés kérdésben kerülnek „többségi státusba”. Elvileg egy másik gond lehet az is, hogy a választási többség azon tagjai, akik bizonyos kérdésekben nem tartoznak a többséghez, a képviselő „felhatalmazására” vagy „megbízására” hivatkozva akár árulásnak is minősíthetik az *ad hoc* többség akaratát vagy érdekét szolgáló képviselői döntést.⁵⁷

A harmadik lehetőség, tehát a sok választó és sok képviselő jelenléte. Ebben az esetben a törvényhozó testület tagjai *együttesen* alkotják a szuverén parlamentet, s elvileg a parlament többségének szavazata jeleníti meg a nép akaratát. Ez azt jelenti, hogy a parlament, mint a népszuverenitás megtestesülése, nem az egyes képviselők pusztán matematikai összege, hanem annál jóval több. Ebből adódik, hogy a képviselők együttes népképviselete a meghatározó, nem pedig az egyes képviselők saját kerületeinek közvetlen képviselete, még akkor sem, ha a képviselő saját kerületének választópolgáraitól kapja a megbízást. A képviselet, ilyen érte-

⁵⁶ Remélve, hogy nem több álláspont között oszlanak meg az akaratok, mert akkor megtörténhet, hogy csupán relatív többségre futja a „közösségi akaratból”.

⁵⁷ A kérdés kapcsán lásd Fisichella, 2000: 213.

lemben, amint korábban is említettem, nem szűkíthető le pusztán a képviselő - képviselt, vagy képviselő - kerület közvetlen kapcsolatára. Az is látszik, hogy a képviselet és a megbízás „közvetlensége” is feszültség forrása lehet. A kettő viszonyának vizsgálata során, fontos figyelembe venni, hogy a politikai képviselet *kollektív* jellegű, amiből legalább három következtetést lehet levonni.

Először, kevésbé fordul elő, hogy egy választópolgár igényei, érdekei, akarata soha ne kapjon képviseletet, ugyanis igényeinek, akaratainak egy részét más kerületek képviselői nagy valószínűséggel ki fogják fejezni. Több mandátumos kerületben valószínűsíthető, hogy a kerület más képviselői ugyanezt megteszik. Ha tehát a képviselet kollektív intézmény, s nem választó – képviselő vagy választó – kerület kétoldalú viszonyaként értelmezzük, akkor csökken annak valószínűsége, hogy egyik vagy másik választópolgár vagy csoport (legyen az kisebbségi) igényei, akaratai ne jelenítődjenek meg és fejeződjön ki a kollektív képviseletben.

Másodszor, a kollektív jellegből adódóan a képviselőnek nemcsak a képviselettel van dolga, hanem más képviselőkkel is, ugyanis az egyes problémák megoldása a képviselők együttműködését, és sajátos interakcióját (viták, alkuk, nyomások stb.) feltételezi. A képviselő egyben a képviseleti rendszer tagja, szerves része, és ezzel olyan sajátos feladatok és szerepek hárulnak rá, melyek az őt felhatalmazók akaratain túl és azoktól függetlenül is formálják magatartását, cselekvési irányát. Ezek szerint a képviselet nemcsak a képviselők és képviseltek viszonyában jelenítődik meg, hanem a képviselők egymás közötti interakcióiban is. Ebből következik, hogy a képviselők szelektálják a képviseltek érdekeit, akaratait, mivel a képviseleti rendszerben, e kollektív intézményben (testületben) egyfajta egyensúlyt kell teremteni a sokféle akaratok, érdekek, igények figyelembe vételével.

Harmadszor, a politikai képviselet nem korlátozódik egyetlen esetre, jóval inkább események sorozataiban jelenik meg, s mint ilyen, számos problémát orvosló folyamatos tevékenységben nyilvánul meg. A kérdések maguk is tagoltak, számos nagyobb területbe csoportosíthatóak (egészségügy, oktatás, külpolitika, szociálpolitika stb.), s elképzelhetetlen lenne, hogy minden képviselő, minden egyes kérdéssel közvetlenül és komolyan foglalkozzon. Ez nem is várható el tőlük. A kollektív képviselettel rendelkező testületet, tehát egyfajta munkamegosztás jellemez. Ez viszont megint nem cseng össze azzal az értelmezéssel, amelyet a képviselő-képviselet közvetlen viszony követelne meg. Tudatában kell lennünk tehát annak, hogy egy képviselő tevékenysége jóval összetettebb, mint amennyi kifejezhető a képviselő és az őt megválasztó egyének, vagy a képviselő és a választókerület közvetlen kapcsolatrendszeréből, s ez, természetesen bonyolultabbá teszi a képviselet értelmezését. E megállapítás elsősorban az akarati képviseletre nézve fontosabb, kevésbé vonatkozik azonban az arányosság szempontjából elsődleges statisztikai képviseletre.

3.2. Arányosság

Mi az arányosság? A választási rendszerek kapcsán az arányosság a pártokra leadott szavazatarány és a pártok által megszerzett mandátumarány közötti megfelelésként értelmezendő. Azon túl, amint a későbbiekben is látni fogjuk, hogy számos tényező befolyásolja az arányosságot, alapvető kérdés, hogy a szavazatarányok és mandátumarányok közötti megfelelés helyi vagy országos szinten vizsgálandó. E kérdés azért is indokolt, mert könnyen megeshet, hogy

lokális szinten (pl. egyéni kerületek) súlyos aránytalanságok mutatkoznak, összességében viszont az aránytalanság mértéke lényegesen csökken, mivel az arányosságtól való – ellentétes előjelű – eltérések hatékonyan „kioltják” egymást nemzeti szinten (Lásd többek között az Egyesült Királyság választási eredményeit).⁵⁸

Amikor egy választási rendszer arányosságáról beszélünk, legalább két alapvető kritérium vagy elvárás fogalmazódik meg. Egyfelől, hogy a választói akarat elfogadható (a lehető legpontosabb?) mértékben tükröződjék a törvényhozásban. Ilyen értelemben alapvető demokratikus elvárásként tételezhető, hogy a rendszer ne torzítsa el súlyosan a szavazati arányokat. Másfelől, elvárando, hogy az eredmények stabilitást eredményezzenek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az arányosság és a stabilitás élesen elválaszthatók egymástól, s azt sem, hogy a többségi és az arányos rendszereknek mereven szembe kell állniuk egymással. Bármelyik választási rendszerben fennállhat ugyanis arányos eredmény és politikai instabilitás, vagy komoly aránytalanság és viszonylag stabil kormányzás, de megjelenhetnek arányossági, aránytalansági, stabilitási, illetve változtatási követelmények is. Ebből arra is következtethetünk, hogy nem állítható fel egyenes arány egy választási rendszer arányossága és a politikai rendszer stabilitása, vagy akár demokratikussága között.

Úgy tűnik, a választási rendszerek arányosságát az arányosságot torzító elemek vizsgálatával célszerű kezdeni, majd e tényezők elemzése révén juthatunk el a rendszer egészének értékeléséhez. E módszer segítségével tárhatjuk csak fel egy adott választási rendszer aránytalanságainak belső szerkezetét, az arányosságtól való eltérés okait. Az okok feltárása fontos, hiszen ne feledjük, a demokratikus választási rendszer alapvető követelményei közé tartozik nemcsak a pártok számára azonos választási esély megteremtése, hanem a politikai, etnikai, faji, illetve kulturális kisebbségek képviselőinek biztosítása is, oly módon, hogy egyetlen nagy párt vagy kisebbség javára se lehessen komolyan eltorzítani a mandátumrészesedést.

3.3. Az arányosságot meghatározó legfontosabb tényezők

Egy választási rendszer arányosságára, vagy az arányosságtól való eltérésének mértékére a következő fontosabb tényezők hathatnak: a pártrendszer szerkezete (pártok közötti erőviszonyok); szavazás, szavazói szerep; körzetesítés, azaz a kerületek nagysága (magnitúdó); parlament létszáma (mandátumok száma); körzetbeosztás (egyszintű, többszintű); küszöb (jogi, effektív); támogatottság jellege (többségi rendszerekben: koncentrált, szétszór); egyéni kerületi és listás mandátumok számának egymáshoz viszonyított aránya (vegyes rendszer esetében); választási földrajz; választói preferenciák területi megoszlása, országos és helyi aránytalanságok közötti eltérések; végül, de nem utolsós sorban a választási formulák (a szavazatok mandátumokká alakítása).⁵⁹ A következőkben nézzünk meg néhányat ezek közül.

⁵⁸ Az arányosságról, az arányosság tökéletes változatáról és az arányosságtól való eltérés méréseiről bővebben az 'Arányossági számítások' fejezetben lesz szó.

⁵⁹ A választási formulák szerepe az arányosság szempontjából világosan látható a többségi, illetve az arányos formulák részletes elemzése során.

3.3.1. Szavazás és szavazói szerep

Ennek kapcsán talán abból indulhatunk ki, hogy kampány idején az átlag szavazó passzív (feltéve, hogy nem aktivista). Amit lát, az a választáson induló pártok és személyek, miközben állandóan ki van téve az egymással versengő jelöltek csábításainak, azért, hogy a választás pillanatában „jól” döntsön. A szavazás napján a szavazó passzivitása átmegy aktivitásba, hiszen konkrét cselekvést várnak tőle. A szavazók konkrét cselekvése (választás) sorsdöntő eseménnyé válik, hiszen e kiválasztás aktusa meghatározza a hatalom mibenlétét. A szavazás megszabja tehát a választás kimenetelét, s közvetett formában a hatalmi pozíciók egyfajta elosztását is. A szavazói szerep valahol ebben keresendő. A szavazás tulajdonképpen a választó „felkérése” a versengő jelöltek részéről, hogy hozzon döntést, azaz saját belátása szerint válassza ki közülük a számára legígéretesebbnek tűnő jelöltet. (Természetesen minden egyes jelölt törekvése, hogy ő maga tűnjék a legígéretesebbnek. Úgy gondolom, hogy épp e törekvés miatt kérdőjelezhető meg a kampány őszintesége, igaz volta).

Douglas Rae szerint a szavazásnak két alapvetően különböző választási módja van: egyfelől, a kategorikus választás, másfelől a sorrendes választás.⁶⁰

Ami a kategorikus választást illeti, a szavazónak el kell döntenie, melyik pártot részesíti előnyben az összes többivel szemben. Itt tehát nem lehet bizonytalanság, nincsenek fenntartások. A döntés egyértelmű és határozott: kizárólag egy párt preferálása, a többiről nincs véleménynyilvánítás. Az egyetlen „rugalmassági” lehetőség, ha a rendszer olyan, hogy egy párt több jelöltet állíthat, akik között a szavazó eszközölhet sorrendbeli módosításokat, tehet ilyen jellegű ajánlásokat. Szavazata azonban határozottan csak egy pártra szólhat. (Ilyen az amerikai, brit, francia, illetve az egy-pártlistás szavazás).

A sorrendes szavazás részletesebb és világosabb pártpreferencia kifejezésére ad lehetőséget, vagyis a szavazó megjelöli a legpreferáltabb pártot, de utána feltüntetheti a második, harmadik (és így tovább) preferáltakat is. A szavazó tehát nem kizárólagos jelleggel dönt egy párt jelöltjére, nem kényszerül egyetlen pártjelölt kiválasztására, hanem az általa preferált sorrendet állítja fel. (Ilyen például az ausztrál szövetségi képviselőház esetében, az ún. *alternatív szavazat*, amelyben a választópolgár egy preferencia-sorrend felállításával megszámozza a jelölteket. Ide sorolható továbbá a brit-szigeti *egyéni átvihető szavazat* is, ahol a választópolgárok többmandátumos kerületben egyénekre szavaznak, preferencia-sorrend felállításával).

A szavazási struktúra e két formája közötti különbség lényege a szavazó szerepében keresendő. Az egyik esetben, határozott világos döntést kell hoznia egyetlen párt javára, miközben nem lehet tudni, milyen arányban és sorrendben preferálná a többi párt jelöltjeit. Itt nincs kompromisszum, nincs jutalmazás a második legkedveltebb pártjelölt számára. A másik esetben, a szavazótól nem kérnek ilyen kizárólagos döntést. Annyit kell tennie, hogy sorrendbe állítja a pártokat saját tetszése szerint, a legpreferáltabbtól a legkevésbé preferáltig. Ebben már fellelhető a kompromisszumos megoldás lehetősége. A kettő közötti eltérés tehát a szavazó választóerejének egy irányba történő koncentrálódása, illetve nem egyenlő mértékű, de több irányba történő lecsapódásában mérhető. Ez a szavazói szerep egyfelől, feltételezhetően kevés párttal, másfelől, több párttal rendelkező képviseleti testületet eredményezhet, feltételezve, hogy más tényezők nem szólnak közbe. Ez viszont ritkán van így.

⁶⁰ Douglas W. Rae: 'A választási rendszer változó elemei' In: Fábíán (szerk.), 1997: 48.

3.3.2. Választókerületi magnitúdó

A választókerület alapvető fontosságú és sajátos egység. Egyfelől, alapvető fontosságú, hiszen a keretein belüli eredmények szabják meg a parlamenti mandátumok pártok szerinti megoszlását. Másfelől, sajátos, hiszen ez az az egység, amelyen belül a leadott szavazatok összessége mandátumban vagy mandátumokban fejeződik ki. Vizsgálatuk tehát indokoltnak tűnik, és elsősorban a beosztásuk, méretük illetve számuk képezik azokat a paramétereket, amelyek végül is elvezetnek a kerületi magnitúdóhoz.

A körzetesítés, a kerületek határainak történelmi, földrajzi, illetve népesség szerinti szempontok mentén történő kijelölése a választások fontos lépésének számít. Előző eredmények alapján ugyanis elég pontosan le lehet mérni a körzetek pártpreferenciáját, és ki lehet mutatni, hogy a jelöltek, illetve a pártok támogatottsága nem egyenletesen oszlik meg. Az egyes területekben, régiókban mutatkozó támogatottsági eltérések miatt nem mindegy tehát, hogy hol húzzák meg a kerületek határait.

A választási kerületeknek elvileg azonos méretűeknek kell lenniük (a kerülethez tartozó választópolgárok létszámát illetően), legalábbis nem engedhetők meg jelentős méretbeli eltérések abban az esetben, ha kerületekként azonos számú mandátum osztható ki. A választópolgárok kerületenkénti nagy létszámbeli különbsége aláásná a szavazatok egyenlő súlyának demokratikus elvét, mivel az egy mandátumot érő szavazatmennyiségek között komoly eltérések mutatkoznának. A kerületek nagyságát azonban olyan tényezők befolyásolják, mint a parlamenti helyek, azaz a mandátumok száma, az egymandátumos vagy többmandátumos kerületi beosztás, és nem utolsósorban az egyszintű vagy többszintű körzetesítés.

A kerület és a kerületen belül kiosztható mandátumok számának viszonyát a kerületi magnitúdó fejezi ki, amely egytől halad felfelé. Egy választási rendszer magnitúdóját úgy kapjuk meg, hogy az összes mandátumszámot osztjuk a kerületek számával. Az eredmény tulajdonképpen a kerületi magnitúdók számtani átlagát fogja adni. Ha 'm' az átlagos magnitúdó, 'M' a mandátumok száma, és 'K' a kerületek száma, akkor $m = \frac{M}{K}$. Ha, például a kerületi magnitúdó, $m = 1$, akkor a kiosztható mandátumok száma és a kerületek száma azonos (Egyesült Királyság, Kanada). A kerületi magnitúdó szerepe jelentős a rendszer arányossága szempontjából. A kerület, a mandátum és az arányosság között alapvető összefüggés állapítható meg: minél nagyobb a mandátumok száma a kerületben, annál tökéletesebb arányosság érhető el (MacKenzie, 1958: 61). Másként fogalmazva, minél nagyobb a magnitúdó, annál arányosabb a rendszer és fordítva, minél kisebb a magnitúdó, annál előnyösebb lehet a rendszer a nagy pártoknak, a kis pártok kárára. Nagy magnitúdó mellett tehát nagyobb esély van arra, hogy a mandátumok ne a nagy pártokban halmozódjanak fel, hanem viszonylag szétszórtan kerüljenek kiosztásra, hogy szavazatrészesedésük arányában a kis pártok is kivehessék azokból a maguk részét. Rae szerint bármilyen formula mellett is a kerületi magnitúdónak hatása van a rendszer arányosságára.⁶¹

⁶¹ A kérdés persze az, hogy milyen mértékű e hatás. Lijphart például arra a következtetésre jutott, hogy a körzeti magnitúdó, a választási formulával együtt, nagyobb hatást gyakorol az aránytalanságra, mint ahogy azt Rae állította. E kérdés kapcsán lásd D. Rae, 1971: 15–39, illetve A. Lijphart: 'The Political Consequences of Electoral Laws, 1945-1985', In: *American Political Science Review*, Vol. 84, No.2, (June, 1990) (seep.ceu.hu/alpsa/readings/lijphart.pdf).

A kerületi magnitúdó kérdése viszonylag problémamentesnek tűnik, ha a kerületek „egyenműek”, ha kölcsönösen kizárják egymást (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Kanada), vagy ahol egyetlen kerület van csupán (Hollandia, Izrael). Ott viszont, ahol kétszintes körzetesítéssel állunk szemben, úgy, hogy ugyanazon terület és ugyanaz a lakosság mind a két szintnek a része, igen komoly kihívást jelenthetnek az arányossági számítások. Egyfajta megoldásnak ígérkezik, ha mindkét szinten külön végzünk számításokat, és végül súlyozással keressük az átlagot, de ez sem oldja fel azt a dilemmát, hogy ha a mandátumokat két szinten osztjuk ki, az egyes fázisokban a szavazatok súlya nem azonos: az egyéni szavazatok többet érnek, mint a listára leadott voksok, s ez torzíthatja az arányossági eredményeket.⁶²

3.2.3. Effektív küszöb

A választásokon használt *küszöb* kifejezés több dologra is utalhat, szerepe viszont minden esetben ugyanaz: szelektál a választásokon induló, vagy indulni szándékozó jelöltek, pártok között. Ilyen értelemben irányulhat a jelölés feltételét meghatározó küszöbre (ajánlószelvény, egyéni kerületi jelölt állítás, más választási csatornán indulás feltételeként, stb.), amit *jelöltállítási* küszöbnek is nevezhetünk. Egy következő lényeges küszöb, a *bejutási* küszöb, ami a törvényhozó testületbe jutáshoz elegendő szavazatarányt ír elő az egyes pártok számára. Az a párt, amelyik nem képes a küszöb elérésére (ez országonként, választási rendszerenként változik. Magyarországon a 4%-os, majd az 5%-os küszöb ismert országos szinten, illetve az alacsonyabb küszöbértékek önkormányzati választásokon, a polgármesteri, főpolgármesteri, illetve képviselőtestületi tagok jelölése esetében), nem válhat a törvényhozó testület szerves részévé. E jogi küszöböket az adott társadalom feltételei, a pártrendszer szerkezete, illetve a választási rendszer mikéntje figyelembevételével szabják meg.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk az *effektív* küszöbről sem, amely tulajdonképpen a választás inherens jellegéből, illetve a körzeti magnitúdóból származik. Az effektív küszöb nem egy előre meghatározott érték, hanem adott helyzetben inkább a lehetőségek tartománya a képviseletet és a kizárást jelentő határok között. A *bekerülési* (képviseleti) küszöb a voksok azon minimális százaléka, amely fölött, a legkedvezőbb körülmények között a jelölt mandátumot szerezhethet. A bekerülési küszöböt *explicit küszöb*nek is nevezhetjük, ami nem az adott eljárástól, hanem inkább a politikai akarattól függ, hiszen eleve választási jogszabályok írják elő e küszöbök nagyságát a pártok számára. Nem nehéz rájönni, hogy e mögött az a politikai szándék áll, hogy mérsékeljék (korlátozzák) a törvényhozó testületbe jutó pártok számát. A *kizárási* küszöb a voksok azon maximális százaléka, amely fölött a legkedvezőtlenebb körülmények esetén is garantált a mandátum. A kizárási küszöb *implicit küszöb*, melynek nagyságát az adott eljárás jellege, belső logikája szabja meg.⁶³

⁶² A magnitúdó kapcsán lásd még Taagepera: 'The Effect of District Magnitude and Properties of Two-Seat Districts' In: Lijphart-Grofman, 1984: 91–101; Taagepera-Shugart, 1989: 19–20; A. Lijphart: 'A választási törvények politikai következményei' In: Fábrián (szerk.), 1997: 97–100.

⁶³ Az effektív küszöb kapcsán lásd Lijphart: Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődési ívek In Fábrián (szerk.), 1997: 72–76. Különösen érdekes a Lijphart által felvetett $\frac{75\%}{M+1}$ formulával számított küszöb az egymandátumos körzetek vonatkozásában (Ez esetben a küszöbérték = 37.5%). a kérdés kapcsán lásd még Mészáros-Szakadát, 1993: 23–24.

Tulajdonképpen *alsó* és *felső* küszöbről beszélhetünk: az alsó küszöb fölött lehetőségessé, a felső küszöb fölött viszont biztossá válik a mandátumszerzés. Ennek bemutatására a lehető legegyszerűbb példa a relatív többségi, egymandátumos kerületeket alkalmazó rendszerek. Tételezzük fel, hogy egy kerületben négy jelölt indul. Az alsó küszöb=25%, mert egy kevéssel nagyobb szavazataránnyal már lehet győzni, ha két jelölt a szavazatok 25%-át szerzi meg. Ez, értelemszerűen azt jelenti, hogy a negyedik jelölt 25% alatti szavazatarányt tudhat magának, s az első jelölt 25% fölötti (bármennyire is csekély arány) „szavazattöbblete” mandátumszerzést eredményez. A felső küszöb=50%, ugyanis ha egy kevéssel e mérték fölötti szavazataránnyal rendelkezik egy jelölt, biztos, hogy mandátumhoz jut, függetlenül a többi szavazat eloszlásától, mivel az abszolút többség biztos győzelmet jelent.

Egy arányos választási rendszerben a d’Hondt formula alkalmazásával például, négy mandátum és négy párt esetében, a felső küszöb=20%. Ezt a szavazatrészesedést meghaladva, egy jelölt (párt) biztos, hogy mandátumhoz fog jutni, még a számára legkedvezőtlenebb helyzetben is, hiszen a másik három jelölt (párt) bármilyen arányban is részesedik a szavazatokból, és szerez három mandátumot, a negyedik mandátumra már egyiküknek sem maradhat 20% fölötti szavazataránya. Ebben az esetben a küszöb igen közel áll a Hagenbach - Bischoff kvótához,⁶⁴ hiszen $\frac{100\%}{M+1} = \frac{100\%}{4+1} = 20\%$. Az alsó küszöb=14.3%. A valamivel több, mint 14.3 szavazatrészesedéssel (például 14.35%) egy párt már mandátumot szerezhet, ha számára a lehető legkedvezőbben alakul a szavazatmegoszlás, vagyis ha a másik három párt között többnyire egyenlően (például 28.5-28.5-28.65%-os részesedéssel) oszlanak meg a szavazatok, vagy ha a három pártból kettő valamivel kevesebb, mint 14.35%-ot ér el (például 14.3-14.3%), míg a harmadik a maradék szavazatokat (57.05%) gyűjti be. Ebben a szituációban a harmadik párt kap három mandátumot, a maradék = 14, ez a szám viszont kevesebb, mint az első párt 14.35%-os szavazataránya, ezért ő kapja meg a negyedik mandátumot. Abban az esetben, ha a d’Hondt formulával osztjuk ki a mandátumokat, az alsó küszöb körüli értéket a $\frac{100\%}{2M-1}$ formula adja meg. A $\frac{100}{2M-1} = \frac{100\%}{8-1} = 14.28$. A bemutatott példáinkban az alsó és a felső küszöb matematikai átlaga 37.5%, illetve valamivel több, mint 17%, s ezek az úgynevezett *effektív küszöbök*, amelyek fontos mutatók lehetnek egy választási rendszer arányossági számításai során.

A kérdés leegyszerűsítése ellenére meg kell említenünk, hogy számos problémával szembeüthetünk például az alsó küszöb meghatározásánál, hiszen a küszöbérték nagymértékben függ a pártok számától is. Tételezzük fel, hogy egy 10 mandátumos körzetben 10 párt indul a választásokon, és az egyik párt begyűjti a szavazatok 91%-át. Ez azt jelenti, hogy a többi pártnak osztoznia kell a maradék 9%-on. A domináns párt visz kilenc mandátumot, de matematikailag elképzelhető, hogy a maradék kilenc párt egyike a szavazatok alig több mint 1%-val megszerezi a 10. mandátumot. Ez esetben igen nehéz lenne előre meghatározni az alsó küszöbértéket.⁶⁵

⁶⁴ A H-B kvóta részletesebb bemutatását lásd a későbbiekben.

⁶⁵ A küszöbök kapcsán felmerülő kérdések részletesebb tárgyalását lásd A. Lijphart: 'Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődésvonalak' In: Fábíán (szerk.), 1997: 72–76; A. Lijphart–R. Gibberd: 'Thresholds and Payoffs in List Systems of Proportional Representation' In: *European Journal of Political Research*, 5, 1977, 219–230, M. Gallagher: 'Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes, and Majorities' In: *British Journal of Political Science*, 22, 1992, 485–491.

3.3.4. Effektív pártszám

A pártrendszer és a választási rendszer sajátos és bonyolult kölcsönösségi viszonya, s ez utóbbi hatása a politikai rendszerre több fejezetre kiterjedő elemzés tárgya is lehetne, jelen írásban azonban csak egy rövid összefoglaló keretein belül érintek néhány kérdést.

A választási rendszer mikéntje jelentős mértékben határozza meg a kormánypárt kilétét, illetve a parlament pártösszetételét. Ezen túlmenően jellegükből adódóan a választások közvetlenül hatnak a pártrendszerre, hiszen egyfelől redukálhatják a pártok számát, például azzal, hogy a küszöbállítással vagy a formulák szelektáló szerepével kiszűrik a kis pártokat, vagy azokat a nagyobb pártokat, amelyeknek támogatói szétszórtan vannak jelen különböző kerületekben. Másfelől, premizálhatják a domináns pártokat, vagy azokat, amelyek koncentrált támogatottságot tudhatnak maguk mögött. Mindkét esetben nagy az esélye a hatalomkoncentrációnak, a parlamenti fragmentáció csökkentésének, könnyebb kormányozhatóságnak. A választási rendszer azonban ellenkező irányú hatást is gyakorolhat a pártrendszerre, olyan értelemben, hogy fragmentáltabbá, töredezettebbé teheti a rendszert, és megnehezítheti a kormányozhatóságot, ha például túl sok párt jelenik meg a rendszerben és válik a politika fontos szereplőjévé, miközben a kiválasztás folyamatában a választások nem végeznek kellő szűrést.

A pártrendszer is közvetlenül befolyásolja a választási rendszert, a választási eredmények arányosságát. Először is, a szabad, demokratikus társadalmak a saját adottságaik és történelmi-politikai körülményeik függvényében maguk határozzák meg a választási rendszer mikéntjét, azt, hogy többségi, arányos vagy a kettő kombinációjából vegyes rendszert alkalmaznak. A pártrendszer szerkezete, a pártok száma,⁶⁶ illetve a pártok egymás közötti erőviszonya (amint látni fogjuk az utolsó fejezetben is) szintén befolyásolja a választási eredményeket, azok arányosságát. Főleg a többségi rendszerek esetében egy párt túlzott dominanciája, vagy két párt túlzott dominanciája igen súlyos aránytalanságokat eredményezhet, miközben ugyanazon formula alkalmazása mellett akár arányos eredményeket is kaphatunk, ha a pártok közötti erőviszonyok olyan formán oszlanak meg, hogy a kerületeken belül tapasztalható aránytalanságok „semlegesítik” egymást országos szinten. A pártok száma és az arányosság egymásra gyakorolt hatása erőteljes, olyan értelemben, hogy minél arányosabb egy rendszer, annál kedvezőbb helyzetben vannak a kis-, és az új pártok, s ez lehetővé teszi a pártok minél nagyobb számát. Nem szabad elfeledni azonban, hogy a pártok számát nemcsak a választási formula vagy a választási rendszer arányossága szabja meg, hanem a társadalmi, történelmi, gazdasági, politikai, kulturális tényezők mentén kirajzolódó társadalmi törésvonalak is.

A pártok száma és a választási arányosság kapcsolatának elemzéskor alapvető kérdésként tételeződik, hogy milyen szempont mentén állapítható meg a pártok száma, ugyanis több mutatót is lehet használni, és mindegyiknek megvan a maga sajátos szerepe.⁶⁷ Használhatjuk a választásokon részt vevő pártok számát, függetlenül attól, hogy e pártok többsége nem jut

⁶⁶ Érdekes módon, Douglas Rae kiváló munkájának bírálatában hangsúlyozza ki Lijphart, hogy a választási formula és a magnitúdó hatása erőteljes az aránytalanságra, jóval nagyobb, mint ahogy azt Rae feltételezte, ugyanakkor a pártok számarányának hatását, illetve a formula és a pártok száma közötti összefüggést gyengébbnek véli, mint Rae. Lásd Lijphart: 'The Political Consequences of Electoral Laws, 1945–1985'. In: *American Political Science Review*, Vol. 84, No.2, (June, 1990) (seep.ceu.hu/alpsa/readings/lijphart.pdf).

⁶⁷ A pártrendszer szerkezete és a választási rendszer kölcsönös egymásra hatása kapcsán lásd többek között Duverger (1954), Rae (1967), Taagepera and Shugart (1989), Lijphart (1994, 1999), Cox (1997), Sartori (2003).

mandátumhoz. Elképzelhető, hogy csak a parlamenti pártokat vesszük figyelembe, annál is inkább, mert zömében csak ezeknek a pártoknak van tényleges politikai súlyuk. Az arányosság szempontjából továbbá nem érdektelen a legnagyobb párt szavazatrészesedésének, illetve mandátumarányának használata, s végül, a két legnagyobb párt eredményei alapján végzett számításokkal is fontos adatokhoz juthatunk.

Duverger például a versengésben részt vevő pártok számát vette figyelembe, s kiderült, hogy ez igen fontos szempont a pártrendszerek összehasonlító elemzésében. Hamarosan felmerült a kérdés azonban, hogy az induló pártok mindegyikét, vagy csak a mandátumot szerzett pártok számát, azaz a „jelentős” pártokat célszerűbb figyelembe venni. Előtérbe került tehát a pártok relevanciájának kérdése, s az erre vonatkozó próbálkozások egész sora jelzi, hogy a pártok száma mellett azok súlya is fontos kritérium.⁶⁸

A pártok jelentőségét azonban nem kizárólag a szavazatmennyiség, vagy a mandátumrészesedés szabja meg, amint arra Sartori is felhívja a figyelmet, hiszen egy párt „relevanciájának” fontos kritériuma lehet a rendszerben betöltött sajátos szerepe is. Ilyen értelemben, mondja Sartori, egy kis párt lehet irreleváns, de lehet releváns is. Irreleváns, és ki lehet hagyni a számolásból „ha hosszú időn át feleslegesnek bizonyul, abban az értelemben, ha egyetlen lehetséges többségi koalícióhoz sincs rá szükség, és nem is használják fel” (Sartori, 2003: 50). Egy kis pártot viszont mindenképp számításba kell venni „ha olyan pozícióban van, hogy hosszú időn keresztül vagy bizonyos időszakban meghatározhat valamely lehetséges kormánytöbbséget” (Sartori, 2003: 50–51). Ezek szerint tehát egy párt mindenképp releváns, ha jelenléte befolyásolja a pártok versengési taktikáját, azaz ha koalíciós vagy zsarolási potenciállal rendelkezik.

Tulajdonképpen Rae volt az első, aki a pártok számának és relevanciájának együttes figyelembevételével javasolta a pártrendszer frakcionalizáltsági indexét (F), amelynek komplementerét, a koncentrációs indexet (HH) Herfindhal és Hirschman vezették be. A kettő közötti reláció: $HH = 1 - F$. A HH inverze a Laasko és Taagepera nevéhez fűződő (1979), ún. „effektív pártszám” (N), ami voltaképpen úgy fejezi ki a pártok számát, hogy figyelembe veszi azok tényleges súlyát is, szavazatarányuk vagy mandátumarányuk alapján. Két, egyforma erősségű párt esetében az effektív pártszám, $N = 2$, ha három, nagyjából azonos súlyú párt létezik, akkor az $N = 3$, s ha két erős és egy gyengébb (vagy több, jóval kisebb) párt van a rendszerben, akkor az N valahol a 2.5 körül mozog. Az N értelemszerűen a kis pártok súlyozott értékét, de egyben a nagy pártok dominanciájának mértékét is magában hordja. Már korábban felmerült a kérdés (Lijphart, 1990), hogy a pártok relevanciájának megítélésekor a mandátumarány vagy a szavazatarány alapján célszerűbb az N kiszámítása. Úgy tűnik, hogy a szavazatrészesedéssel történő számolás pontosabb adatokkal szolgálhat, mivel ez esetben az eredmény jobban tükrözi a mandátumot nem szerzett, de a szavazatokból részesedő pártok jelenlétét (Az effektív pártszám számítási módszerét lásd a későbbiekben, a módosított Loosemore-Hanby index bemutatásánál).

⁶⁸ Rae például az arányossági számításaiból ki akarta iktatni a 0.5%-os szavazatarány alatti pártokat. Voltak olyan javaslatok (Blondel, 1968), hogy a pártrendszerek kategorizálásánál a 10% körüli szavazataránnyal rendelkező pártok legyenek „félpártok”, a 40% körüliek a „nagy” vagy domináns pártok (Dumont–Caulier, 2003: 2–3). Megint mások, például Ware (1996), azt javasolta, hogy a mandátumok legalább 3%-át meg kell szereznie egy pártnak, hogy „releváns párt” lehessen.

4. ARÁNYOS FORMULÁK

4.1. Arányos választási rendszerek

A listás (arányos) választási rendszer tulajdonképpen négy névre eredeztethető vissza: Thomas Hare (angol), Victor d'Hondt (belga), Eduard Hagenbach–Bischoff (svájci), illetve André Sainte-Laguë (francia). A demokratikus választási rendszerek alapja a képviseleti elv, az arányos rendszerek azonban fokozottabb hangsúlyt fektetnek arra, hogy a képviselet arányos legyen. Nem meglepő, hogy a képviseleti demokrácia térhódításával, a választójog kiszélesítésével és a tömegpártok megjelenésével függ össze (Farrell, 2011: 66).

Korábban a többségi, és ezen belül is a relatív többségi formula uralta a mezőt. Az egy-mandátumos kerületi szerkezettől eltérően Belgium, Luxemburg és Svájc többmandátumos kerületekben bonyolította le a választásokat. Az abszolút többségi rendszer irányába történő elmozdulás egyfajta jelzés volt nemcsak arra, hogy a választók több mint felének támogatásával kerüljön ki a győztes, hanem arra is, hogy mérsékelni kell a relatív többségi formula által eredményezett aránytalanságokat. E lépés ígéretesnek tűnt, de hamar kiderült, hogy helyi szinten változásokat hoz, országos szinten azonban nem jelent megnyugtató eredményt, legálábbis az arányosság szempontjából nézve.

Az első komoly lépések az arányos rendszer irányába Belgiumban és Svájcban voltak tapasztalhatók a 19. század végén. Talán nem véletlen, hogy e két, etnikailag igen tagolt országban jelentkezett a törekvés arra, hogy minden etnikai kisebbség érdemben, azaz méltányos arányban legyen képviselve a törvényhozásban. Svájcban 1865-ben, Belgiumban pedig 1881-ben jött létre egy társaság a választási reform érdekében, amelynek következtében egy konferenciára került sor Antwerp-ben, ahol d'Hondt és Hare elképzeléseit tárgyalták meg. A tárgyalások végén D'Hondt módszerét ítélték a legalkalmasabbnak. Belgium volt a világ első országa, mely 1899-től alkalmazta az arányos módszert, majd Finnország (1906), illetve Svédország (1907) következett. 1920-ra számos európai ország váltott át az arányos rendszer egyik vagy másik formájára.⁶⁹

Az arányos rendszer sajátossága, hogy egy mandátum elnyerése nem abszolút vagy relatív többség elérésének függvénye, hanem a *szavazatrészesedések* arányának kérdése. A kiindulópont a konstans érték ($C = \frac{V}{M}$) vagy „állandó ár”, s a $\frac{V}{M}$ törtrészekből számítjuk ki az egyes formulákat. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy a formuláktól és más tényezőktől függően az „ár-értékek” változnak. Ezekben a rendszerekben, definíció szerint, többmandátumos kerületek vannak, s e kerületek minimum két, maximum pedig annyi mandátumot tartalmaznak, ahány mandátum kiosztható az adott országban. Ilyen értelemben, az arányos rendszerekben a kerületek száma az összes mandátumok számának fele és egy között van. Korábban is volt szó arról, hogy az arányosság szempontjából minél nagyobb a magnitúdó (minél na-

⁶⁹ Az arányos választási rendszerek fejlődéstörténetéről kitűnő munkák: Geoffrey Hand–Cristoph Sasse (szerk.) (1979): *European Electoral Systems Handbook*, London, Butterworth; Andrew McLaren Carstairs (1980): *A Short History of Electoral Systems in Western Europe*, London, George Allen & Unwin; Arend Lijphart (1994): *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty Seven Democracies, 1945–1990*, Oxford, Oxford University Press.

gyobb kettőnél), annál nagyobb a kisebb pártok mandátumszerzési esélyei, és annál közelebb állhat a rendszer a tökéletes arányossághoz.

Az arányos rendszerek csoportosításának, változatainak elemzését megelőzően talán érdemes röviden kitérni (a pártrendszer és az arányosság korábban bemutatott viszonyán túlmenően) e rendszerek értékelésének mikéntjére, arra, hogy milyen viszony állhat fenn az arányos választási rendszerek, a pártrendszer töredezettsége, a parlament tagoltsága, illetve a koalíciós kormányzás stabilitása és hatékonysága között.⁷⁰ Az arányos rendszer, amint korábban is említettem, egy igen fontos elvet valósít meg: a parlamenti helyek szavazatarányos elosztását. Az „igazságos” képviselőnek nemcsak önmagában vett érdeme van, hanem egyben politikai súlya, legitimációs szerepe is, hiszen a legtöbb ember számára az igazságos képviselő egyértelműen nyerő érv. Ennek ellenére általában két alapvető kritikát szoktak felhozni az arányos rendszerekkel szemben. Egyfelől, hogy a pártrendszer túlzott töredezéséhez vezet, ami túlzott parlamenti tagoltságot eredményez, másfelől, hogy az arányos választási rendszer kisebb mértékben reagál a kormányozhatóság követelményére, a hatékony kormányzás szükségletére (Sartori, 2003: 79).

Ami az első kritikát illeti, a „törvények”⁷¹ 4. szabálya (Sartori, 2003: 60–61), valamint a 2. hipotézise (Sartori, 2003: 63) hozható fel e kritikák ellen. A 4. szabály értelmében a töredezettség ellenére az arányos rendszereknek is van (pártok számát) redukáló, a töredezettséget fékező vagy hátráltató hatása. E hatást a viszonylag kis választókerületek használata, a parlamenti küszöb állítása, valamint a győztes párt premizálása fejtheti ki. E tényezők jelenléte azt eredményezi, hogy az arányos rendszerek is kiszűrik azokat a kis pártokat, amelyeknek támogatói szétszórtan vannak különböző kerületekben, ellenben nem fogják kiejteni azokat a kis pártokat, amelyek koncentrált szavazóbázissal rendelkeznek egy-egy régióban, vagy több választókerületben, kiváltképp, ha a koncentráció „kvóta” feletti mértékeket eredményez (Sartori, 2003: 61).

A 2. hipotézis szerint amennyiben az „erősen elkötelezett kisebbségek (ha vannak) a választási hányad alatti arányban szóródnak szét, a nem tiszta arányos rendszerek szűrőjén valószínűleg három-négy párt fog átmenni”. (Sartori, 2003: 63) Ez azonban csak akkor fog a mérsékelt többpártrendszer mechanizmusa mentén működni, ha a politikai közösségre nem jellemző az erős polarizáltság (a pártok közötti ideológiai távolság). A mérsékelt többpártrendszer konvergál a kétpólusú pártrendszer felé, vagyis nem hajlamos növelni a rendszer polarizáltságát. Sartori szerint zömmel 3–5 releváns pártot tart fenn a részlegesen tökéletes választási rendszer, s gyakori a koalíciós kormányalakítás.⁷²

A második kritika kapcsán a kormányozhatóság kérdése kerül a középpontba. Megjegyzendő, hogy az arányos választásokat alkalmazó országokban zömmel koalíciós kormányok jönnek létre, s ennek kapcsán legalább két aspektus merül föl: egyfelől, a kormány élettarta-

⁷⁰ A téma kapcsán jelentős mértékben támaszkodom Sartori idevágó gondolataira. Lásd Sartori, 2003: 79–83.

⁷¹ A „törvények” a választási rendszerek hatásának törvényi formában történő általánosítására vonatkozik, s ennek kiindulópontjaként Sartori egy „leíró szabálygyűttest” javasolt.

⁷² Azt azonban Sartori is elismeri, hogy vannak kivételek, ahol túlzott töredezettségek álltak fenn, mint például a francia IV. Köztársaságban, 1948–1993 között Olaszországban, Izraelben, és a 1990-es évek elején Lengyelországban, ahol 29 politikai csoport szerzett mandátumot, és ebből 8 releváns párt 6–13.8% közötti sávban. Érdekes módon, Sartori az arányos választási rendszer túlzott arányosságával magyarázza ezt, és orvoslásként a kevésbé arányos rendszer bevezetését ajánlja! Lásd Sartori, 2003: 80.

ma, és ezzel összefüggésben álló stabilitása, másfelől, a kormány teljesítménye, s az ehhez fűződő hatékonysága (Sartori, 2003: 80). A kettőt meg lehet egymástól különböztetni, de nem lehet éles vonallal elválasztani, és egymástól függetleníteni.

A kormány stabilitása a jól működő demokrácia központi mutatója, s a stabilitást többen a teljesítménnyel szoros összefüggésbe hozzák. Megfordítva, az instabil kormányról azt szokás mondani, hogy gyengén teljesít. A stabil kormány-erős kormány „párosítás” nem biztos, hogy igaz. Az viszont igaz, hogy a stabil kormány egyben tartós kormány, de a hosszú életű kormány lehet akár gyenge is (Sartori, 2003: 141). Egy ilyen kormány akár ki is húzhatja hivatali idejét, ezzel haladékot nyer, közben nem tesz sokat, pontosabban, nem csinál semmit, és nyugton maradva arra játszik, hogy a „hajó fel ne boruljon”. Ebből arra lehet következtetni, hogy az időtartam nem is annyira fontos, mint a teljesítmény. Természetesen, a kormány stabilitása serkentő hatású, és elősegítheti a hatékony kormányzást, de annak nem elégséges feltétele. A kormány tehát lehet stabil és tétlen, hosszú életű és kevésbé hatékony, noha a tartóság hozzájárulhat bizonyos politikai célok megvalósításához.

A kormányteljesítmény központi eleme a hatékonyság, az erőforrások hatékony felhasználása, ellentétben az inproduktív pazarlással. A globalizált világban a kormány beavatkozása nélkül nem működhet egyetlen társadalom sem, s ezért nem engedhető meg, hogy egy kormány tehetetlen, cselekvőképtelen legyen, még ha gyengébb is a teljesítőképessége. A kormányteljesítmény egy sokrétű és soktényezős kérdés. Egyfelől, ha az arányos választási rendszer következtében két pártból álló koalíciós kormány jön létre, feltételezhető, hogy viszonylag könnyebb az irányítás, mint a négy vagy öt pártból álló kormánykoalíció esetében. Az előbbi azonban még nem jelent hatékonyságot. Másfelől, alapvető kérdésként tételeződik, hogy milyen viszony áll fenn a koalíciót képező pártok között, mert egyáltalán nem mindegy, hogy összetartó pártokkal van dolgunk, vagy belső konfliktus jellemzi őket. Lényeges következtetés vonható le ebből: az arányos választási rendszer során létrejövő koalíciós kormány teljesítménye, hatékonysága függhet magától a választási rendszer mikéntjétől, de legalább annyira függhet az adott pártrendszer polarizáltságától is. A túlzottan polarizált pártrendszer ugyanis túlzottan polarizált társadalmat sejtet, amelyben a szavazók és a pártok bizalmatlanok egymással, távol állnak egymástól, s ezért igen nehéz bizonyos kérdésekben konszenzusra jutni. Ez esetben a heterogén koalíciós kormány könnyen lehet belső konfliktusokkal telített, olyannyira, hogy megbénulhat a kormányzás. Ez viszont nem szükségszerűen az arányos választási rendszer közvetlen következménye (Sartori, 2003: 81). A kevésbé polarizált pártrendszerben (az arányos választási rendszertől függetlenül) a pártok viszonylag közelebb állhatnak egymáshoz, kevésbé ideologizáltak, könnyebben köthetnek egyezségeket, alkothatnak homogénebb koalíciót.

Az arányos választási rendszer, tehát önmagában nem vezet túlzottan töredezett pártrendszerhez, túlzottan tagolt parlamenthez, illetve olyan koalíciós kormányzáshoz, amely instabil és kevésbé hatékony. A választási rendszer, illetve az alkalmazott választási formula mellett más tényezők is jelentősen befolyásolják tehát egy kormány stabilitását, teljesítőképességét, hatékonyságát.

4.2. „Kvóta” rendszerek (A legnagyobb maradék formula)

Az arányos választási formulákat általában két nagy (és egy kisebb) csoportba szokás sorolni: a legnagyobb maradék formula (kvóta-rendszer), a legmagasabb átlag formula (osztó-rendszer), illetve az egyéni átvihető (STV) formula. Az egyes formulák, mint módszerek, köztudottak, működési módjaik könnyen érthetők, logikai alapjaik és az elvek, amelyekre épülnek, azonban már kevésbé ismertek.

A listás rendszerek egyik nagy csoportja tehát a legnagyobb maradék módszerét alkalmazza, amelyet az Egyesült Államokban Hamilton módszerként is emlegetnek, mivel 1792-ben ő javasolta ezt az eljárást a képviselői helyek elosztására. Az alapelv, hogy első lépésben kiszámítunk egy kvótát, vagyis azt a szavazatszámot, amely egy mandátumot ér, majd minden párt annyi mandátumot kap, ahány kvótányi érvényes szavazattal rendelkezik. Más szavakkal, ha egy adott pártra leadott érvényes szavazatok számát elosztjuk a kvótával, olyan hányadost kapunk, amelynek egész része megmutatja, hogy a szóban forgó párt hány mandátumra jogosult (Értelemszerűen a szavazatok számának nagyobbának kell lennie a kvótánál).

A „maradék” kifejezés a módszer tételes kibontásából ered: első lépésben megnézzük, mely pártok szavazatainak száma nagyobb a kvótánál, s ezek a pártok kapnak egy-egy mandátumot, majd a kvótát kivonjuk e pártok szavazataiból. Ezt követően, a legnagyobb maradékkal rendelkező párt kap egy újabb mandátumot, s e műveletet addig folytatjuk, míg minden mandátum kiosztásra nem kerül, vagy ameddig minden párt maradékszavazata kisebb lesz a kvótánál. Abban az esetben, ha még mindig marad kiosztásra váró mandátum, akkor több megoldási lehetőség is kínálkozik. Egyfelől, a kvótánál kisebb, de a többihez viszonyítva a legnagyobb maradékkal rendelkező párt kapja az első, még kiosztatlan mandátumot, a második legnagyobb maradékkal rendelkező párt kapja a másodikat, és így tovább. Másfelől, a kiosztatlan mandátumok felkerülhetnek egy következő csatornába, ahol „töredékszavazatokként” más módszer alkalmazásával kerülnek kiosztásra (Hollandiában, például „vegyes” módszert alkalmaznak: a legnagyobb maradék formulából a d’Hondt módszert, míg a legnagyobb átlag formulából a Hagenbach-Bischoff kvótát).

A legnagyobb maradék formula legismertebb változatai a Hare, a Hagenbach–Bischoff, a Droop, valamint az Imperiali kvóta.

4.2.1. Hare kvóta (q_1)

E természetes hányadosnak is nevezhető kvótát úgy kapjuk meg, hogy az adott körzet összes érvényes szavazatát elosztjuk a körzetben kiosztandó mandátumok számával: $q_1 = \frac{V}{M}$. A hányados nem más, mint egy mandátum ára szavazatokban kifejezve (Valamilyen szinten Costa Rica, Ausztria, Belgium, Olaszország alkalmazza, valamint Dánia a többlépcsős parlamenti választások egyik lépcsőjénél, illetve Németország alkalmazta, ahol azonban 2008-ban ezt megváltoztatták, és a Sainte–Laguë, legmagasabb átlag formulát vezették be). Arányossági szempontból nem előnytelen, de a kvóta értékének nagysága miatt számos mandátum kiosztatlan maradhat, ami akár más módszerek alkalmazását teheti szükségessé.

Tételezzük fel, hogy öt mandátum vár kiosztásra, és a következőképpen oszlanak meg a szavazatok öt párt között: **A** = 48; **B** = 29; **C** = 14; **D** = 8; **E** = 1. Ezek alapján a Hare - kvóta (q_1) $= \frac{100}{5} = 20$.

4/1. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
Szavazat	48	29	14	8	1
Első lépés	$48 - 20 = 28$	$29 - 20 = 9$	-	-	-
Második lépés	$28 - 20 = 8$	-	-	-	-
Mandátum	2	1	0	0	0
Maradékszavazat	8	9	14	8	1
Összes mandátum	2	2	1	0	0

Látható, hogy a kvóta alkalmazásával, a két legnagyobb párt jut összesen három mandátumhoz. A két kiosztatlan mandátumot a két legnagyobb maradékszavazattal rendelkező párt, azaz **C** és **B** kapják.

Annak érdekében, hogy kevesebb legyen a kiosztatlan mandátumok száma, a kvóta csökkentésére van szükség. E törekvés vezetett a Hagenbach–Bischoff által javasolt kvótához.

4.2.2. Hagenbach - Bischoff kvóta (q_2)

A H-B kvóta az összes érvényes szavazatok és a kiosztható mandátumok eggyel megnövelt számának a hányadosa: $q_2 = \frac{V}{M+1}$. Az előbbi példa adataival $q_2 = \frac{100}{5+1} = 16$ (a tizedes utáni érték nem számítható).

4/2. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
Szavazat	48	29	14	8	1
Első lépés	$48 - 16 = 32$	$29 - 16 = 13$	-	-	-
Második lépés	$32 - 16 = 16$	-	-	-	-
Harmadik lépés	$16 - 16 = 0$	-	-	-	-
Mandátum	3	1	0	0	0
Maradékszavazat	0	13	14	8	1
Összes mandátum	3	1	1	0	0

Ebben az esetben négy mandátum került kiosztásra a kvóta segítségével, s az ötödik mandátumot a legnagyobb maradékszavazattal rendelkező **C** párt szerezte meg.

E módszer alkalmazásánál elvileg fennállhat annak veszélye, hogy több mandátumot kellene kiosztani, mint amennyi rendelkezésre áll. A példa kedvéért, ha 100 érvényes szavazat mellett négy mandátum osztható ki, akkor $q_2 = \frac{100}{4+1} = 20$. Matematikailag elképzelhető, hogy öt, egymással versengő párt mindegyike 20 szavazatot gyűjt be. Ez azt jelentené, hogy öt mandátumot kellene kiosztani, miközben négy mandátum osztható csak ki az adott körzetben. E dilemma a Droop kvóta segítségével orvosolható.

4.2.3. Droop kvóta (q_3)

A Droop kvóta majdnem azonos a Hagenbach–Bischoff kvótával, annyi különbséggel, hogy a $q_3 = q_2 + 1 = \frac{V}{M+1} + 1$. E változás azonban aligha változtat az eredmények arányossági indexén, éppen ezért nem véletlen, hogy többen is egyenlőségjelet tesznek a kettő közé, hiszen az elnevezésben látnak csak különbséget (Taagepera–Shugart, 1989: 30). Abban az esetben, ha a hányados tizedes szám, az egyik kvóta lefelé, a másik kvóta felfelé kerekít, a legközelebbi egész számra. Ha viszont a hányados egész szám (legyen ez a H–B kvóta), akkor e hányados eggyel megnövelt száma lesz a Droop kvóta. A fentebb említett dilemma megoldásának forrása épp ebben a – jelentéktelennek tűnő – különbségben keresendő.

Tételezzük fel, hogy egy körzetben az érvényes szavazatok száma, $V = 99.800$, a kiosztható mandátumok száma, $M = 4$. Ennek értelmében $q_2 = \frac{V}{M+1} = 19.960$. A gyakorlatban nehezen, de matematikailag könnyen elképzelhető a szavazatok egyenlő megoszlása öt párt között. Ha ez megtörténik, akkor **A**, **B**, **C**, **D**, és **E** pártok mindegyike 19.960 szavazattal rendelkezik, s a kvóta szerint ez a szavazatmennyiség mandátumot ér, de mindössze 4 mandátum osztható ki (Való igaz, hogy a sorsolási sorrend vagy más, előre rögzített szempont alapján ki lehet választani az első négy pártot, de ez a megoldás nem tűnik igazán méltányosnak). A Droop esetében $q_3 = \frac{V}{M+1} + 1 = 19.961$. Ha a pártok között egyenlően oszlanak meg a szavazatok, akkor **A**, **B**, **C** és **D** pártok 19.961 szavazatot szerezhetnek, **E** pártnak viszont már csak négyvel kevesebb, azaz 19.956 szavazat juthat. A négy mandátum igazságosabban osztható így ki a négy legtöbb szavazatot szerzett párt között.

4.2.4. Imperiali (q_4) és Módosított Imperiali kvóta (q_5)

A kvóta további csökkentése érdekében alkalmazzák Olaszországban az ún. Imperiali kvótát, amelyet úgy kapunk meg, hogy egy adott körzetben leadott összes érvényes szavazatok számát elosztjuk a kiosztható mandátumok kettővel megnövelt számával, azaz $q_4 = \frac{V}{M+2}$. Ennek egy módosított változatát két alkalommal alkalmazták Olaszországban (1948, illetve 1953), amikor az érvényes szavazatok számát a mandátumok hárommal megnövelt számával osztották: $q_5 = \frac{V}{M+3}$, s tették ezt azért, hogy alacsonyabb kvótával minél több mandátum legyen kiosztható (Fábián–Kovács, 1998: 38).

A fentebb bemutatott kvótákat a következő általános formulában összegezhjük:

$q = \frac{V}{M+n}$, ahol $n > -M$. Ennek magyarázata egyszerű: az „n” egy olyan változó, amely elvileg bármely szám lehet, de szükségszerűen nagyobbak kell lennie a mandátumszám negatív értékénél, másképp a formula értelmetlenné válik. Egyfelől, ha „n” kisebb, mint $(-M)$, a kvóta negatív szám, ez viszont a választások vonatkozásában nem értelmezhető. Ha $n = -M$, a nevező nulla, s ez esetben a tört értelmetlen.

E formula részletesebb elemzése a legnagyobb maradék módszer egyes változatainak összehasonlítására is szolgál. Értelemszerűen, az összes érvényes szavazatok aránya = 100%. Mivel $n > -M$, az „n” legalacsonyabb értéke (-4) lehet, mely esetben a $q = 100 / (5 - 4) = 100$. Köztudott, hogy szabad, demokratikus választásokon egyetlen párt sem szerzi meg az összes szavazatot, egy ilyen hipotetikus esetben azonban, a legnagyobb maradék módszer játékszabályai értelmében minden egyes párt kap egy mandátumot. Nézzük, hogyan változik a mandátummegoszlás a pártok között, az „n”, „ $M + n$ ”, illetve a „q” változásaira a Hare kvóta bemutatásánál használt példa értékei alapján:

4/3. TÁBLÁZAT

			Pártok				
			A	B	C	D	E
			48	29	14	8	1
n	M + n	$q = V\%/M + n$	Szerzett mandátumok				
-4	1	$100/1 = 100$	1	1	1	1	1
-3	2	$100/2 = 50$	1	1	1	1	1
-2	3	$100/3 = 33$	2	1	1	1	0
-1	4	$100/4 = 25$	2	1	1	1	0
0	5	$100/5 = 20$	2	2	1	0	0
1	6	$100/6 = 16$	3	1	1	0	0
		$100/6 + 1 = 17$	3	1	1	0	0
2	7	$100/7 = 14 *$	3	2	(+1)	0	0
3	8	$100/8 = 12$	3 (+1)	2	(+1)	0	0

* A kvóta ezen a ponton csökken arra az értékre, ahol már több mandátumot kellene kiosztani, mint amennyi kiosztásra vár, legalábbis a kvóta-módszer értelmében. Arról van szó ugyanis, hogy **A** párt három mandátumot szerez (48, majd 34, azt követően 20 maradékszavazatával), a **B** pártnak két mandátum jut (29, majd 15 maradékszavazatának köszönhetően), de a szabályok szigorú betartása mellett **C** párt követelhetne egy mandátumot, hiszen a 14 maradékszavazata mandátumot érő szavazatmennyiség. Mégis lemarad, hiszen a kiosztható mandátumok már „elfogytak”. A módosított Imperiali esetében eggyel még több mandátumot kellene kiosztani: **A** pártnak négyet, **B**-nek kettőt, és végül **C** pártnak egyet, de többlet mandátumokat, természetesen nem osztanak ki (Nem véletlen, hogy az Imperiali módszer nem vált túlzottan népszerűvé).

Láthatjuk, hogy az $n = 0$ képezi a Hare kvótát, amely az összes érvényes szavazatok $1/5$ -e, azaz 20%-a. Az $n = 1$ adja a Hagenbach–Bischoff kvótát (16%), melynek eggyel megnövelt értéke a Droop kvóta. Az $n = 2$ eredményezi az Imperiali kvótát (14%), míg az $n = 3$ az Imperiali módosított változatát (12%).⁷³

A táblázatból egy igen fontos következtetés vonható le, nevezetesen az, hogy az „ n ” növekedése, vagyis a kvóta számszerinti csökkenése a nagy pártokat részesíti előnybe, ugyanis ezzel növekedik e pártok mandátumszerző képessége, ami egyben a kis pártok „büntetésével” jár együtt.⁷⁴ Való igaz, hogy a legnagyobb maradék formulák más és más mértékben preferálják vagy sújtják a nagy, illetve a kisebb pártokat, de ennek kapcsán alapvető kérdésként tevődik fel, hogy a kvóta csökkenése – aminek következtében több mandátum osztható ki – javítja vagy sem a rendszer egészének arányosságát.

A válaszadásnál legalább két szempontból célszerű az óvatosság. Egyfelől, az arányosság szempontjából azért, mert a számítások azt igazolják, hogy a kvóta csökkenésével vagy növekedésével a rendszer egészének arányossága nem mutat lineáris csökkenést vagy növekedést. Másfelől, az előnyös vagy hátrányos helyzetbe kerülés szempontjából azért, mert a példákban használt számok nagyságrendje, vagyis az egyes szavazatmennyiségek közötti relatív különbségek is komolyan befolyásolják az előnyben részesítés vagy büntetés mértékét, ugyanazon formula alkalmazása esetén is (Természetesen a mandátumok száma is egy jelentős befolyásoló tényező e tekintetben). Tulajdonképpen arról van szó, hogy a szemléltető példákban a várt eredményeknek megfelelően eleve gondosan megválasztott szavazatmennyiségeket is használhatunk annak érdekében, hogy minden egyes lépésben érzékeltethessük az általános következtetésünket. Úgy gondolom, ennek így némileg megtévesztő jellege lehet, azért is célszerű a legnagyobb maradék formulák bemutatása az „ n ” szélesebb értékskálája mentén.

A kérdés világosabbá tételéért nézzük a 3. táblázatot. Jól kivehető az általános trend: az „ n ” növekedésével egyre előnyösebb helyzetbe jutnak a nagy pártok, illetve egyre kedvezőtlenebb pozícióba kerülnek a kis pártok. Ez azonban nem jelenti szükségszerűen azt, hogy minden egyes lépésnél kimutatható lenne az általános irány. Példánkból is kiderül, hogy a Hare és a Hagenbach–Bischoff formulák nem minden esetben eredményeznek mandátumrészesedési különbséget. Éppen ezért nem lenne egészen pontos az a következtetés, hogy a legnagyobb maradék formulák, két leggyakrabban alkalmazott módszere minden esetben eltérő mandátumeloszlást, s ennek következtében különböző arányosságokat eredményeznek.

Az elmondottakból azt a – későbbiek során is szem előtt tartott – konklúziót vonhatjuk le, hogy az arányos választási rendszerek egyik-másik módszere, illetve egyik-másik formulája inherensen nem eredményez egy konstans arányossági együtthatót, a választási rendszer egészére nézve. Jóval inkább arról van szó, hogy a formulák mellett számos más tényező is komolyan hozzájárulnak és módosítják a választási eredmények arányosságait.

⁷³ Lásd még Taagepera–Shugart, 1989: 30–31.

⁷⁴ E kérdés kapcsán lásd továbbá Lijphart, 1984: 153–159.

4.3. „Osztó” rendszerek (A legmagasabb átlag formula)

A legmagasabb „átlag” módszer lényege, hogy egy meghatározott osztósorozat elemeivel osztjuk el az egyes pártok összes érvényes szavazatait, és a hányadosok (átlagok) legnagyobbja mandátumot ér. Az „átlag” tehát a szavazatok mandátumokhoz viszonyított arányára vonatkozik, és nagysága egyfelől az osztósorozattól függ, másfelől pedig attól, hogy az egyes pártok hány mandátumot nyertek el a mandátumkiosztás folyamatának adott pontján. Minden egyes osztás egyetlen pártra vonatkozik, és a legnagyobb átlaggal rendelkező párt szavazatait osztjuk az épp soron következő osztóval, de ez egyben azt is jelenti, hogy az adott párt mandátumot kap. Az osztással e párt átlaga értelemszerűen csökken (az átlagok csökkenésének mértéke attól függ, milyen osztósort alkalmazunk), és az új átlagot össze kell vetni a többi párt szavazatátlagával. Az alapelv továbbra is az, hogy a legnagyobb átlaggal bíró párt mandátumot kap, összes szavazatait osztjuk a soron lévő osztóval, és a folyamat ismétlődik addig, amíg a rendelkezésre álló mandátumok kiosztásra nem kerülnek. A legmagasabb átlag formulák legismertebb verziói a d'Hondt, a Sainte-Laguë, illetve ez utóbbi módosított változata.

4.3.1. D' Hondt formula

A d'Hondt-módszer talán a legáltalánosabban használt listás eljárás, amely Viktor D'Hondt, flamand alkotmányjogász és matematikus nevéhez kötődik, aki 1878-ban mutatta be módszerét. D'Hondt tulajdonképpen úgy „fedezte fel” e formulát, hogy közel 90 esztendővel korábban (1792) már alkalmazták a módszert az Egyesült Államokban. A legnagyobb osztó módszereként ismert, Thomas Jefferson nevével fémjelzett módszer alkalmas volt arra, hogy a tagállamok arányos elosztás alapján jussanak mandátumokhoz a Kongresszusban. Ez és a d'Hondt módszer matematikailag teljesen azonos, a kettő közötti különbség az, hogy az Egyesült Államokban államok és nem pártok, illetve a lakosság szám és nem a szavazatszám alapján végezték a számításokat.

Ebben a listás rendszerben a szűkített természetes számok, $N = \{ 1; 2; 3; \dots n \}$ képezik az osztósorozatot, amelyben az „n” nem egy előre megadott szám, nagyságrendjét a kiosztandó mandátumok száma, illetve a mandátumok pártok szerinti megoszlása szabja meg. Az alapelv értelmében az eljárás a következő: Tételezzük fel, hogy **A** párt rendelkezik a legnagyobb szavazatátlaggal, ezért megkapja az első mandátumot, s szavazatainak számát osztjuk kettővel. A kapott hányadost összehasonlítjuk a többi párt átlagaival, s a legnagyobb átlaggal bíró pártot jutalmazzuk a következő mandátummal, s szavazatait osztjuk kettővel, feltéve, hogy nem az **A** párt kapta a második mandátumot is (Abban az esetben, ha **A** párt kapja volna a második mandátumot, akkor összes szavazatait hárommal kell osztani). Minden lépés után, tehát az átlagok összehasonlítása történik, de a folyamatban minden pártnak megvan a maga külön „élete”. E módszer *osztósorozata* tehát a természetes számok, az osztó a már kiosztott mandátumok eggyel megnövelt száma (*osztó* = $M + 1$), míg az „n”-ik osztó értelemszerűen maga az „n”. Egy egyszerű példa segítségével könnyebben megérthető e módszer lényege:

Tételezzük fel, hogy négy párt verseng 10 mandátumért, a leadott szavazatok száma 250.000, s ez a mennyiség a következőképpen oszlik meg az egyes pártok között: **A** = 105.000; **B** = 76.000; **C** = 44.000; **D** = 25.000.

4/4. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
1	105.000 (1)*	76.000 (2)	44.000 (4)	25.000 (9)
2	52.500 (3)	38.000 (5)	22.000 (10)	12.500
3	35.000 (6)	25.333 (8)	14.666	
4	26.250 (7)	19.000		
5	21.000			
Mandátumrészesedés	4	3	2	1

* A zárójelen belüli számok a mandátumok kiosztási sorrendjét mutatja.

Az **A** párt kapja az első mandátumot, hiszen a legmagasabb átlaggal rendelkezik, s szavazatainak számát osztjuk kettővel. Ezt követően a **B** párt jogosult a következő mandátumra, hiszen a 76.000 a legmagasabb átlag. A harmadik mandátum kiosztásánál az **A** párt már a második mandátumáért száll versenybe, ezért az összes érvényes szavazatainak felével (52.500) állhat csak ki a versenytársaival szemben. Ezt a játékszabályt követve kerül kiosztásra mind a tíz mandátum.

4.3.2. Sainte–Laguë formula

Saint-Laguë 1910-ben fejtette ki módszerét, amely eléggé hasonlít Daniel Webster 1832-es javaslatához, amelyet az Egyesült Államokban használtak, levezetése viszont eltér az amerikai változattól. E módszer *osztósora* a páratlan természetes számok, ami a $2k + 1$ formulával fejezhető ki, ahol $k = [0 \dots n]$, az „ n ” pedig a kiosztandó mandátumok számának és a mandátumok pártok közötti eloszlásának függvénye. Az osztó minden egyes párt esetében a már kiosztott mandátummennyiség kétszeresének eggyel megnövel száma: $Osztó = 2M + 1$. Az „ n ”-ik osztó értékét úgy kapjuk meg, hogy az „ n ” értékének kétszereséből levonunk egyet, vagyis az „ n ”-ik osztó $= 2n - 1$. A módszer lényege itt is az, hogy a legmagasabb átlaggal rendelkező párt kapja az épp kiosztásra váró mandátumot. Ha egy adott ponton az **A** párt összes szavazata / az addig megszerzett mandátumainak kétszerese plusz egy $>$ mint **B** párt összes szavazata / megszerzett mandátumainak kétszerese plusz 1, vagyis ha $\frac{VA}{2M+1} > \frac{VB}{2M+1}$, akkor az **A** párt kapja a soron következő mandátumot. De, nézzünk egy példát:

4/5. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
1	105.000 (1)	76.000 (2)	44.000 (3)	25.000 (6)
3	35.000 (4)	25.333 (5)	14.666 (10)	8.333
5	21.000 (7)	15.200 (8)	8.800	
7	15.000 (9)	10.857		
9	11.666			
Mandátumrészesedés	4	3	2	1

4.3.3. Módosított Sainte–Laguë formula

A módosított Sainte–Laguë csupán annyiban különbözik az eredeti formától, hogy egyről 1.4-re emelkedik az első osztószám. A Dániában, Norvégiában és Svédországban használt módszer alapkonceptiója, hogy az eltérő „indulás” némileg másként osztja el a mandátumokat, mint az eredeti Sainte–Laguë (A későbbiekben ezt is megvizsgáljuk). Az előbbi számértékeket használva:

4/6. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
	105.000	76.000	44.000	25.000
1.4	75.000 (1)	54.285 (2)	31.428 (4)	17.857 (7)
3	35.000 (3)	25.333 (5)	14.666 (10)	8.333
5	21.000 (6)	15.200 (8)	8.800	
7	15.000 (9)	10.857		
9	11.666			
Mandátumrészesedés	4	3	2	1

Érdekes módon, példáinkban mindhárom módszer ugyanazt a mandátumelosztást eredményezi. Ebből természetesen nem lehet azt a következtetés levonni, hogy a három eljárás között nincs különbség, annál is inkább, mert ha a kiosztható mandátumok számát növeljük például nyolccal, kiderül, hogy a d’Hondt módszer alkalmazása esetén **A** párt további négy, **B** párt három **C** párt egy mandátumhoz jut, míg **D** párt mandátumainak száma ugyanaz marad. Ehhez képest, ha a mandátumok számainak bővítését követően a St.-Laguë formulát használjuk, máris jelentkezni fog a különbség az előbbihez képest: **A** párt ugyanúgy négy, **B** párt három helyett kettő, **C** párt továbbra is egy mandátumot szerez, míg **D** párt is szerez egy további mandátumot (Ez ismét alátámasztja azt a korábbi megállapítást, hogy a körzeti magnitúdó száma befolyásolhatja a mandátumeloszlás arányát).

4.3.4. Komparatív elemzés

A legnagyobb maradék formuláknál már említettem, hogy a szándékosan megválasztott szavazatmennyiségek leegyszerűsíthetők a mandátumeloszlás kérdést, főleg akkor, ha eleve az általános következtetés (azaz, hogy a különböző formulák a nagy, közép vagy a kis pártokat preferálják) alátámasztásának céljával választjuk meg e számokat. A legmagasabb átlag formuláknál hasonló problémákkal szembesülhetünk.

A fenti példák alapján, tehát 10 mandátum kiosztása esetén nem tapasztalható eltérés a különböző formulák között. Abban az esetben azonban, ha a cél elsősorban annak igazolása, hogy a d’Hondt a nagy pártokat, a Sainte–Laguë a kisebb pártokat, végül, a módosított Sainte–Laguë a középpártokat részesíti előnybe, elegendő csupán annyit tenni, hogy például a következő a szavazatmennyiségeket választjuk, három párt és öt kiosztandó mandátum esetén: **A** = 72.000, **B** = 33.000, **C** = 14.800.

4/7. TÁBLÁZAT (D'Hondt)

Osztó	A	B	C
1	72.000 (1)	33.000 (3)	14.800
2	36.000 (2)	16.500	
3	24.000 (4)		
4	18.000 (5)		
5	14.400		
Mandátum #	4	1	0

4/8. TÁBLÁZAT (St.-Laguë)

Osztó	A	B	C
1	72.000 (1)	33.000 (2)	14.800 (4)
3	24.000 (3)	11.000	4.933
5	14.400 (5)		
7	10.285		
9			
Mandátum #	3	1	1

4/9. TÁBLÁZAT (Módosított St.-Laguë)

Osztó	A	B	C
	72.000	33.000	14.800
1.4	51.428 (1)	23.571 (3)	10.571
3	24.000 (2)	11.000 (5)	
5	14.400 (4)		
7	10.285		
Mandátum #	3	2	0

E három példa „egyértelműen” igazolja, hogy a d'Hondt a nagy pártoknak kedvező formula. Általánosságban e megállapításnak van igazságtartalma, példánk alapján ugyanis e módszerrel a mandátumot érő legkisebb szavazatmennyiség is igen magas a kis pártok számára, mandátumszerzési lehetőségük ezért szerény. Ebből az is következik, hogy a d'Hondt formula korlátozza a pártfragmentáltságot. A St.-Laguë formula a kis pártok „támasza”, míg ennek módosított változata egyensúlyozó szerepet tölt be a két pólus között, a középpártok preferálásával. E következtetés azonban nem annyira „egyértelmű”, mint amilyenek első látásra tűnik. Ezt az igen jelentős következtetést általánosságba véve árnyaltabban kell megközelíteni, melynek értelmében a legmagasabb átlag formulák különböző mandátumeloszlásokat eredményezhetnek, de ezek az eltérések nemcsak a formulák közötti különbségektől, illetve a

körzeti magnitúdótól, hanem többek között a pártok közötti erőviszonyoktól is közvetlenül függhetnek. A következőkben nézzünk néhány olyan példát, amelyekben két eltérő felállással szembesülünk a pártok közötti erőviszonyok tekintetében. Az első három példában a nagy párt csak „méréskelten” dominálja a rendszert, míg a következő három példában „túlzottan” dominál. Az alapkérdés végül is az, hogy miként alakul a mandátumok eloszlása (a rendszer arányossága), ha változik, először, az osztószorozatok elemei közötti különbség (formula), másodsor, a kiosztható mandátumok száma, harmadszor, a pártok közötti erőviszony.

A vezető párt tehát „méréskelten” dominálja a rendszert, s a kiosztható mandátumok száma rendre 5; 10; 15; 20; 30; 50. (A mandátumkiosztás a d’Hondt módszerrel történik).

4/10. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
1	100.000 (1)	75.000 (2)	50.000 (4)	25.000 (10)
2	50.000 (3)	35.700 (5)	25.000 (9)	12.500 (20)
3	33.333 (6)	25.000 (8)	16.666 (14)	8.333 (30)
4	25.000 (7)	18.750 (12)	12.500 (19)	6.250
5	20.000 (11)	15.000 (15)	10.000 (24)	
6	16.666 (13)	12.500 (18)	8.333 (29)	
7	14.285 (16)	10.714 (22)	7.142	
8	12.500 (17)	9.375 (25)		
9	11.111 (21)	8.333 (28)		
10	10.000 (23)	7.500		
11	9.090 (26)			
12	8.333 (27)			
13	7.692			

Összesítve, a pártok által megszerzett mandátumok száma 5; 10; 15; 20; 30 és 50 kiosztott mandátum esetében (d’Hondt):

4/11. TÁBLÁZAT

Mandátumok	A	B	C	D
5	2	2	1	0
10	4	3	2	1
15	6	5	3	1
20	8	6	4	2
30	12	9	6	3
.....
50	20	15	10	5

Ugyanez a példa a St.–Laguë módszerrel:

4/12. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
1	100.000 (1)	75.000 (2)	50.000 (3)	25.000 (6)
3	33.333 (4)	25.000 (5)	16.666 (8)	8.333 (16)
5	20.000 (7)	15.000 (9)	10.000 (13)	5.000 (26)
7	14.285 (10)	10.714 (12)	7.142 (18)	3.571
9	11.111(11)	8.333 (15)	5.555 (23)	
11	9.090 (14)	6.818 (19)	4.545 (28)	
13	7.692 (17)	5.769 (22)	3.846	
15	6.666 (20)	5.000 (25)		
17	5.882 (21)	4.411 (29)		
19	5.263 (24)	3.947		
21	4.761 (27)			
23	4.347 (30)			
25	4.000			

Összesítve, a pártok által megszerzett mandátumok száma 5; 10; 15; 20; 30, illetve 50 kiosztandó mandátum esetében (Sainte–Laguë):

4/13. TÁBLÁZAT

Mandátumok	A	B	C	D
5	2	2	1	0
10	4	3	2	1
15	6	5	3	1
20	8	6	4	2
30	12	9	6	3
.....
50	20	15	10	5

A harmadik példában a módosított Sainte–Laguë módszert alkalmazzuk:

4/14. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
	100.000	75.000	50.000	25.000
1.4	71.428 (1)	53.571(2)	35.714 (3)	17.857 (7)
3	33.333 (4)	25.000 (5)	16.666 (8)	8.333 (16)
5	20.000 (6)	15.000 (9)	10.000 (13)	5.000 (24)
7	14.285 (10)	10.714 (12)	7.142 (18)	3.571
9	11.111 (11)	8.333 (15)	5.555 (22)	
11	9.090 (14)	6.818 (19)	4.545 (26)	
13	7.692 (17)	5.769 (21)	3.846	
17	5.882 (20)	4.411 (27)		
19	5.263 (23)	3.947 (30)		
21	4.761 (25)	3.571		
23	4.347 (28)			
25	4.000 (29)			
27	3.703			

Összesítve, a pártok által megszerzett mandátumok száma 5; 10; 15; 20; 30, illetve 50 kiosztandó mandátum esetében (módosított Sainte–Laguë):

4/15. TÁBLÁZAT

Mandátumok	A	B	C	D
5	2	2	1	0
10	4	3	2	1
15	6	5	3	1
20	8	6	4	2
30	12	9	6	3
....
50	20	15	10	5

A „mérsékelt” domináló párt esetében a mandátumeloszlások összesítése a következő:

4/16. TÁBLÁZAT

Mand.	A			B			C			D		
	d'H.	S-L	Mód.	d'H.	S-L	Mód.	d'H.	S-L	Mód.	d'H.	S-L	Mód.
5	2	2	2	2	2	2	1	1	1	0	0	0
10	4	4	4	3	3	3	2	2	2	1	1	1
15	6	6	6	5	5	5	3	3	3	1	1	1
20	8	8	8	6	6	6	4	4	4	2	2	2
30	12	12	12	9	9	9	6	6	6	3	3	3
50	20	20	20	15	15	15	10	10	10	5	5	5

A táblázat alapján, úgy tűnik, a legmagasabb átlag formulák három legnépszerűbb módszere nem eredményez egymástól eltérő mandátumeloszlást, ha a szavazatszámok arányosan (példánkban 1; 3/4; 2/4; 1/4 arányban) oszlanak meg a pártok között, úgy, hogy a vezető párt csupán mérsékelt dominálja a rendszert.

Kérdés azonban, hogy mi történik, ha a legerősebb párt (viszonylag) „túlzottan” domináns szerepet játszik a rendszerben?

Nézzük a mandátumok eloszlását d'Hondt módszerrel, a vezető párt „túlzott” dominanciája mellett:

4/17. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
1	150.000 (1)	50.000 (4)	37.500 (6)	12.500 (20)
2	75.000 (2)	25.000 (9)	18.750 (12)	6.250
3	50.000 (3)	16.666 (14)	12.500 (19)	
4	37.500 (5)	12.500 (18)	9.375 (26)	
5	30.000 (7)	10.000 (24)	7.500	
6	25.000 (8)	8.333 (28)		
7	21.428 (10)	7.142		
8	18.750 (11)			
9	6.666 (13)			
10	15.000 (15)			
11	13.636 (16)			
12	12.500 (17)			
13	11.538 (21)			
14	10.714 (22)			
15	10.000 (23)			
16	9.375 (25)			
17	8.823 (27)			
18	8.333 (29)			
19	7.894 (30)			
20	7.500			

Összesítve, a pártok által megszerzett mandátumok száma 5; 10; 15; 20; 30; 50 kiosztandó mandátum esetében (d'Hondt):

4/18. TÁBLÁZAT

Mandátumok	A	B	C	D
5	4	1	0	0
10	7	2	1	0
15	10	3	2	0
20	12	4	3	1
30	19	6	4	1
.....
50	31	10	7	2

Ugyanez a példa a St. Laguë módszerrel:

4/19. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
1	150.000 (1)	50.000 (3)	37.500 (4)	12.500 (11)
3	50.000 (2)	16.666 (8)	12.500 (10)	4.166
5	30.000 (5)	10.000 (14)	7.500 (17)	
7	21.428 (6)	7.142 (19)	5.100 (25)	
9	16.666 (7)	5.555 (23)	4.166 (30)	
11	13.636 (9)	4.545 (28)	3.409	
13	11.538 (12)	3.846		
15	10.000 (13)			
17	8.823 (15)			
19	7.894 (16)			
21	7.142 (18)			
23	6.521 (20)			
25	6.000 (21)			
27	5.555 (22)			
29	5.172 (24)			
31	4.838 (26)			
33	4.545 (27)			
35	4.285 (29)			
37	4.054			

Összesítve, a pártok által megszerzett mandátumok száma 5; 10; 15; 20; 30, illetve 50 kiosztandó mandátum esetében (Sainte–Laguë)

4/20. TÁBLÁZAT

Mandátumok	A	B	C	D
5	3	1	1	0
10	6	2	2	0
15	9	3	2	1
20	12	4	3	1
30	18	6	5	1
.....
50	30	10	8	2

A mandátumok eloszlása módosított Sainte–Laguë módszerrel:

4/21. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D
	150.000	50.000	37.500	12.500
1.4	107.142 (1)	35.714 (3)	26.785 (5)	8.928 (14)
3	50.000 (2)	16.666 (8)	12.500 (10)	4.166 (30)
5	30.000 (4)	10.000 (13)	7.500 (17)	2.500
7	21.428 (6)	7.142 (19)	5.357 (24)	
9	16.666 (7)	5.555 (23)	4.166 (29)	
11	13.636 (9)	4.545 (27)	3.409	
13	11.538 (11)	3.846		
15	10.000 (12)			
17	8.823 (15)			
19	7.894 (16)			
21	7.142 (18)			
23	6.521 (20)			
25	6.000 (21)			
27	5.555 (22)			
29	5.172 (25)			
31	4.838 (26)			
35	4.285 (28)			
37	4.054			

Összesítve, a pártok által megszerzett mandátumok száma 5; 10; 15; 20; 30, illetve 50 kiosztandó mandátum esetében (módosított Sainte–Laguë):

4/22. TÁBLÁZAT

Mandátumok	A	B	C	D
5	3	1	1	0
10	6	2	2	0
15	9	3	2	1
20	12	4	3	1
30	17	6	5	2
.....
50	29	10	8	3

A „túlzottan” domináló párt esetében a mandátumeloszlások összesítése a következő:

4/23. TÁBLÁZAT

Mand.	A			B			C			D		
	d’H.	S-L	Mód.	d’H.	S-L	Mód.	d’H.	S-L	Mód.	d’H	S-L	Mód.
5	4	3	3	1	1	1	0	1	1	0	0	0
10	7	6	6	2	2	2	1	2	2	0	0	0
15	10	9	9	3	3	3	2	2	2	0	1	1
20	12	12	12	4	4	4	3	3	3	1	1	1
30	19	17	17	6	6	6	4	5	5	1	1	2
50	31	30	29	10	10	10	7	8	8	2	2	3

Abban az esetben, ha a nagy párt „túlzottan” dominálja a rendszert, az egyes formulák más és más mandátumeloszlást eredményeznek: az **A** párt például két mandátumot veszít, ha a d’Hondt módszer helyett a Sainte–Laguë formulát alkalmazzuk 30 mandátum kiosztása esetén, ha viszont 50 mandátum vár kiosztásra, akkor a Sainte–Laguë formulával eggyel, ennek módosított változatának alkalmazása mellett pedig még eggyel csökken a megszerzett mandátumainak száma. Eközben a **D**, mint kispárt, előnyösebb helyzetbe kerül a módosított S–L módszerrel a d’Hondt formulával történő kiosztáshoz képest, ha 15, 30, valamint 50 mandátum vár kiosztásra (Természetesen, hasonló mondható el a másik kisebb pártról, a **C**-ről is). Tény, azonban, hogy e változás nem annyira látványos, hiszen nem mutatható ki minden egyes lépésnél.

A legnagyobb maradék módszernél a mandátumszámhoz adott érték („n”) változása mentén vizsgáltam meg az egyes formulákat. A legmagasabb átlag módszer esetében az osztó sor egyes elemei közötti különbség („d”) tűnik fontos és érdekes változónak az arányosság szempontjából. Vizsgáljuk meg részletesebben.

Amint korábban is említettem, általánosan elfogadott, hogy a d'Hondt módszer a nagy pártokat preferálja, míg a Sainte-Laguë a kis pártok mellett áll ki, ennek módosított változata viszont inkább a középpártokat segíti. De, tévedés lenne e „szabályt” metafizikai értelemben elfogadni, ugyanis minél több mandátumot osztunk ki, annál kevésbé mutatható ki a három módszer közötti különbség, ugyanis a mandátumok számának növekedésével mindegyik közeledik a tiszta arányosság felé (Taagepera–Shugart: 1989: 33). Az osztó módszer legáltalánosabb változatai ezek, de ami az osztósorot illeti, elvileg számos hipotetikus verzió képzelhető el, hozzásegítve annak magyarázatához, hogy az osztósorok elemei közötti különbségek miért eredményeznek más és más mandátumelosztást, azaz arányossági indexet. Mint tudjuk, a d'Hondt esetében egyről kettőre ugrik az osztó, míg a Sainte-Laguë módszerben egyről háromra. Az elemek közötti különbség csökkenése a nagy pártokat, növekedése a kis pártokat preferálja. Kérdés, hogy mivel magyarázható ez?

A válaszadás jó kiindulópontjának tűnik a „szélsőséges” pólusok vizsgálata.⁷⁵ Nézzük, mi történik, ha az osztósor elemei közötti különbség, $d = 0$, azaz, ha az osztósor elemei nem változnak. Érdekes módon, a mandátumok eloszlása az osztók nagyságától függ, hiszen nem mindegy, hogy 1,1,1,... osztósort használunk, vagy 101, 101, 101...osztósorral dolgozunk, noha az előbbinek van számunkra nagyobb jelentősége, amint látni fogjuk azt a későbbiekben.

Tételezzük fel, hogy 10 mandátum osztható ki, az osztósor 1,1,1,1,1,1..., és az öt párt között a következőképpen oszlanak meg a szavazatok: **A** = 10.000; **B** = 8.200; **C** = 4.000; **D** = 3.000; **E** = 200

4/24. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
1	10.000 (1)	8.200	4.000	3.000	200
1	10.000 (2)				
1	10.000 (3)				
1	10.000 (4)				
1	10.000 (5)				
1	10.000 (6)				
1	10.000 (7)				
1	10.000 (8)				
1	10.000 (9)				
1	10.000 (10)				

Ebben a hipotetikus esetben minden mandátum az A párté. Az eredmény ugyanaz, mintha egy, többmandátumos relatív többségi rendszerben osztottuk volna ki a mandátumokat, ugyanis a legtöbb szavazattal rendelkező párt mindent visz. Az osztó rendszerek arányosságának szempontjából azonban fontos kiinduló tételnek számító következtetés, hogy minél kisebb az osztósor elemei közötti különbség, annál előnyösebb helyzetbe kerül a nagy párt.

⁷⁵ Ennek kapcsán lásd még Taagepera–Shugart, 1989: 31–35.

Az osztósor skálájának másik pólusa, ha az elemek közötti különbség (d) óriási. Nézzük, mi történik abban az esetben, ha például a $d = 100$ (az előbbi példa adatai alapján).

4/25. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
1	10.000 (1)	8.200 (2)	4.000 (3)	3.000 (4)	200 (5)
101	99 (6)	81 (7)	39 (10)	29	1
201	49 (8)	39 (9)	19		
301	33	27			

A relatív többségi rendszerrel azonos mandátumeloszlást eredményező, $d = 0$ osztósorhoz képest a $d = 100$ osztósor lényegesen másként osztja el a mandátumokat a pártok között. Ez a módszer a középpártokat is támogatja, de az igen szerény szavazatmennyiséggel rendelkező **E** pártot is mandátumhoz juttatja. A Sainte-Laguë módszer egy kis lépés az osztók közötti különbség növelése irányába.

A legmagasabb átlag módszerek osztósorainak általános formulája a következőképpen fejezhető ki: **$1; 1 + d; 1 + 2d; 1 + 3d + \dots + 1 + nd$** .

A következőkben, e formulára támaszkodva mutatjuk be az ismertebb, illetve a kevésbé ismert módszereket a „ d ” növekedési sorrendje mentén, és egy-egy példa alapján végzünk összehasonlítást.

Tételezzük fel, hogy öt párt verseng 10 mandátumért, s a pártok közötti szavazatmegoszlás a következő: **A = 92; B = 72; C = 44; D = 24; E = 18**.

1. Differencia (d) = 0

Ennek értelmében az osztósorozat minden egyes eleme azonos, esetünkben egy.

4/26. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
1	92 (1)	72	44	24	18
1	92 (2)				
1	92 (3)				
1	92 (4)				
1	92 (5)				
1	92 (6)				
1	92 (7)				
1	92 (8)				
1	92 (9)				
1	92 (10)				
Első 5 mandátum	5	0	0	0	0
10 mandátum	10	0	0	0	0

Amint korábban is említettem, ha az osztósor számai közötti különbség nulla, a módszer a többmandátumos relatív többségi rendszerrel azonos mandátumelosztást eredményez.

2. Differencia (d) = 0.5

Kevésbé ismert, a belga helyi választásokon alkalmazott osztósorról van szó, mely a nagy pártokat preferálja, a kispártokat sújtja. A mandátumok kiosztása az ún. Imperiali osztósorral történik (ami nem tévesztendő össze a korábban tárgyalt Imperiali kvótával), amelynek osztói a 2,3,4,5... és így tovább. Első látásra úgy tűnhet, hogy az elemek között itt is egy a különbség, de a differenciát az osztósor általánosított formulája alapján vizsgáljuk. Ennek értelmében a $\frac{2}{2} = 1$; $\frac{3}{2} = 1.5$; $\frac{4}{2} = 2$; $\frac{5}{2} = 2.5$ A "d" tehát 0.5 (1; 1.5; 2; 2.5; 3; 3.5, ... stb.).

4/27. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
	92	72	44	24	18
2	46 (1)	36 (2)	22 (6)	12	9
3	30 (3)	24 (4)	14		
4	23 (5)	18 (8)			
5	18 (7)	14 (10)			
6	15 (9)				
7	13				
Első 5 mandátum	3	2	0	0	0
10 mandátum	5	4	1	0	0

Ezzel az osztósorral a két nagy párt előnye, illetve a három kisebb párt hátránya egyértelmű.

3. Differencia (d) \approx 0.71

A „megközelítőleg” 0.71 különbség az „egyenlő arányok” módszere, mely az Egyesült Államokban 1940-ben került bevezetésre, annak érdekében, hogy az államok népesség szerinti arányos képvisellel rendelkezzenek a törvényhozó testületben. A módszer E. V. Huntington nevéhez fűződik (1921), aki szerint a d'Hondt és a Sainte-Laguë formulák nem biztosítják az állampolgárok képviseleti részarányának egyenlőségét. Állítása szerint az általa kidolgozott módszer ezt hivatott teljesíteni.

Huntington módszerének kiindulópontja, hogy ha azt akarjuk, hogy minden állampolgár képviseleti részaránya a lehető legközelebb legyen az egyenlőséghez, akkor a mennyiségek között nem az abszolút, hanem a relatív különbség (az abszolút különbség / a kisebb szám) a mérce. Más szavakkal, nem a két mennyiség egymásból való kivonásának, hanem a kettő közötti relatív különbségnek kell képeznie az alapvető kritériumot. A 3 és a 4 közötti abszolút különbség például 1, míg az 50 és az 55 között 5. Ez azonban nem jelenti, hogy az előző két mennyiség közelebb áll az egyenlőséghez, hiszen a kettő közötti relatív különbség $= \frac{4-3}{3} = 33.3\%$, míg az 50 és az 55 közötti arány $= \frac{55-50}{50} = 10\%$ ⁷⁶. Huntington módszere a képviselőnkénti népességszám, illetve a mandátumonkénti szavazatszám szempontjából is közel áll az egyenlőséghez. Ennek megközelítéséhez olyan osztósort alkalmaz, amelynek elemeit az egymást követő számpárok szorzatának négyzetgyökei képezik: $\sqrt{1 \times 2}$; $\sqrt{2 \times 3}$; $\sqrt{3 \times 4}$; $\sqrt{4 \times 5}$, és így tovább. Általánosított formában a sorozat a következőképpen fejezhető ki: $\sqrt{n(n+1)}$. Az osztósor első elemei így: 1.41; 2.45; 3.46; 4.47; 5.48. A differenciát (d) az eggyel kezdődő sorozatok alapján nézzük. Az osztósort ezért 1.41 - el osztjuk, s a kapott sor elemei a következők: 1; 1.74; 2.45; 3.17; 3.88; 4.59; 5.30; 6.02; 6.73...stb. A sorozat első két tagja között 0.74 a különbség, egy-két esetben még találunk 0.72-es értéket, de zömében 0.71 a sor elemei közötti differencia.

⁷⁶ E. V. Huntington, 1921: 861 In: Fábrián (szerk.), 1997: 111.

4/28. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
	92	72	44	24	18
1.41	65 (1)	51 (2)	31(4)	17 (10)	12
2.45	37 (3)	29 (5)	17 (9)	9	
3.46	26 (6)	20 (8)	12		
4.47	20 (7)	16			
5.48	16				
Első 5 mandátum	2	2	1	0	0
10 mandátum	4	3	2	1	0

Az előző példához képest világosan látszik a kis pártok „térnyerése”.

4. Differencia (d) = 1

A $d = 1$ a közismert d'Hondt formula, melynek bemutatásra már sor került korábban is.

4/29. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
1	92 (1)	72 (2)	44 (4)	24 (8)	18
2	46 (3)	36 (5)	22 (10)	12	
3	30 (6)	24 (7)			
4	23 (9)	18			
5	18				
Első 5 mandátum	2	2	1	0	0
10 mandátum	4	3	2	1	0

5. Differencia (d) ≈ 1.4 ($\approx \sqrt{2}$)

A jól ismert Sainte-Laguë módosított változatára jellemző a $d \approx \sqrt{2}$. A módosított S-L osztósora, mint tudjuk, 1.4; 3; 5; 7... és így tovább. A z osztósor 1.4-el történő osztásának eredménye: 1; 2.14; 3.57; 5; 6.43; 7.86; 9.29...Az első két szám közötti különbséget leszámítva a $d = 1.43$, és ez megközelíti a $\sqrt{2}$ -t.

4/30. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
	92	72	44	24	18 (7)
1.4	65 (1)	51 (2)	31(3)	17 (8)	12
3.	30 (4)	24 (5)	14 (10)	8	
5	18 (6)	14 (9)	8		
7	13	10			
Első 5 mandátum	2	2	1	0	0
10 mandátum	3	3	2	1	1

6. Differencia (d) = 2

Ez a különbség a hagyományos Sainte–Laguë osztósor elemei között áll fenn.

4/31. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
1	92 (1)	72 (2)	44 (3)	24 (6)	18 (8)
3	30 (4)	24 (5)	14 (9)	8	6
5	18 (7)	14 (9)	8		
7	13				
9	10				
Első 5 mandátum	2	2	1	0	0
10 mandátum	3	3	2	1	1

7. Differencia (d) = 3

A dán-módszerként ismert formula az 1; 4; 7; 10... osztókat használja. Ezt a módszert a dán tartományi választásokon, a kompenzációs helyek kiosztására használják, többmandátumos körzetekben.

4/32. TÁBLÁZAT

Osztó	A	B	C	D	E
1	92 (1)	72 (2)	44 (3)	24 (4)	18 (7)
4	23 (5)	18 (6)	11 (9)	6	4
7	13 (8)	10 (10)	6		
10	9				
Első 5 mandátum	2	2	1	0	0
10 mandátum	3	3	2	1	1

Összesítve az eddigieket:

4/33. TÁBLÁZAT

d	Formula	Mandátum				
		A	B	C	D	E
0		10	0	0	0	0
0.5	Imperiali	5	4	1	0	0
0.71	Huntington	4	3	2	1	0
1.0	D'Hondt	4	3	2	1	0
1.4 ($\sqrt{2}$)	Mód. Sainte-Laguë	3	3	2	1	1
2.0	Sainte-Laguë	3	3	2	1	1
3.0	Dán	3	3	2	1	1

Az általános trend jól látható: az osztó sor elemei közötti különbség növekedése a nagy pártok ellen dolgozik, és a kis pártok javát szolgálja, de minden egyes lépés nem mutatja világosan a változási ívet.

4.4. Az egyéni átvihető (átruházható) szavazat (STV)

Az arányos formulák harmadik csoportjába sorolható eljárást a brit szigeteken, elsősorban Írországból (1922-től), helyi választásokon Skóciában, Új-Zélandon, illetve Máltán alkalmazzák. Az egyéni átruházható szavazat⁷⁷ a preferenciális (alternatív) szavazásra emlékeztet, de eltér attól, hiszen az egyéni jelöltekre történő szavazást arányos formulával vegyíti. Ennek következménye, egyfelől, hogy a rendszer nem párt-, hanem inkább egyéni jelölt-centrikus, másfelől, a többségi rendszerektől eltérően listás formulát alkalmaz a szavazatok mandátumokká alakítására. E kombináció megkülönbözteti az STV-t a többségi, illetve a listás rendszerektől.

A választók egyéni jelöltekre szavaznak többmandátumos kerületekben, úgy, hogy saját preferenciájuk alapján sorrendet állítanak fel a jelöltek között.⁷⁸ Az egyéni mandátumokat a listás rendszerekre jellemző kvótával osztják ki, s így a kettő társításából ered a *kvóta - preferenciális* rendszer elnevezés. Létrejöttének alapvető oka talán az lehetett, hogy korrigálja a brit egymandátumos relatív többségi rendszer súlyos aránytalanságait, hogy csökkentse az elveszett szavazatok számát. Ez az előny azonban azzal a hátránnyal jár együtt, hogy a szavazatok mandátumokká válása egy igen bonyolult, nehezen követhető számítási folyamatot igényel.

⁷⁷ Az STV rendszer egyik kitalálója Thomas Hare (1806–1892). Javaslatát maga John Stuart Mill is tárt karokkal fogadta.

⁷⁸ Megjegyzendő, hogy az STV rendszerben nem célszerű nagy körzeti magnitúdót használni, mert a túl sok mandátummal rendelkező körzetekben a szavazók nem tudnák kellően megismerni a jelöltek, hogy valódi preferencia sorrendet állítsanak. Ha nem lenne áttekinthető a körzet a választók számára, akkor vagy nem állítanának sorrendet, vagy kevés jelöltet jelölnének meg, s a rendszer elveszítené lényegét.

A módszer, Írorszáiban honos verziójában, a Droop kvótát használják ($q = \frac{V}{M+1} + 1$). Miután megvan, hogy hány szavazat ér egy mandátumot, az első preferenciák mentén szétválasztják a szavazócédulákat, és összeszámolják minden jelölt első preferenciás szavazatait. Ezt követően két lehetőséggel szembesülhetünk. Egyfelől, ha van olyan jelölt, akinek első preferenciás szavazatai meghaladják a kvótát, mandátumot kap, s a kvóta értékén felüli szavazatait (azokat a voksokat, amelyek már nem szükségesek a mandátum megszerzéséhez) átruházzák a győztes szavazócéduláin szereplő második preferenciás jelöltekre. Másfelől, ha senki sem kap mandátumot, vagy ha a mandátumot szerzett jelöltnek olyan kevés fölösleges szavazata van, hogy az nem hoz érdembeli változást (más jelölt mandátumszerzését), akkor a legkevesebb elsőpreferenciás szavazattal rendelkező jelölt kiesik, s szavazócéduláin a másodikként preferált jelöltekre hárulnak szavazatai. A fölösleges szavazatok tehát vagy a mandátumot szerzett jelölttől, vagy a legkevesebb szavazattal rendelkező jelöltektől származnak, s így a harmadik, akár a negyedik preferenciáig is eljuthatnak.

A győztes jelölt fölösleges voksai hozzáadódnak más jelöltek szavazataihoz, alapvető kérdésként tételeződik egyfelől, hogy milyen arányban történik a többlétszavazatok átruházása, másfelől, hogyan számítjuk ki, hogy kinek és pontosan hány szavazat jár. A kérdés első felére a válasz, hogy a fölösleges szavazatok olyan arányban vihetők át a nem győztes jelölteknek, amilyen arányban a mandátumot szerzett jelölt szavazólapjain az egyes jelöltek második helyen szerepelnek (Mivel egyetlen első preferencia sem vész el, a módszer – értelemszerűen – arányosabbá teheti a rendszert). A számítási folyamat e pontján a mandátumot nem szerzett jelöltek első preferenciás és második preferenciás szavazatainak összegét kell tehát figyelembe venni. Az átruházással történő szavazatbővítési folyamat addig tart, amíg minden mandátum kiosztásra nem kerül.

A kérdés második fele, vagyis, hogy miként számítjuk ki pontosan az egyes jelöltre átruházandó szavazatok számát, azaz hány szavazat megy át a győztes (**A**) jelölttől egy másik jelölthez (**B**), megkerülhetetlen kérdés a számítások során. Ez az érték arányosan határozandó meg, azaz: **A** összes szavazócéduláján **B** jelölt második preferenciás szavazatainak száma / **A** összes első preferenciás szavazata X (**A** összes szavazata – kvóta) (E különbség képezi **A** jelölt kvótán felüli szavazatfölségét).

Egy egyszerű példa segítségével világosabbá tehető a formula. Tételezzük fel, hogy **A** jelölt első preferenciás szavazatainak száma 1000, s az 1000 szavazócédulán 600 esetben **B** jelölt szerepel a második helyen. Azt is tételezzük fel, hogy a Droop kvóta 750. Ennek alapján **A** jelölt szavazatfölsége 250. A formula szerint $\frac{600}{1000} \times (1000 - 750) = 150$. Ez azt jelenti, hogy miután **A** jelölt mandátumhoz jut, a fölösleges 250 szavazatából 150 átruházódik **B** jelöltre.

A rendszer egészére nézve azonban igen bonyolult számítási folyamatról van szó, a következő példában ezért csak az első néhány lépést mutatom be. Példánkban hat jelölt indul egy körzetben, és három mandátum osztható ki. A 31.000 leadott érvényes szavazat a következőképpen oszlik meg a jelöltek között: **A** = 13.680; **B** = 6.900; **C** = 3.950; **D** = 3.470; **E** = 2.500; **F** = 500. A Droop kvóta $= \frac{31.000}{3+1} + 1 = 7.751$. Az első lépésben **A** jelölt mandátumhoz jut, s a fölösleges szavazatai átruházódnak a többi jelöltre, olyan arányban, amilyen arányban második preferenciaként szerepelnek **A** jelölt szavazólapjain. A szavazatfölség tehát, $13.680 - 7.751 = 5.929$. Ha **A** szavazólapjain **B** jelölt 30%, **C** 20%, **D** 15%, **E** 25%, és végül **F** 10%-os

arányban szerepel második helyen, akkor az **A** jelölt fölösleges szavazatai ennek megfelelő arányban oszlanak el a többi jelölt között: **B** = 1.779; **C** = 1.186; **D** = 889; **E** = 1.482; **F** = 593. Az átruházott voksokkal **B** jelölt szavazatainak száma $6.900 + 1779 = 8.679$; **C** = $3.950 + 1186 = 5.136$; **D** = $3.470 + 889 = 4.359$; **E** = $2.500 + 1482 = 3.982$; **F** = $500 + 593 = 1.093$. Mivel szavazatainak száma meghaladja a kvótát, **B** jelöltnek jár egy mandátum, és többlétszavazatait újraosztják a többi jelölt között. A 928 fölösleges szavazat újraosztásával senki nem jut mandátumhoz, ezért a legkevesebb szavazattal rendelkező jelölt (**F**) kiesik, s szavazólapja in a második preferáltak kapják a voksokat. Ha ez sem elég újabb mandátum kiosztásához, **E** jelölt is kiesik, s az ő szavazatait is újraosztják. Az eljárás folytatásával végül a harmadik mandátum is kiosztásra kerül.⁷⁹

Az egyéni átvihető vagy átadható szavazat módszert elég nehéz lenne az arányosság szempontjából összehasonlítani a korábban bemutatott két, listás módszerrel. Lijphart szerint is, e tekintetben a Droop kvótahoz áll talán a legközelebb, és az arányossági skálán valahol középen foglal helyet a Droop és a módosított Sainte–Laguë módszerekkel együtt.⁸⁰

⁷⁹ E módszer kapcsán a 2002-es írországi választások egyik választókerületének részletesen bemutatott eredményeit lásd Soltész, 2006: 77–78, vagy D. Farrell, 2001: 129–130. Az ír választási rendszer bemutatását, 1948–2002 közötti választási eredményeit, és ezek arányossági számításait lásd Fábíán–Kovács, 2004: 251–267. Érdekes elemzést nyújt M. Gallagher: 'Ireland: The Discrete Charm of PR-STV', In: Gallagher–Mitchell, 2005: 511–530. Az STV rendszer kiváló bemutatását lásd még D.M. Farrell, 2001: 119–152.

⁸⁰ Lijphart, 1994: 159. Lásd még Fábíán–Kovács, 1998: 42.

5. ARÁNYOSSÁGI SZÁMÍTÁSOK

A választási rendszerek elemzésében és értékelésében központi helyet foglal el az arányosság vizsgálata, a rendszerek arányosságának komparatív elemzése. Legalább ennyire fontos kérdés azonban, hogy az egyes rendszerek (legnagyobb maradék, illetve legmagasabb átlag formulák) saját arányossági indexeket hoznak létre, és így saját aránytalanságot mérő módszert alkalmaznak. Az elemzést bonyolíthatja az a tény is, hogy a különböző arányos módszerek igen eltérő arányossági értékeket (eltérő mandátumeloszlást) eredményezhetnek azonos szavazatmegoszlás esetében is, és gyakran hajlamosak vagyunk azzal érvelni, hogy az egyes módszerek inherensen arányosak, vagy kevésbé azok. Azon túl, hogy számos külső tényező befolyásolja az arányosságtól való eltérési indexeket, számolnunk kell még azzal is, hogy az arányos módszerek mindegyike más és más koncepció mentén alkalmaz bizonyos eszközöket az arányosítás maximalizálására, illetve az aránytalanság minimalizálására. Más szavakkal, minden egyes PR-módszer saját, aránytalanságot csökkentő elvekkel rendelkezik. Úgy tűnik tehát, hogy az arányos rendszerek esetében nem beszélhetünk tökéletes arányosságról, mivel nem küszöbölhetők ki az aránytalanságok. Értelemszerűen, a tökéletes arányosságtól való eltérés mértéke az arányosság központi problémájává válik, s ezzel az egyik legalapvetőbb kérdéshez jutunk el: hogyan mérhető az aránytalanság?

A választási rendszerek arányosságát értelemszerűen arányossági számításokkal mutathatjuk ki, e számítások azonban többfélék lehetnek: arányossági számítás; arányosságtól való eltérés számítása; aránytalansági index, stb.⁸¹ Leegyszerűsített formában, az arányosságot a pártokra leadott szavazatarány és a pártok által megszerzett mandátumarány közötti hányados fejezi ki. Az arányossági számítás célja annak kimutatása, hogy a parlament politikai megosztottsága mennyire tükrözi a választópolgárok politikai (párt) preferenciáit. Másként fogalmazva, az arányossági számítások során a választásokon induló pártok támogatottságának mértéke, és az általuk elért eredmények közötti arányok kimutatása az elsődleges.

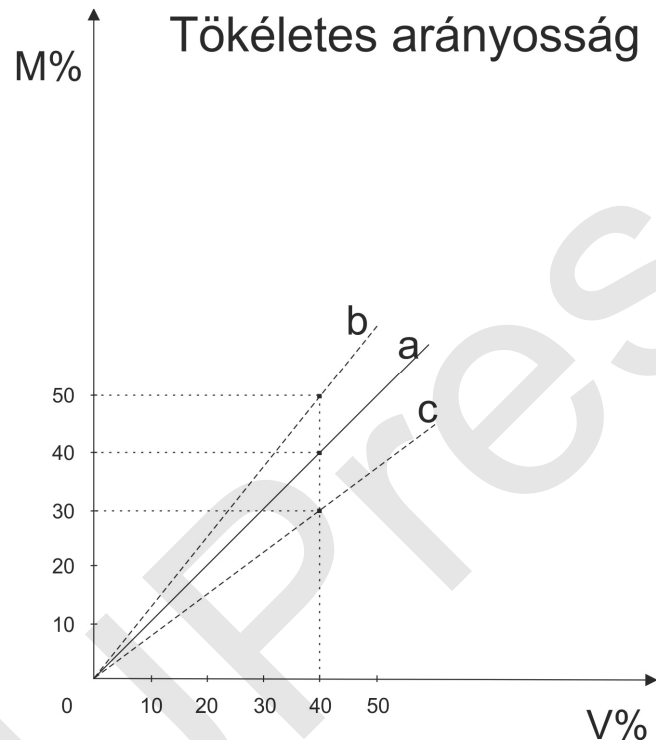
Ha minden egyes párt eredményeit számításba vesszük, akkor az egész választási rendszerre kiterjedő arányosságot, azaz az arányosságtól való eltérést vizsgáljuk. Az arányos választási rendszerek (PR Systems) estében elvi törekvés, tehát az aránytalanságok csökkentése, azaz a tökéletes arányosságtól való eltérés mértékének minimalizálása. Az arányossági számítások esetében természetesen számos formula áll rendelkezésünkre, s a továbbiakban ezeket vesszük szemügyre. A feladat azonban nem kevés, mert annak ellenére, hogy az „arányosság” vagy az „aránytalanság” nem tűnnek kétes jelentésű, bonyolult fogalmaknak, mérésük mégsem annyira egyszerű, még akkor sem, ha a számítási módszerek ugyanazt a kiindulópontot használják: a mandátumarány és a szavazatarány éles megkülönböztetése, és a kettő közötti összefüggések keresése. Az arányossági és az aránytalansági mérés tulajdonképpen ugyanannak az érmének a két oldala: érdemes talán úgy nevezni, hogy „aránytalansági mérések”, hiszen amint nő egy rendszer aránytalansága, akként nő ezen indexek értéke is.

Az arányosság mérése kapcsán lényeges kérdésként merül fel, hogy mit jelent pontosan a tökéletes arányosság. Általános megközelítésben, a tökéletes arányosság nem más, mint egy

⁸¹ Az aránytalansági számításokhoz alapvető forrásoknak számítanak többek között: Rae, 1967; Gallagher, 1991; Cox and Shugart, 1991; Lijphart, 1994.

párt mandátumarányának és a párt által elnyert szavazatarányának a tökéletes megfelelése. Tulajdonképpen az „arányos részarányok” (Fábián, 1997: 55), vagy a „részarányok arányegyenlőségének” elvéről van szó. A tökéletes arányosság esetében a $M\% = V\%$, azaz $\frac{M\%}{V\%}=1$, ami az XY, vagy mandátumarány-szavazatarány koordinátarendszerben a következőképpen ábrázolható:

1. DIAGRAM

Az „a” jelenti a tökéletes arányosságot, mivel az $M\% = V\%$. Az $\frac{M\%}{V\%} = \frac{40}{40} = 1$. A „b” vonal 50%-os mandátumrészesedést, illetve 40%-os szavazatarányt mutat, s a kettő hányadosa $\frac{50}{40} = 1.25$, ami a jelölt 25 %-os fölültreprezentáltságát jelenti. A „c” vonal 30%-os mandátumarányt és 40%-os szavazatrészesedést jelez, s ennek alapján a jelöltnek 25%-os alulreprezentáltsággal kell szembesülnie, ugyanis $\frac{30}{40} = 0.75$.

További kérdés, hogy milyen szinten kell, vagy érdemes vizsgálni az arányosság „tisztaságát”: lokális, országos, vagy mindkettő. Elvileg *tisztán tökéletes* arányosságról akkor beszélhetnénk, ha helyi és országos szinten egyaránt érvényesülne az $M\% = SZ\%$. Ez azt jelenti, hogy minden párt minden választókerületben pontosan olyan arányban részesedik a mandátumokból, amilyen arányban sikerül az összes szavazatokból részesülnie. Ez egy igen szigorú feltétel, amely csak akkor valósulhatna meg, ha a kerületben minden egyes mandátumnak ugyanannyi lenne „ára”, vagyis ha a kerületben az összes szavazatok számának és a kiosztható mandátumok számának hányadosa konstans lenne: $V/M = C$. *Részleges tökéletességnek* minősül viszont, ha lokálisan nem, de országos összesítésben az egyes pártok szavazatainak és megszerzett mandátumainak részarányai mégis egyenlők.

A valóságban az arányosság tökéletes formája nem teljesül (Hollandia, Dánia, Izland és Izrael állnak talán a legközelebb ehhez), de normatív modellként, ideális feltételként vagy matematikai keretként áll előttünk, amely körül az arányos rendszerek, az arányos képviselői formulák elrendeződnek.

Az érzékeltetés kedvéért hasonlítsuk össze a brit parlamenti választások 1987-es összesített eredményeit azokkal az adatokkal, amelyeket egy tökéletesen arányos rendszer eredményezne:

5/1. TÁBLÁZAT

Párt	Voks #	Voks %	Mandátum #	Mandátum %
Konzervatív	13.760 935	42.30	376	57.85
Munkás	10.029 270	30.83	229	35.23
Liberális	4.173 625	12.83	17	2.61
Egyéb	4.567 241	14.04	28	4.31
Összesen	32. 531 071	100	650	100

Az eredményeknek a következőképpen kellett volna alakulniuk egy tökéletesen arányos rendszerben:

5/2. TÁBLÁZAT

Párt	Szavazat #	Szavazat %	Mandátum #	Mandátum %
Konzervatív	13.760 935	42.30	275	42.30
Munkás	10.029 270	30.83	201	30.83
Liberális	4.173 625	12.83	84	12.83
Egyéb	4.567 241	14.04	91	14.04
Összesen	32.531 071	100	650	100

Láthatjuk, a valós és a képzelt választási eredmények között lényeges eltérések tapasztalhatók minden egyes párt esetében.

Az arányos választási rendszerek kapcsán két nagy aránytalansági számítási kategóriát különböztethetünk meg, ami tulajdonképpen megfelel a „kvóta”, illetve az „osztó” arányos rendszereknek. Az első a párt által megszerzett mandátumarány és a pártra leadott szavazatarány közötti abszolút különbségre koncentrál, amint azt a legnagyobb maradék módszer teszi, a második kategória viszont a párt mandátumarányának és szavazatarányának hányadosát veszi figyelembe, a legnagyobb átlag módszerhez hasonlóan.

Az arányossági együttható, majd a „kvóta”, illetve az „osztó” rendszereknek megfelelő legfontosabb arányossági számítások bemutatását megelőzően érdemes röviden kitérni az arányosság vizsgálatának néhány aspektusára. A választási rendszerek arányossági problematikájának vizsgálata során kiderül, hogy e rendszerek mindegyike torzító hatással bír, azaz eltérés tapasztalható a mandátumok és a szavazati eredmények között. Ezt az eltérést többen, különböző matematikai módszerek segítségével próbálták kifejezni, de egyetlen indexszámmal sem lehet a rendszer aránytalanságait teljes mértékben kifejezni, mivel mindegyik mutató

az aránytalanság egy-egy oldalára helyezi a hangsúlyt. Éppen ezért célszerűnek tűnik az egyes választási rendszerek arányosságának tanulmányozása során több módszert is alkalmazni, s az egyes eredményekből a következtetéseket levonni a rendszer egészére nézve. Ezzel talán jobban rávilágíthatunk a rendszer különböző tényezőinek, illetve az egyes számítási módszereknek a torzító hatásaira is (Fábián–Kovács, 1998: 46).

Az aránytalansági mérések kiindulópontja lehet, hogy minden szavazópolgár a képviselőt ugyanolyan mértékére jogosult, s ez annál jobban érvényesül, minél inkább arányos az egyes pártokra leadott szavazatarány és a pártok által megszerzett mandátumarány. Szigorú megközelítésben, egy rendszer tökéletesen arányos, ha a jelöltek teljes mértékben a szavazatok arányában jutnak mandátumhoz, függetlenül az arányosságtól való eltérést előidéző tényezőktől. Az arányossági számításoknál azonban épp ezeknek a tényezőknek a hatása jut kifejezésre.

5.1. Arányossági együttható (A_e)

Ez a módszer nagyon egyszerű: az egyes pártokra leadott szavazatok és a pártokra jutó mandátumok aránya alapján mutatjuk ki az egyes pártok alul-, vagy felülreprezentáltságát. Ezt a mutatót *Advantage ratio*-nak is szokás nevezni.⁸²

Tételezzük fel, hogy az összes érvényes szavazatok száma 1.000, és a kiosztandó mandátumok száma öt. Ha az **A** pártra leadott szavazatok száma 400, s ezzel három mandátumot szerz, akkor az **A** párt esetében a mandátumarány $= \frac{3}{5} = 0.6$, a szavazatarány $= \frac{400}{1000} = 0.4$. Tehát, az $A_e \left(\frac{M\%}{V\%} \right) = \frac{0.6}{0.4} = 1.5$. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált párt 50%-os felülreprezentáltságot mondhat magáénak.

Az arányossági együttható nem a rendszer egészét fogja át, hanem az egyes pártok arányosságtól való eltéréseinek mértékét fejezi ki. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy az arányossági együtthatóval a rendszer egészének arányosságát is mérni lehessen, ennek érdekében azonban súlyozási számításokat kell végeznünk, Ennek lényege, hogy az alkalmazott alapformulát az arányossági eltérések mértékének és a pártok méretének együttes figyelembevételével állítjuk fel. A súlyozott arányosságot úgy kapjuk meg, hogy a pártok szavazatarányainak és a tökéletes arányosságtól való eltéréseinek szorzatait összeadjuk, s az összeget 100-al osztjuk.⁸³

A rendszer egészének vizsgálata, vagy a rendszert alkotó egységek (egy pártok) arányossági indexeinek tanulmányozása az arányossági együttható segítségével, értelemszerűen vezet tehát a rendszer egészének és az egész részeinek arányossági kérdéseire. Ennek jelentőségét az is indokolja, hogy a demokrácia (valamikor) kiindulópontja a helyi képviselő, ez pedig körzeti szinten kezdődik (A képviselőelmélet kapcsán esett erről bővebben szó).

Tételezzük fel, hogy a többségi választások során **A** párt jelöltjei a következő eredményeket érik el a 10, egy-mandátumos kerületből álló rendszerben, amelynek minden kerületében (a könnyítés kedvéért) 100 érvényes szavazatot adnak le:

⁸² Taagepera–Shugart, 1989: 68.

⁸³ A súlyozási számítások részletesebb kifejtését lásd az 5. fejezetben.

5/3. TÁBLÁZAT

Kerület	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Voks%	40	65	45	55	55	30	55	45	60	35
Mandátum%	0	100	0	100	100	0	100	0	100	0

Ha egyenként vizsgáljuk, azonnal szembetűnik a kerületeken belüli túlzott aránytalanság. Ha viszont a rendszer egészét nézzük, kiderül, hogy az A párt esetében a szavazatarány = 48.5, a mandátumarány = 50. Az arányossági együttható ennek értelmében $\frac{50}{48.5} = 1.03$. A tíz kerület együttesét véve alapul az arányosságtól való eltérés 3%, ami igen közel áll a tökéletes arányossághoz. Ez viszont egyáltalán nem tükrözi a kerületi aránytalanságokat.

Az arányossági együttható jelentősége elvitathatatlan, annak ellenére, hogy önmagában a formula keveset árul el a teljes rendszer arányosságának mértékéről. Jelentőségét az adja, hogy ez az együttható rávilágít a rendszer belső szerkezetére, arra, hogy a rendszer egészét meghatározó rész-aránytalanságok hogyan oszlanak meg az egyes pártok között. Ez azért is fontos, mert ha két különböző választási rendszer arányosságtól való eltérésnek mértéke azonos, a belső arányossági eltérésekre rámutató arányossági együttható képes figyelmeztetni arra, hogy a két választási rendszer működése, belső logikája, és nem utolsósorban politikai hatása között alapvető különbségek lehetnek.

5.2. Rae index (I)

D. Rae ajánlotta ezt az aránytalansági számítási módszert, 1967-ben. Az aránytalanság mérésének egyik legrégebbi változata a Rae index, s tulajdonképpen megmutatja, hogy a szavazatarányok alapján a mandátumok hány százaléka kerül át egyes pártoktól más pártokhoz. A Rae indexet úgy kapjuk meg, hogy az egyes pártokra leadott szavazatarány és megszerzett mandátumarány különbségeinek abszolút értékeit összeadjuk, majd az eredményt osztjuk a pártok számával: $(I) = \frac{1}{n} (\sum |M_i\% - V_i\%|)$. Az „n” a pártok számára utal, az „i” az egyes pártokat jelzi, az M% az egyes pártok mandátumarányát fejezi ki, s végül a V% a pártok szavazatarányait jelenti.

A következő példában négy párt jut mandátumhoz, s a részesedések a következők:

5/4. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D
Voks%	45	30	15	10
Mandátum%	39	34	14	13

A Rae index, $I = \frac{1}{4} (|39 - 45| + |34 - 30| + |14 - 15| + |13 - 10|) = \frac{1}{4} (14) = 3.5$

E módszer ellen eléggé elterjedt kritika, hogy túlzottan érzékeny a pártok számára, főleg a kis pártok jelenlétére, torzítva ezzel a rendszer arányossági indexét. Nézzük, mennyire megalapozott a kritika? Ennek érdekében négy különböző szempont mentén két-két példa segítségével próbálunk választ keresni e kérdésre. Az első szempont, hogy a szavazatarányok és a mandátumrészesedések közötti különbségek összege azonos, a pártok száma viszont lényegesen eltér a két esetben: az első példában két, a másodikban tíz párt verseng a mandátumokért.

5/5. TÁBLÁZAT

Párt	A	B
Voks%	55	45
Mandátum%	45	55

$$A \text{ Rae index} = \frac{1}{2} (|45 - 55| + |55 - 45|) = \frac{1}{2} (20) = 10$$

5/6. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Voks%	12	12	12	12	12	8	8	8	8	8
Mandátum%	14	10	14	10	14	6	10	6	10	6

Ebben a felállásban a V% és a M% közötti különbségek összege szintén 20, de a pártok száma miatt $I = \frac{1}{10} (|14 - 12| + |10 - 12| + |14 - 12| + |10 - 12| + |14 - 12| + |6 - 8| + |10 - 8| + |6 - 8| + |10 - 8| + |6 - 8|) = 2$

A rendszer egészét tekintve a második példa ötször arányosabb eredményt mutat azonos differencia mellett is. Ez tulajdonképpen azt jelentené, hogy a második esetben ötször kevesebb szavazat vándorol a pártok között. Érdekes, azonban, hogy a Rae index a két példában nagyjából hasonló aránytalansági együtthatókat mutat, az egyes pártokra nézve. Ebből vagy az következik, hogy a módszer nem tesz eleget feladatának, vagy azt jelenti, hogy a mutató értelmezése pontosításra szorul.

A következő két példa elsőjében három párt szerepel úgy, hogy a legkisebb párt eredménye tökéletes arányosságot mutat:

5/7. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C
Voks%	52	43	5
Mandátum%	45	50	5

$$I = \frac{1}{3} (|45 - 52| + |50 - 43| + |5 - 5|) = 4.66$$

A második példában a C párt tökéletes arányossági eredménye megoszlik öt, kisebb párt között:

5/8. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E	F	G
Voks%	52	43	1	1	1	1	1
Mandátum%	45	50	1	1	1	1	1

Ebben az esetben az $I = \frac{1}{7} (|45 - 52| + |50 - 43| + |1 - 1| + |1 - 1| + |1 - 1| + |1 - 1| + |1 - 1|) = 2$

Úgy gondolom, hogy arányosság szempontjából a két rendszer közötti differencia nem szorul különösebb magyarázatra. Mi több, a rendszer egészére nézve még akkor is arányosabb eredményeket kapunk, ha az ötből négy kis párt képviselése eltér a tökéletes arányosságtól!

5/9. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E	F	G
Voks%	52	43	1	1	1	1	1
Mandátum%	45	50	0	2	0	2	1

Ebben az esetben $I = \frac{1}{7} (|45 - 52| + |50 - 43| + |0 - 1| + |2 - 1| + |0 - 1| + |2 - 1| + |1 - 1|) = 2.57$. Ezek szerint a Rae index alkalmatlannak ígérkezik a rendszer egészének arányossági számítására. Ha ez igaz, akkor a korábban megfogalmazott kritika helyénvalósága is megkérdőjelezhető. Tulajdonképpen nem arról van szó, hogy ez a mutató eltorzítja a rendszer aránytalanságának mértékét, ha több, kis párt van jelen, hanem inkább azt kell látnunk, hogy a Rae index a rendszerben szereplő pártok figyelembevételével az egy pártra lebontott átlageltérést méri. Ezzel magyarázható, hogy azonos aránytalansági értékek mellett csökken az aránytalansági index a pártok számának növekedésével. Ennek fényében a Rae index, tehát nem egy, a választási rendszer egészére nézve „torzító” arányossági mutató, nem a rendszer aránytalanságát „lebecsülő” index, amint növekedik a pártok száma, és az sem mondható, hogy aránytalanul „érzékeny” a pártok, főleg a kispártok létszámára, figyelmen kívül hagyván a pártok egymáshoz viszonyított nagyságát, hanem jóval inkább az arányosságtól való eltérés egy pártra eső átlagát hivatott kifejezni. Hasonló módszer, de inkább a rendszer egészére vonatkozó mutató a Loosemore–Hanby index.

5.3. Loosemore–Hanby Index (D)

Loosemore és Hanby a Rae index aránytalansági problémáját akarták kiküszöbölni az 1971-ben javasolt módszerükkel, azáltal, hogy az abszolút értékben vett differenciák összegét nem a pártok számával, hanem kettővel osztották el. Az $\frac{1}{2}$ -el történő osztást azért tartották szükségesnek, mert az eltérés egyik pártnál ellenkező előjelű eltérésként jelentkezik más párt(ok)nál, azaz minden nyereség egy pártnál veszteséggént jelenik meg más párt(ok)nál, s az így duplázott eltérési értékeket megfelezték. A Rae indexhez hasonlóan, e módszer lényege is az, hogy mérje az arányosságtól való eltérés mértékét, vagyis azt, hogy a rendszerben hány százaléknyi

mandátum kerül át egyes pártoktól más pártokhoz a szavazatarányok alapján. Az eltérés (*Deviation*), $D = \frac{1}{2} (\sum |M_i\% - V_i\%|)$, ahol $M\%$ az egyes pártok mandátumaránya, a $V\%$ a pártok szavazataránya, „i” pedig az egyes pártokra utal. Ha **A** párt esetében $M\% = 40$, $V\% = 45$, **B** pártnál $M\% = 38$, $V\% = 30$, és végül **C** párt esetében $M\% = 22$, $V\% = 25$, akkor a $D = \frac{1}{2} (|M_A\% - V_A\%| + |M_B\% - V_B\%| + |M_C\% - V_C\%|) = \frac{1}{2} (5 + 8 + 3) = 8$. A szavazatarányok figyelembe vételével tehát a mandátumok 8%-a került át egyes pártoktól más pártokhoz. E módszer éppen azért vonatkozik a rendszer egészére, mert érzékeli, de bizonyos tekintetben figyelmen kívül hagyja – a Rae indextől eltérően – a pártok számát.

Abban az esetben, ha „n” = 2, akkor az $I = D$, ha viszont „n” > 2, akkor a $D > I$. A bizonyítás egyszerű: $D = \frac{1}{2} \sum |M_i\% - V_i\%| = (\frac{n}{2} \times \frac{1}{n}) \sum |M_i\% - V_i\%| = \frac{n}{2} \times (\frac{1}{n} \sum |M_i - V_i\%|) = (\frac{n}{2}) \times I$. A két index közötti reláció egyértelmű.

A $D = 0$ tökéletes arányosságot jelent. Értelemszerűen, ez az ideális helyzet a rendszer egészére nézve csak akkor állhat fenn, ha minden induló párt szerez mandátumot, és mindegy egyes párt esetében a szavazatarány = mandátumarány, vagy, ha (egy kis torzítással) a mandátumot nem szerzett „súlytalan” pártokat nem vesszük figyelembe az index számítása során, és a „jelentős” pártok szavazat-, illetve mandátumrészesedése azonos. A valóságban azonban ez igen ritkán fordul elő. A Loosemore–Hanby (a továbbiakban L–H) index természetesen fontos mutató, de önmagában nem árul el mindent.⁸⁴

A fentebb bemutatott módszerek olyan értelemben sajátosak, hogy az arányosság bizonyos aspektusaira mutatnak rá, figyelmen kívül hagyva más, fontos szempontokat. Az arányossági együttható például (A_e) alkalmas a „rész-egészek” vizsgálatára, a pártok választási eredményeinek elemzésére, a rendszer komponenseinek arányossági méréseire. Sokat elárul tehát a rendszer belső világáról, keveset mond azonban a rendszer egészének arányossági mértékéről. Ez utóbbiról keveset árul el a Rae index is, de bizonyos értelemben mégis utal rá, hiszen a mandátumeltérések pártonkénti átlagát fejezi ki. Ami a L–H indexet illeti, inkább a rendszer egészének arányossági mértékére mutat rá, de többek között az a kritika fogalmazható meg ellene, hogy érzéketlen a pártok számára, s épp ezért, sok párt esetében a választási rendszer aránytalanságának eltúlzásához vezethet. Érdemes talán megvizsgálni e kérdést. Tétélezzük fel, hogy egy kétpártrendszerben a következő eredmények születnek:

5/10. TÁBLÁZAT

Párt	A	B
Voks%	55	45
Mandátum%	45	55
A_e	0.818	1.222

Ebben az esetben $D = \frac{1}{2} (10+10) = 10$.

⁸⁴ A L–H differencia kapcsán célszerű, bizonyos arányossági határokat szabni azért, hogy kategorizálhassuk a rendszereket, még ha önkényes is e határok kijelölése. Ilyen próbálkozás, többek között, hogy egy választási rendszer erősen arányosnak mondható, ha $0 < D < 5$; mérsékelten arányos, ha $5 < D < 10$; mérsékelten aránytalan, ha $10 < D < 15$; és végül, erősen aránytalan, ha $D > 15$.

Tételezzük, továbbá fel, hogy 10 párt esetében a következő eredmények születtek:

5/11. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Voks%	12	12	12	12	12	8	8	8	8	8
Mandátum%	14	10	14	10	14	6	10	6	10	6
A_e	1.166	0.833	1.166	0.833	1.166	0.75	1.25	0.75	1.25	0.75

$$D = \frac{1}{2} (2 + 2 + 2 + 2 + 2 + 2 + 2 + 2 + 2 + 2) = 10$$

Az ehhez hasonló helyzetekben előfordul, hogy egyesek a D-index hibájának tételezik, hogy „enyhén eltúlozza a sok pártot tartalmazó rendszerek aránytalanságát” (Fábián–Kovács, 1998: 49). Első pillantásra valóban így tűnik, hogy a 10 pártot tartalmazó rendszer arányosabb, azonos D ellenére is, főleg ha az egyes M–V különbségeket vesszük figyelembe. Az arányossági együtthatók azonban rámutatnak arra, hogy a két rendszer egyes pártjainak arányossági együtthatói többnyire azonosak, a szavazatarány-mandátumarány differenciák közötti komoly eltérések ellenére.

Az első példában az **A** párt arányossági együtthatója, $A_e = \frac{45}{55} = 0.818$, **B** párté, $A_e = \frac{55}{45} = 1.222$. Ezek szerint 18-22% közötti arányosságtól való eltérési skáláról van szó. A második példa arányossági együtthatói sorrendben: 1.17; 0.84; 1.17; 0.84; 1.17; 0.75; 1.25; 0.75; 1.25; 0.75. Ez 16-25 % közötti arányosságtól való eltérést jelent. A rendszer egészére nézve a két eltérési mérték között alig van tehát eltérés. Úgy tűnik, az L–H index voltaképpen nem torzítja az arányossági értéket a pártok számának függvényében.

Kérdés, hogy mi történik a D értékkel, ha két esetben azonos a pártok arányossági együtthatója, de a pártok száma között lényeges különbség van:

5/12. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C
Voks%	50	40	10
Mandátum%	45	50	5
A_e	0.9	1.25	0.5

$$D = \frac{1}{2} (5 + 10 + 5) = 10$$

A következő példában:

5/13. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E	F	G
Voks%	50	40	2	2	2	2	2
Mandátum%	45	50	1	1	1	1	1
A_e	0.9	1.25	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5

Az. A_e minden esetben megfelel az előbbi példa arányossági együtthatóinak. Ebben az esetben $D = \frac{1}{2} (5 + 10 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1) = 10$, vagyis azonos arányossági együtthatók mellett azonos D értéket kapunk, függetlenül a pártok számától.

Alapvető kérdésként tételeződik a D index esetében is, hogy vajon mennyire érzékeli az egyes arányossági változásokat, a pártonkénti reprezentáltság mértékét?

A következő példák azt támasztják alá, hogy a D kevésbé érzékeny az egyes elemek arányossági értékeire:

5/14. TÁBLÁZAT

Párt	A	B
Voks%	55	45
Mandátum%	50	50
A_e	0.90	1.11

$$A D = \frac{1}{2} (5 + 5) = 5.$$

Ebben a példában négy párt verseng, s a következő eredmények születnek:

5/15. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D
Voks%	51	42	4	3
Mandátum%	46	47	4	3
A_e	0.90	1.11	1.00	1.00

Ebben a helyzetben a két kis párt tökéletes arányosságot ért el, s ennek talán érződnie kellene a rendszer egészének arányosságát kifejező indexben, annál is inkább, mert a két nagy párt arányossági együtthatója az előző példához viszonyítva ugyanaz maradt. Ennek ellenére a $D = \frac{1}{2} (5 + 5 + 0 + 0) = 5$ (Érvelésként hozható fel, hogy a két nagy párt relatív súlya csökken a második esetben, s talán ezért nem érzékeli a D a két kis párt tökéletes arányosságának hatását. E kérdésben lásd bővebben az 5. Fejezetet, a súlyozott átlag kapcsán). A rendszeren belüli

komponensek aránytalansági változásai kapcsán vajon érvényes a D-re az a szindróma, hogy „ismerjük a motort, az alkatrészeket viszont nem”?

Tételezzük fel, hogy két párt verseng, s a leadott szavazatok száma 95, a kiosztható mandátumok száma pedig 2. Az egyik párt (**A**) 72, a másik (**B**) 23 szavazatot kap. A Hare-kvótát alkalmazva $\frac{95}{2} = 47$. Világos, hogy **A** párt viszi mind a két mandátumot, hiszen $\frac{72}{47} = 1$, s a maradék 25, ami nagyobb érték, mint a **B** pártra leadott szavazatok száma, ezért az **A** kapja a második mandátumot is. Az arányok tehát a következők:

5/16. TÁBLÁZAT

Párt	A	B
Voks%	75.8	24.2
Mandátum%	100	0
A_e	1.32	0

$$D = \frac{1}{2} (24.2 + 24.2) = 24.2$$

Tételezzük fel továbbá, hogy a rendszerben egy harmadik párt is megjelenik a maga 5 szavazatával. Ebben az esetben a Hare-kvóta $\frac{100}{2} = 50$, ami azt jelenti, hogy az első mandátumot az **A** párt kapja, a másodikat viszont a **B**. Ez azt jelenti, hogy a szavazatszám mindössze 5%-os növekedése, és a szavazatarányok csekély változása mellett lényeges mandátumarány eloszlás történt:

5/17. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C
Voks%	72	23	5
Mandátum%	50	50	0
A_e	0.69	2.17	0

A L–H index majdnem ugyanazt az értéket mutatja, mint az előbbi példában. $D = \frac{1}{2} (22 + 27 + 5) = 27$. Látható, legalábbis úgy tűnik, hogy a $D = 11.5\%$ -os változása nem tükrözi arányosan a mandátumeloszlás terén történt változás mértékét, vagyis nem nyújt teljes képet az egészet alkotó komponensek arányosságainak mozzanatairól.

Ebből adódóan, a D egy további problémájaként tételeződhet, hogy nem érzékeli kellően a szélső aránytalansági értékek közötti különbségváltozásokat. Ezt az állítást tulajdonképpen a Dalton-elvre alapozhatjuk, amelynek értelmében az aránytalansági értékek két szélső pólusa közötti különbség csökkenésének értelemszerűen az aránytalansági index csökkenését kell eredményeznie (Taagepera-Shugart 1989: 261). Ha elfogadotónak tartjuk ezt az elvet (aminek azért van némi logikai alapja) akkor a D értékének mindenképp érzékelnie kell e csökkenést.

A következő két példában öt-öt párt van jelen, de az eredmények alapján lényeges különbség mutatkozik a két szélső arányossági együttható között:

5/18. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
Voks%	30	25	20	15	10
Mandátum%	35	23	17	13	12
A_e	1.17	0.92	0.85	0.87	1.20

A Dalton-elv szerint az arányossági együtthatók közötti legnagyobb különbség = $1.20 - 0.85 = 0.35$. Az L–H index, $D = \frac{1}{2} (5+2+3+2+2) = 7$

5/19. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
Voks%	30	25	20	15	10
Mandátum%	31	26	13	19	11
A_e	1.03	1.04	0.65	1.27	1.10

Az arányossági együtthatók közötti legnagyobb különbség $1.27 - 0.65 = 0.62$, ami közel kétszerese az előbbi példában észlelt különbségnek. Ez a jelentős információ kimutatható ugyan az A_e segítségével, a D azonban nem érzékeli ezt, hiszen a L–H index továbbra is azonos értéket mutat. $D = \frac{1}{2} (1 + 1 + 7 + 4 + 1) = 7$.

Nézzünk két további esetet, amikor a D nem árulkodik a rendszer belső változásairól. A Loosemore–Hanby index többnyire nem mutatja ki a pártok közötti részesedési eltéréseket, ha a szavazatarány és a mandátumarány olyan kombinációja áll fenn két különböző esetben, hogy a differenciák összege véletlenszerűen megegyezik. A következő példában négy párt indul a választásokon, és mindegyik párt részesedik a mandátumokból:

5/20. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D
Voks%	40	30	20	10
Mandátum%	44	32	16	8

Mi történik, ha a következő a megoszlás:

5/21. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D
Voks%	50	30	10	10
Mandátum%	50	36	5	9

Annak ellenére, hogy a két rendszerben eléggé eltérőek az egyes pártok részesedési arányai, mégis $D_1 = D_2 = 6$. $D_1 = \frac{1}{2} (4 + 2 + 4 + 2) = 6$; $D_2 = \frac{1}{2} (0 + 6 + 5 + 1) = 6$.

Az L–H index értéke változatlan marad akkor is, ha például azonos szavazatarány mellett az alulreprezentált pártok egymás között, s a felülreprezentált pártok is hasonlóan egymás között osztják újra a „vándorló” mandátumokat. Ezzel az újraosztással megtartható a különbségek összegének értéke, vagyis, a D mutató szerinti eredeti arányossági index.

Tételezzük fel, hogy a következőképpen oszlanak meg a szavazatok és a mandátumok négy párt között:

5/22. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D
Voks%	50	30	10	10
Mandátum%	40	35	20	5

A következő példa jól mutatja a mandátumok „átvándorlásának” mértékét:

5/23. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D
Voks%	50	30	10	10
Mandátum%	45	38	17	0

$$D_1 = \frac{1}{2}(10 + 5 + 10 + 5) = 15$$

$$D_2 = \frac{1}{2}(5 + 8 + 7 + 10) = 15$$

A pártok részesedésének változásai ellenére nem változott a D, mert az alulreprezentált **A** párt mandátumarányának 5%-os bővülése egyben a **D** (a másik alulreprezentált párt) mandátumrészesedésének 5%-os csökkenésével járt együtt. A **B**, mint fölülreprezentált párt 3%-os mandátumarány-növekedést mondhat magáénak, de e bővülés a **C** párt (fölülreprezentált) mandátumarányának 3%-os veszteségét eredményezte. Ilyen értelemben, az egyik párt pozitív irányú elmozdulását (mandátumnyereségét) a másik párt negatív irányú elmozdulása (mandátumvesztése) semlegesíti a rendszer egésze tekintetében, s Loosemore–Hanby index nem érzékeli e „mandátumátjárást”. Éppen ezért fontos szempont, hogy egy rendszer két választásának tanulmányozása, vagy két különböző választási rendszer komparatív elemzése során ne csak a rendszerek egészére vonatkozó D indexet hasonlítsuk össze, hanem az egyes elemek arányosságaira, a rendszer belső mozgásaira is legyünk fokozott tekintettel.

5.4. Módosított Loosemore–Hanby index (D')

A Rae és a Loosemore–Hanby indexek bemutatását követően továbbra is kérdés marad, hogy van-e esetleg olyan érték, amellyel ha elosztjuk a szavazatarányok és mandátumarányok közötti különbségek összegét megfelelőbb arányossági indexet kapunk, mintha a pártok számával vagy kettővel osztjuk ezt az összeget? Erre irányul a két mutató közé eső effektív, súlyo-

zott pártszámot alkalmazó módosított L–H index. A módszer első fontos lépése, hogy különbséget tesz a választáson induló pártok és a mandátumot szerző pártok között, hiszen a két számérték gyakran nem azonos. Ez a kiindulópont máris azt sugallja, hogy az arányossági számításoknál figyelembe kell venni a pártok nagyságát, relevanciáját, tényleges súlyát, s ez alapján kell a méréseket végezni.⁸⁵ Megtévészto lehet, ugyanis, ha például egy rendszer két nagy és három kis pártból tevődik össze, mert nem egyértelmű, hogy két-, öt-, vagy valahol a kettő közötti pártrendszerrel beszélhetünk.

Tételezzük fel, hogy két különböző esetben öt párt van jelen, és a következőképpen oszlanak meg a szavazatok:

5/24. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
I.	47	43	8	1	1
II	37	33	13	13	4

Világosan látható, hogy a pártok közötti erőviszonyok nem egyformák, ettől azonban még nem teljesen világos, hogy az első esetet két-, vagy netán két és fél pártrendszernek nevezhetjük, aztán hogy a második esetben két-, négy, vagy ötpártrendszerrel van esetleg dolgunk. Könnyen mondhatnánk, hogy határt szabunk (például 10%), s a határ fölötti pártok beszámítónak, a határ alattiak viszont nem vevődnek figyelembe a pártok számának meghatározásánál. Ez elképzelhető, de úgy gondolom, nem lehetne e mércére magyarázatot adni, már csak ezért sem, mert az önkényesen megválasztott 10% semmivel nem tűnik logikusabbnak, mint például a 9 vagy a 11%-os határ. Érdekes próbálkozás az is, hogy a nagy pártokat számítsuk 1-nek, a közepes pártokat 0.5-nek, míg a kis pártokat 0.25-nek. A kérdés azonban továbbra is az, hogy milyen kritérium alapján döntsük el pontosan, hogy honnak kezdődjön egy közepes, vagy egy kis párt. Megfelelő megoldásnak ígérkezik e kérdésben a korábban már említett frakcionalizáltsági index, valamint a koncentrációs index, és ez utóbbi inverzeként értelmezett *effektív pártszám* alkalmazása.

A Rae által javasolt frakcionalizáltsági index (F) értékét úgy kapjuk meg, hogy összeadjuk az egyes pártok mandátumarányainak négyzetét, s az eredményt kivonjuk egyből. Ennek alapján $F=1-\sum(M_i\%)^2$. Minél kisebb a mandátumarányok négyzetének összege, annál nagyobb az F, azaz annál töredezettebb a pártrendszer. Ezt könnyű belátni: ha például négy párt részesül a mandátumokból 30 - 30, illetve 20-20% - ban, akkor az $F = 1 - (0.3 \times 0.3 + 0.3 \times 0.3 + 0.2 \times 0.2 + 0.2 \times 0.2) = 0.74$, s ez elég magas frakcionalizáltságra utal. Ha például egyetlen párt szerzi meg az összes mandátumot, akkor az $F = 1 - 1 = 0$, ami azt jelenti, hogy a rendszer egyáltalán nem tagolt.

A Rae által bevezetett frakcionalizáltsági index kiegészítője, a Herfindhal és Hirschman neveihez fűződő koncentrációs index (HH), amelyet a pártok százalékban kifejezett mandátumrészeseidésinek négyzetre emelésével, s az így kapott értékek összeadásával kapunk meg. Az előbbi példa alapján a $HH = \sum(M_i\%)^2 = 0.26$. Ha egy párt például a mandátumok 55%-át

⁸⁵ E módszer kapcsán lásd többek között Fábíán–Kovács, 1998, 51; Kalogirou Aikaterini: 'Analysis and Comparison of the Greek Parliamentary Electoral Systems of the Period 1974–1999' (www.stat-athens.aueb.gr/~jpan/diatrives/Kalogirou/Index.html); Taagepera–Shugart, 1989: 77–91.

gyűjtötte be, akkor a koncentrációs indexe $0.55 \times 0.55 = 0.302$, ha viszont a mandátumok mindössze 2%-át szerezte meg, akkor a $0.02 \times 0.2 = 0.0004$ értéket kapjuk, s ez gyakorlatilag „súlytalaná” teszi a pártot. Megjegyzendő, hogy a koncentrációs index is 0 és 1 értékek között helyezkedik el, azaz $0 \leq HH \leq 1$. Ha egyetlen párt szerezne meg az összes mandátumot (100%-os mandátumrészesedés), akkor a $HH = 1$. Nem meglepő, hogy ha sok párt osztozik a mandátumokon, akkor a HH közeledik a nullához, azaz egyre kevésbé koncentrált.

A koncentrációs index inverzeként ismert, Laakso és Taagepera által bevezetett „effektív pártszám” érték tulajdonképpen a fentebb ismertetett Rae (I) és L–H (D) indexek értékei közé ékelődik be. Az effektív pártszám, $N = \frac{1}{1-F} = \frac{1}{HH}$ (hiszen a $HH = 1-F$). Ez a mutató többet elárul a rendszerről, jóval világosabb és érthetőbb adatot közöl, mint a frakcionalizált vagy koncentrált indexek. Az előbbi példát véve alapul, a 0.74 frakcionalizáltsági értékből, vagy a 0.262 koncentrációs indexből elég nehéz kiolvasni, hogy a szóban forgó pártrendszerben négy vagy ennél kevesebb releváns párt van jelen, viszont jóval könnyebb dolgunk van, ha az effektív pártszámmal dolgozunk, ugyanis $N = \frac{1}{HH} = \frac{1}{0.26} = 3.84$ érték világosan mutatja, hogy a rendszerben három és fél, és négy között van a releváns pártok száma. Az effektív pártszám kapcsán indokoltnak tűnik Lijphart kérdésfelvetése, hogy vajon a mandátumarányok vagy a szavazatrészesedések mentén lenne célszerűbb az effektív pártok számának számítása. Arról van szó, ugyanis, hogy a négy párt közötti 30–30–20–20%-os mandátumeloszlás önmagában keveset árul el a szavazatokból részesedő, de mandátumhoz nem jutó pártokról, ezért teljesebb képet kaphatunk a pártok közötti erőviszonyokról, a pártok súlyozott számáról, ha a szavazatarányok alapján végezzük a számításokat.

A példa kedvéért, tételezzük fel, hogy öt párt indul a választásokon, és a következő arányban részesülnek a szavazatokból: **A** = 33%, **B** = 30%, **C** = 20, **D** = 13%, és végül, **E** = 4%. Mandátumot viszont csak az első három párt szerez, 48, 42, illetve 10%-os arányban. A mandátumok alapján számított effektív pártszám $N = \frac{1}{HH} = 1 / (0.48^2 + 0.42^2 + 0.1^2) = 2.399$, ami két és fél pártrendszerre utal. A szavazatrészesedés mentén haladva viszont $N = 1 / (0.33^2 + 0.30^2 + 0.20^2 + 0.13^2 + 0.04^2) = 3.885$. Ez az érték azt fejezi ki, hogy három és fél, illetve négy között van az effektív pártok száma. Ez utóbbi talán közelebb áll a „valósághoz”, mint a mandátum által számított súlyozott érték.

A következő példák jól érzékeltetik e módszer lényegét. Tételezzük fel, hogy három párt küzd a mandátumokért, s egyenként a mandátumok 35%, 31%, illetve 34%-át szerzik meg. A $HH = 0.35^2 + 0.31^2 + 0.34^2 = 0.1225 + 0.0961 + 0.1156 = 0.3342$. Az effektív súlyozott szám $N = \frac{1}{HH} = \frac{1}{\Sigma(V\%)^2} = \frac{1}{0.334} = 2.994$. Ez azt jelenti, hogy a pártok effektív száma három, vagyis a rendszer tisztán három részre van tagolva (frakcionalizálva) három, nagyjából egyforma súlyú párt által.

A második példában szintén három párt verseng, de változnak az erőviszonyok: **A** = 44%, **B** = 42%, **C** = 14%. A $HH = 0.44^2 + 0.42^2 + 0.14^2 = 0.193 + 0.176 + 0.019 = 0.389$. Az $N = \frac{1}{HH} = \frac{1}{0.389} = 2.571$. Ez az érték azt árulja el nekünk, hogy két és fél pártrendszerrel van dolgunk, hiszen két nagy és egy, valóban kis-közepes párt van jelen a rendszerben.

Az utolsó példában tovább nő a két nagy párt és a harmadik kis párt közötti erőfölény, és mandátumarányuk a következő: **A** = 57%, **B** = 40%, **C** = 3%. A $HH = 0.57 \times 0.57 + 0.40 \times$

$0.40 + 0.03 \times 0.03 = 0.324 + 0.16 + 0.0009 = 0.485$. Az $N = \frac{1}{HH} = \frac{1}{0.485} = 2.061$, ami egyértelműen kétpártrendszerre utal. Az effektív súlyozott pártok száma: $2 \leq N \leq$ választásokon részt vevő pártok száma. Éppen ezért a módosított L–H index osztószáma az L–H index és a Rae index osztószáma (pártok száma) között helyezkedik el valahol:

5/25. TÁBLÁZAT

Szavazatrészesedés (%)			Koncentrációs index (HH)	Frakcionalizációs index (F)	Effektív pártszám (N)
A	B	C			
35	31	34	0.334	0.666	2.994
44	42	14	0.389	0.611	2.571
57	40	3	0.485	0.515	2.061

Az eredmények alapján világosan látszik, hogy amilyen arányban nő a pártkoncentráció egy rendszerben, olyan arányban csökken a rendszer párttagolódása (frakcionalizálódása), és fordítva. Az effektív súlyozott pártszám is egyértelmű: tisztán három pártrendszerrel, két és fél pártrendszerrel, és végül kétpártrendszerrel van dolgunk, de ez utóbbi esetében a 0.06 érték érzékelteti például egy igen kis párt „súlytalan” jelenlétét.

5.5. Lijphart index

Az arányossági számítások során gyakori kérdésként merül fel, hogy milyen kritériumok mentén, és mely pártokat célszerű figyelembe venni. Rae például a 2%-nyi szavazatrészesedés fölötti pártokat javasolta, abból a megfontolásból kiindulva, hogy ha sok párt nagyon kevés szavazatot kap, de együttes szavazatarányuk 10–15% fölé emelkedik, annak komoly torzító hatása lehet a rendszer arányosságát kifejező mutatókra nézve. Ugyanez a kérdés foglalkoztatta Lijphartot is, aki arra a következtetésre jutott, hogy ha egy rendszeren belül a legnagyobb szavazatarány-mandátumarány eltérést vesszük számításba, olyan aránytalansági indexet kapunk, ami elfogadható lehet a rendszer egészére vonatkoztatva. Ezt a mutatót a legfölkülreprezentáltabb párt szavazatarányának és mandátumarányának differenciája, azaz a $\max. |V\%_i - M\%_i|$ formula fejezi ki. A legnagyobb különbség többnyire a legnagyobb pártokra, vagy azok egyikére jellemző,⁸⁶ s Lijphart szerint a rendszer aránytalanságáról sokat eláruló index lehet ez. Abból kiindulva, hogy korábban már többen a nagyobb pártok (például a 10–15%-os szavazatarány fölötti pártok) eredményeinek átlaga alapján próbálták meghatározni a rendszer arányosságtól való eltérésének mértékét, Lijphart a két legnagyobb párt eltérési átlagának figyelembe vételét is javasolta, s így e módszert a kétpártrendszerek, illetve a többpártrendszerek esetén egyaránt lehet alkalmazni. Javasolata súlyozási jelleget is kölcsönöz az indexnek.

⁸⁶ Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen jóval valószínűbb például egy 49%-os szavazataránnyal rendelkező párt részéről, hogy megszerezze a mandátumok 64%-át (differencia = 15), mint az, hogy 5%-os szavazatrészesedés mellett egy kis párt begyűjtse a mandátumok 20%-át. A Lijphart index kapcsán lásd még K. Aikatermini: 68.

5.6. A legkisebb négyzetek indexe (LSq)

Az arányossági vagy aránytalansági indexek esetén (már Rae állandóan erre próbált választ adni) joggal merül a kérdés, hogy sok párt kis arányossági különbsége (szavazatarány-mandátumarány differencia) vagy néhány párt nagy arányossági különbsége adja leginkább az adott választási rendszer arányossági mutatóját? Gallagher helyesen ismerte fel, hogy az arányosságtól való eltérések mértéke közvetlen kapcsolatban áll a mandátumeloszlással, s mindegyik elosztási módnak vagy eljárásnak megvan a maga „optimális” arányossági mutatója, s ennek alkalmazásával érhetőek el a lehető legpontosabb arányossági mérések (Gallagher, 1991: 33). Ilyen értelemben a két fő mandátumelosztási módszer elsője, a kvóta rendszerek esetében célszerűbb a Rae, az L–H, a módosított L–H, illetve a Lijphart indexeket alkalmazni, mert jobban rávilágítanak e rendszerek előnyeire és hátrányaira. A mérések további pontosítása érdekében állt elő Gallagher egy olyan javaslattal, amely szerinte pontosabb arányossági eredményekkel szolgál, mint az előzőek, mivel érzékenyebben reagál a nagy eltérésekre, és kevésbé érzékeli a kis pártok esetlegesen túlzott hatásait. A módszer lényege, hogy jobban súlyozza a nagy különbségeket, mint a kis differenciákat, azáltal, hogy négyzetre emeli e különbségeket, majd összegüket szorozza $\frac{1}{2}$ -el, s majd gyököt von az egészből. Ennek alapján az LSq (Least Square) = $\sqrt{D^2} = \sqrt{\frac{1}{2} (\sum |V_i\% - M_i\%|^2)}$.

Néhány példa segítségével nézzük meg, miként alakulnak az L–H, a módosított L–H, a Rae és a LSq indexek, azonos részesedések mellett. Tételezzük fel, hogy **A** és **B** párt versengenek a mandátumokért, s a két párt szavazat-, illetve mandátumrészesedése a következő: 60–40; 40–36:

5/26. TÁBLÁZAT

Párt	A	B
V%	60	40
M%	64	36
A_e (Arányossági együttható)	1.066	0.9
D (Loosemore–Hanby)	4	
D' (Módosított L–H)	4.16	
I (Rae)	4	
LSq (Gallagher)	4	

$$D = \frac{1}{2} (|60 - 64| + |40 - 36|) = 4$$

$$D' = \frac{1}{1.92} (|60 - 64| + |40 - 36|) = 4.16 \quad (HH = 0.6 \times 0.6 + 0.4 \times 0.4 = 0.52; N = \frac{1}{HH} = 1.92).$$

$$I = \frac{1}{2} (|60 - 64| + |40 - 36|) = 4$$

$$LSq = \sqrt{1/2 (16 + 16)} = \sqrt{16} = 4$$

Láthatjuk, hogy a módosított L–H index értéke kissé meghaladja az L–H index értékét. Ez azzal magyarázható, hogy a módosított L–H index számításánál a HH érzékeli, hogy a két párt közötti erőviszony nem egyenlő, s ezért az effektív pártszám nem kereken kettő, hanem 1.92.

Ha a rendszert bővítjük egy harmadik, kis párttal, az arányossági mutatók eltérnek egymástól:

5/27. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C
V%	52	45	3
M%	58	40	2
A_e	1.115	0.888	0.666
D	6		
D'	5.68		
I	4		
LSq	5.56		

$$D = \frac{1}{2} (|52 - 58| + |45 - 40| + |3 - 2|) = 6$$

$$D' = \frac{1}{2.11} (|52 - 58| + |45 - 40| + |3 - 2|) = 5.68 \quad (HH = 0.52 \times 0.52 + 0.45 \times 0.45 = 0.473; N = \frac{1}{HH} = 2.11)$$

$$I = \frac{1}{3} (|52 - 58| + |45 - 40| + |3 - 2|) = 4$$

$$LSq = \sqrt{1/2 (36 + 25 + 1)} = \sqrt{31} = 5.56$$

A módosított L–H index értékének számításakor az effektív súlyozott pártszám érzékelteti a kis párt jelenlétét, s az osztó ezért 2.11. Ugyanakkor az is látható, hogy a legkisebb négyzetek indexe is köztes eredményt mutat, hiszen jobban érzékeli a harmadik párt jelenlétét, mint az L–H index, de nem annyira érzékeny a pártok számára nézve, mint a Rae index.

Mi történik, ha öt párt van jelen, de a nagy pártok részesedési differenciája viszonylag nagy, a kis pártok közel tökéletes arányosságot mutatnak, majd a mandátumrészesedések változtatásával a nagy pártok arányosságtól való eltérése csökken, miközben a kis pártok nagyobb eltéréseket mutatnak. Nézzük a két esetet:

5/28. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
V%	40	44	10	3	3
M%	34	50	9	4	3
A _e	0,85	1.136	0.9	1.333	1
D	7				
D'	5.12				
I	2.8				
LSq	6.08				

$$D_1 = \frac{1}{2} (|40 - 34| + |44 - 50| + |10 - 9| + |3 - 4| + |3 - 3|) = 7$$

$$D'_1 = \frac{1}{2.73} (|40 - 34| + |44 - 50| + |10 - 9| + |3 - 4| + |3 - 3|) = 5.12 \text{ (HH} = 0.40 \times 0.40 + 0.44 \times 0.44 + 0.1 \times 0.1 + 0.03 \times 0.03 + 0.03 \times 0.03 = 0.3654; N = \frac{1}{\text{HH}} = 2.73).$$

$$I_1 = \frac{1}{5} (|40 - 34| + |44 - 50| + |10 - 9| + |3 - 4| + |3 - 3|) = 2.8$$

$$LSq_1 = \sqrt{1/2 (36 + 36 + 1 + 1 + 0)} = \sqrt{34} = 6.08$$

5/29. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
V%	40	44	10	3	3
M%	37	47	6	6	4
A _e	0,925	1.068	0.6	2.0	1.333
D	7				
D'	5.12				
I	2.8				
LSq	4.69				

$$D_2 = \frac{1}{2} (|40 - 37| + |44 - 47| + |10 - 6| + |3 - 6| + |3 - 4|) = 7$$

$$D'_2 = \frac{1}{2.73} (|40 - 37| + |44 - 47| + |10 - 6| + |3 - 6| + |3 - 4|) = 5.12 \text{ (HH azonos marad).}$$

$$I_2 = \frac{1}{5} (|40 - 37| + |44 - 47| + |10 - 6| + |3 - 6| + |3 - 4|) = 2.8$$

$$LSq_2 = \sqrt{\frac{1}{2} (9 + 9 + 16 + 9 + 1)} = \sqrt{22} = 4.69$$

Az első táblázatból világosan látszik, hogy a szavazatrészesedés és mandátumrészesedés közötti eltérés a nagy pártoknál markánsabb, a közepes és a kis pártoknál majdnem elenyésző. A D'_1 és a LSq_1 természetesen köztes arányossági értékeket mutatnak, egyfelől, mert az effektív súlyozott pártszám nagyobb, mint a L–H index osztója, másfelől, mert az I, mely az egyes pártok átlageltérésére fókuszál leginkább, várhatóan alulértékelt a rendszer egészének aránytalanságát. A rendszer belső változását jól láthatjuk a következő táblázatban, ugyanis a nagy pártok eredményei arányosabbak, míg a kis pártok lényeges aránytalanabb eredményeket mutatnak. Igaz, e változások kizárólag a mandátumok újraelosztásában mutatkoznak meg, amit jól reflektálnak az egyes pártokra kiszámított arányossági együtthatók, a rendszer egészére nézve azonban, a D, a D', illetve az I semmit nem árul el e belső mozgásról. Éppen ezért a $D_1 = D_2$; $D'_1 = D'_2$; $I_1 = I_2$. Éppen ezért fontos a legkisebb négyzetek indexe, mert a rendszer belső dinamizmusáról többet elárul, miközben a rendszer egészére is reflektál. Az LSq bizonyos értelemben súlyozza az arányossági indexet, hiszen azokra a változásokra érzékenyebb, amelyek nagyobb hatással vannak a rendszer egészének arányosságára. E súlyozás viszont értelemszerűen a nagy pártokra tereli elsődlegesen a figyelmet.

5.7. Sainte-Laguë index

Az arányossági számítások egy másik csoportja nem a szavazatarány és mandátumarány abszolút értékben vett különbsége révén, hanem a kettő hányadosának segítségével próbálja kifejezni az arányosságot, bizonyos értelemben a legmagasabb átlag elosztási módszerekre emlékeztető módon. Ilyen értelemben a Sainte–Laguë index kiszámításának első lépésében megnézzük az egyes pártok mandátum-, és szavazataránya, illetve az összes mandátum - összes szavazatarány közötti különbséget, azt négyzetre emeljük, és az eredményt súlyozzuk az egyes pártok szavazatarányával. Százalékban kifejezve a rendszer egészére nézve az összmandátumarány/összszavazatarány=100/100=1. Az általános formula az egyes pártokra (%-ban kifejezve) tehát: $V \times \left(\frac{M}{V} - 1\right)^2 = \frac{V^2}{V} \times \left(\frac{M}{V} - 1\right)^2 = \frac{1}{V} \times [V \left(\frac{M}{V} - 1\right)]^2 = \frac{1}{V} \times (M-V)]^2$. A rendszer egészére nézve a Sainte–Laguë index = $\sum \frac{1}{V_n} \times (M_n - V_n)^2$, ahol „n” a pártok száma.

5.8. D'Hondt index

A D'Hondt formula nagy célja, hogy mérsékelje, minimalizálja a fölülreprezentáltságot. A d'Hondt index a legfölülreprezentáltabb párt mandátumainak és szavazatainak arányát jelzi, vagyis a legfölülreprezentáltabb párt mandátumrészesedésének és szavazatrészesedésének hányadosát fejezi ki. A d'Hondt index = $\max. \left(\frac{M\%}{V\%}\right)$. A tökéletes arányosság esetén ez az index = 1, a maximális érték elvileg M%, ha a szóban forgó párt egyetlen szavazattal szerzi meg mandátumait (Erre azonban csekély esély mutatkozik). Előnye, hogy ezzel a módszerrel ki lehet mutatni, hogy egy nagy, egy közepes, vagy egy kis párt a leginkább fölülreprezentált, ami arról árulkodhat, hogy a rendszer maga a nagy, a közepes vagy a kis pártokat preferálja,

netán semleges a pártok egymáshoz viszonyított nagyságrendjét illetően.⁸⁷ Hátránya, hogy túlzottan érzékeny, ha egy kis párt kerül komoly fölülreprezentáltsághoz, ami persze nem tükrözi híven a rendszer egészének arányosságát, s ezért sem meglepőek az olyan javaslatok, hogy az 5–10% alatti pártokat ne vegyük e számításoknál figyelembe. A d’Hondt index egy-egy párt mandátum-szavazat arányát jelzi, a mutató ezért kevés információval szolgál a rendszer egészére vonatkozóan. Ezt a mutatót használták Taagepera és Laasko (1980) az arányossági profil elemzésénél, illetve Katz (1984) az aránytalansági mértékek meghatározásánál⁸⁸. Mindegy összegzéseként foglaljuk táblázatba az eddig bemutatott arányossági indexeket. Tétélezzük fel, hogy a következőképpen oszlanak meg öt párt között a szavazatok és a mandátumok:

5/30. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
V%	48	36	10	3	3
M%	57	30	6	5	2
A _e	1.187	0.833	0.600	1.666	0.666
D	11				
D'	8.18				
I	4.4				
LSq	7.68				
Lijphart index	9				
Sainte–Lague index	5.95				
D’Hondt index	1.66				

$$\text{Loosemore–Hanby index (D)} = \frac{1}{2} (|48 - 57| + |36 - 30| + |10 - 6| + |3 - 5| + |3 - 2|) = 11$$

$$\text{Mód. L–H index (D')} = \frac{1}{2.7} (|48 - 57| + |36 - 30| + |10 - 6| + |3 - 5| + |3 - 2|) = 8.18$$

$$\text{Rae index (I)} = \frac{1}{5} (|48 - 57| + |36 - 30| + |10 - 6| + |3 - 5| + |3 - 2|) = 4.4$$

$$\text{Legkisebb négyzetek indexe (LSq)} = \sqrt{\frac{1}{2} (81 + 36 + 16 + 4 + 1)} = 8.31$$

$$\text{Lijphart index} = 9$$

$$\text{Sainte–Lague index} = \frac{1}{48} (81) + \frac{1}{36} (36) + \frac{1}{10} (16) + \frac{1}{3} (4) + \frac{1}{3} (1) = 5.95$$

⁸⁷ Természetesen, e kérdés ennél jóval összetettebb, ugyanis nem gyakori, de megtörténhet, hogy egy kis párt válik erősen fölülreprezentálttá, ami nem a rendszer jellegéből adódó kispárti preferáltság következménye, hanem például a szóban forgó párt koncentrált támogatottságának eredménye. A Sainte–Laguë index ezt egyáltalán nem érzékelteti.

⁸⁸ A kérdés kapcsán lásd még Aikaterini: 70.

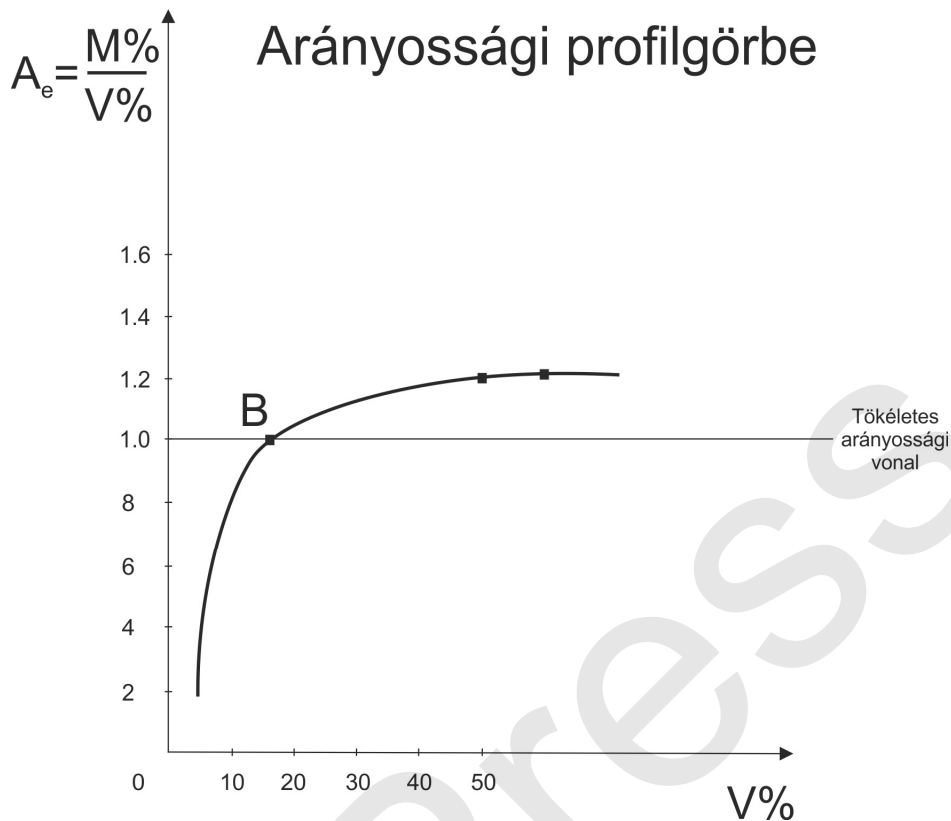
$$D'Hondt \text{ index} = \frac{5}{3} = 1.66$$

Ezek az értékek több mindent elárulnak, noha mindegyik különböző mandátumelosztási rendszerekhez alkalmazkodva, más és más szempontok előtérbe helyezésével fejeznek ki aránytalansági mértékeket. Attól függetlenül, hogy sok minden kiolvasható belőlük, e mutatók nem vesznek figyelembe – a korábban többször is kihangsúlyozottakon túl – olyan tényezőket, mint a választások „politikai jellege”, azaz a nagy pártok favorizálásának mértéke és hatása, a kis pártokkal szembeni előítélet nagysága, vagy a nyerteseken és a veszteseken belüli mandátummozgások érzékelése. Ezek olyan tényezők, amelyek szükségesek az egyes választási rendszerek kellő összehasonlításához, s e rendszerek arányosságainak komparatív elemzéséhez. Az említett hiányosságok részbeni pótlását szolgáló próbálkozások közé sorolhatjuk egyebek között a kevésbé használt, de annál jóval bonyolult számítási módszert alkalmazó Gini indexet, illetve a regressziós indexet. Továbbá, érdekes és említésre méltó két javaslattal állt elő a Fábíán–Kovács szerzőpáros: egyfelől, a pártok szavazatai mandátumszerző képessége súlyozott relatív szórásának indexe, másfelől, az ún. kizárási index, amelyek kétségkívül értékes adatokat adhatnak még hozzá a fentebb bemutatott arányossági eredményekhez (Fábíán–Kovács, 1998: 56–60).

5.9. Arányossági profilgörbe és arányossági profiltípusok

Korábban is volt szó arról, hogy az arányossági számítások több módszere is érzéketlen a rendszeren belüli pártok nagyságrendjére, ami a maga módján félrevezető is lehet. Másfelől, az arányossági együttható rámutat az aránytalanságokra, de jelentős aránytalanságokról kiderülhet, hogy nincsenek komoly hatással a rendszer egészére nézve (Lásd többek között a brit választási rendszert, amelyben a lokális szinten mutatkozó óriási aránytalanságok jelentősen mérséklődnek országosan). Továbbá, az is fennállhat, hogy országosan jelentéktelen támogatottságnak örvendő párt számos mandátumot szerez, mert egy bizonyos régióban koncentrált támogatottságot tudhat maga mögött, s ennek köszönhetően jelentős fölültreprezentáltságot mondhat magáénak (Az utolsó fejezetben több példa is lesz erre). Számos index azonban nem fedi fel a rendszer egészének e vonását, nem érzékeli az ilyen rész-adatokat. Ezeknek a hiányosságoknak a pótlását hivatott valamelyest pótolni az arányossági profilgörbe, mely tulajdonképpen az arányossági együttható és a szavazatarány kombinációjának grafikus kifejeződése. Szerepe, hogy ábrázolja, vizuálissá tegye egy adott választási rendszer egészére nézve az arányosságot úgy, hogy közben alkalmazható pártonkénti elemzésre, az egyes pártok, több választáson átívelő eredményeinek, illetve különböző választási rendszerek hosszú távú komparatív elemzésének vizsgálatára is. Korábban egy olyan koordinátarendszerben tüntettük fel a tökéletes arányosság grafikonját, amelynek vízszintes tengelye a szavazatarányokat, függőleges tengelye a mandátumarányokat jelölte. Az arányossági profilgörbe esetében a vízszintes tengely továbbra is a szavazatok százalékos arányára vonatkozik, a függőleges tengelyen pedig az arányossági együtthatók értékei szerepelnek.

2. DIAGRAM

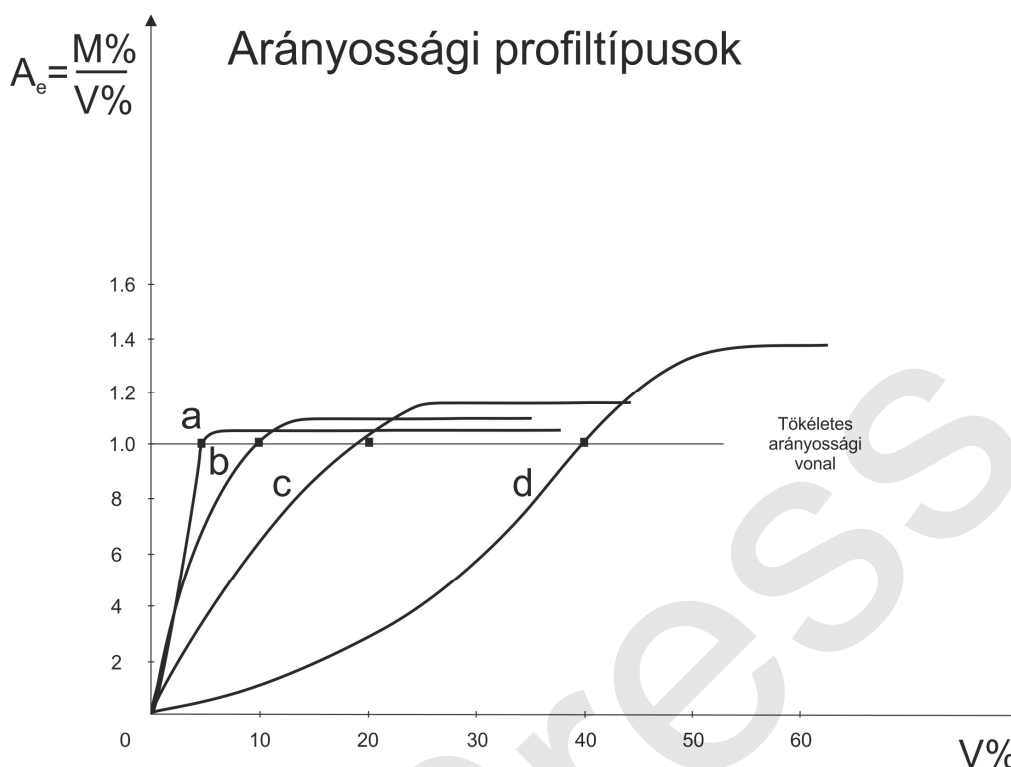
Az A_e tengelyen az 1.0-ból kiinduló vízszintes vonal a tökéletes arányosságnak felel meg (A továbbiakban 'ideális vonal'). Az arányossági görbének a vízszintes vonal alatti része az alulrepresentáltság különböző értékeit, a vonal fölötti része pedig a fölülrepresentáltság mértékeit fejezi ki. A profilgörbe és a vízszintes vonal metszéspontja az ún. fordulópont ('break-even-point') (A továbbiakban 'B' pont), amely arra mutat rá, hogy mekkora szavazatarány mellett válnak a pártok alul-, vagy fölülrepresentálttá. Példánkban a 'B' pont közel 20%-os szavazatrészesedésnél metszi az 'A' vonalat, ami azt jelenti, hogy a 20% fölötti szavazataránnyal rendelkező pártok inkább fölülrepresentáltak, azok viszont, amelyek szavazatrészesedése 20% alatt van, alulrepresentáltak. A görbe lépcsőzetessége azt is világosan jelzi, hogy ebben a rendszerben a kis pártok alulrepresentáltsága fokozottabb, mint a nagy pártok fölülrepresentáltsága.⁸⁹

A 'B' pont értéke, valamint a görbe íve egy olyan szempontrendszer alkot, amelynek segítségével négy altípusba csoportosíthatjuk az arányossági profilgörbéket. Mind a négy görbe a koordinátarendszer origójából indul ki, ami gyakorlatilag nulla szavazat mellett nulla mandátumrészesedést jelent. Ettől a ponttól a különböző lépcsőzetességük következtében a görbék eltérő íveket írnak le, majd felfelé ívelésük az arányossági együttható különböző értékeinél áll le.⁹⁰

⁸⁹ Az arányossági profilgörbe kapcsán lásd Taagepera–Shugart, 1989: 68–69.

⁹⁰ A profilgörbék tipizálását lásd Taagepera–Shugart, 1989: 69–72. Hazai vonatkozásban lásd Fábrián–Kovács, 1998: 52–54, illetve Függelék 3. ábra.

3. DIAGRAM:

Az első az ún. *egyenletes profil*⁹¹ ('Flat Profile'). E görbe sajátja, hogy viszonylag alacsony szavazatarány mellett hirtelen növekedik, majd kissé túllépi az ideális vonalat, azaz enyhén felülreprezentált lesz (továbbra is alacsony szavazatrészesedés mellett). Ez a helyzet nagy körzeti magnitúdó, országos listás mandátumok, és talán koncentrált támogatottság mellett alakulhat ki könnyebben. Egyszerűsített példánkban a görbe 5%-os szavazataránynál metszi az ideális vonalat, s az $A_e = 1.05$ -ig emelkedik. Mivel nincs nagy fölülreprezentáltság, azaz az előny szerény, ezért a hátrány is csekély mértékű, s csak a nagyon kis pártok szorulnak alulreprezentált helyzetbe. Ez a görbe inkább a skandináv országok néhány választási eredményén követhető nyomon.

A *korai növekedésű profilra* jellemző, hogy a görbe nem annyira „meredek”, mint az egyenletes profil esetében, amiből máris levonható néhány következtetés: az arányossági együttható növekedéséhez (a megszerzett mandátumszám növekedéséhez) nagyobb szavazatarányra van szükség, s ebből adódik, hogy a kis pártoknak nehezebb dolguk van, hiszen az előzőhöz képest magasabb szavazatarány mellett érhetik csak el ugyanazt a mandátumarányt. Értelemszerűen, a nagy pártok előnye markánsabb. Továbbá, a 'B' pont magasabb, 10%-os szavazataránynál metszi az ideális vonalat, s az A_e emelkedése megáll 1.1 körül. Nagyobb körzeti magnitúdóval rendelkező országokban (Hollandia, Olaszország, Németország) találkoztunk ehhez hasonló profillal.

⁹¹ A négy altípus angol kifejezéseinek magyar megfelelőjét a Fábíán-Kovács szerzőpárostól kölcsönöztem (1998: 53).

A *késői növekedésű profil* elsősorban Japánban honos. A görbéről leolvasható, hogy a nagy pártok egyre nagyobb előnyre tesznek szert, a kis pártok viszont egyre hátrányosabb helyzetbe kényszerülhetnek. Ebből adódóan az A_e érték magasabb lesz, ami a kis pártok alulreprezentáltságának mértékét is emeli. A példában használt konkrét értékek mentén vizsgálva, az egyenletes görbe alapján egy kis párt a szavazatokból való 5%-os részesedéssel eléri a tökéletes arányosságot, a korai növekedésű görbén azonos szavazataránnyal 20–30%-os alulreprezentáltságot mondhat magáénak, míg a késői növekedésű görbén ez az érték már 60–70%-ra emelkedik. Mi több, ez a görbe jelzi, hogy a közepes méretű pártok számára is hátrányos rendszerrel van dolgunk.

Végül, a negyedik görbe, a *nagyon késői növekedésű profil*, ami a legmarkánsabban támogatja a nagy pártokat, és kevés mandátumszerzési lehetőséget enged át a kis pártoknak. Általában az egymandátumos relatív többségi rendszerek sajátja, ahol könnyen megeshet, hogy a 'B' pont valahol a 40%-os szavazatrészesedésnél metszi az ideális vonalat (Természetesen, az is fennállhat, hogy két nagy párt közül az egyik eléri az $A_e = 1$ értéket, míg a másik több mint 40%-os szavazatarány ellenére is alulreprezentált marad. Az A_e érték még 20%-os szavazataránynál is igen alacsony, ami egyre inkább megnehezíti a kis pártok mandátumszerzési esélyeit. Minél nagyobb a nagy párt fölülreprezentáltsága, annál több kis párt súlyosan alulreprezentált. A görbe végül visszakanyarodik”, aminek magyarázata egyszerű: ha egyetlen párt szerezne meg az összes szavazatot, és gyűjtené be az összes mandátumot, a párt arányossági együtthatója nem lehetne nagyobb egynél. Ezért egy adott ponton túl (maximális fölülreprezentáltság) a görbének vissza kell kanyarodnia, és közelednie kell az ideális vonalhoz.⁹²

5.10. Súlyozott átlag

A számítási módszerek zöme a szavazatarány és mandátumarány különbségére (D) vagy hányadosára (A_e), netán a kettő egyfajta kombinációjára épül, s bizonyos súlyozási törekvés is nyomon követhető egyik-másik formulánál. E megállapítással legalább két alapvető kérdés merül föl: 1. Mít jelent a súlyozás? 2. Nyomon követhető-e (s ha igen, milyen mértékben) súlyozási törekvés például a rendszer egészére vonatkozó Loosemore–Hanby indexnél?

Súlyozáson, jelen esetben a súlyozott számtani átlagot értjük. Köztudott, hogy az egyszerű számtani átlagot úgy kapjuk meg, hogy az egyes mennyiségeket összeadjuk, majd az összeget osztjuk az egységek számával. A példa kedvéért, ha öt tárgy súlya rendre 10; 8; 6; 4 és 2 kg, akkor az öt tárgy számtani átlagsúlya: $\frac{10+8+6+4+2}{5} = 6$ kg. Ha négy párt indul a választásokon, és rendre 10.000, 8.600; 2.000; illetve 300 szavazatot gyűjtenek be, akkor a pártokra leadott átlagszavazatot értelemszerűen 5.225.

⁹² Megjegyzendő, hogy e négy altípus hipotetikus modellezések, a gyakorlatban nem minden rendszer arányossági profilgörbéje helyezhető be az itt bemutatott alaprofilokba. Erre hívja föl a figyelmet Taagepera, Laakso és Shugart, német, kanadai és új-zélandi példák elemzésével. Lásd Taagepera-Laakso, 1980, Taagepera-Shugart, 1989: 71–76.

A gyakorlatban (beleértve a választásokat is) gyakran előfordul, hogy többféle, nem azonos jellegű adatsorral van dolgunk, s ilyenkor nem használhatjuk az egyszerű számtani átlag formulát. Egy áruház által eladott gyümölcsök átlagárának kiszámításához például nem alkalmazhatunk számtani átlagot, ha 200 Ft/kg egységárban eladott 15 kg alma, a 400 Ft/kg-ért megvásárolt 10 kg körte, a 300 Ft/kg árban eladott 30 kg szilva, és végül 160 Ft/kg-ért felvásárolt 20 kg dinnye átlagárát akarjuk kiszámítani. Ha a választások során, **A** párt a szavazatok 48%-át gyűjti be, és ezzel a mandátumok 55%-át szerzi meg, **B** párt 25%-os szavazatrészesedéssel a mandátumok 30%-t kapja meg, míg **C** pártnak a maradék 27%-os szavazataránnyal a mandátumok 15%-át sikerül megszereznie, akkor a pártok átlagmandátumát, s ezáltal a választás arányosságát nem számíthatjuk ki egyszerű számtani átlagolással.

Az ilyen és ehhez hasonló helyzetekben súlyozni kell a mennyiségeket. A gyümölcsök súlyozott átlagárát példánkban úgy számítjuk ki, hogy az egyes gyümölcsmennyiségeket megszorozzuk az egyes gyümölcs egységárával, s a szorzatok összegét elosztjuk az összes gyümölcsmennyiséggel. A súlyozott átlag ennek alapján, $(S_a) = \frac{15 \times 200 + 10 \times 400 + 30 \times 300 + 20 \times 160}{75} = 256$. Ez az átlagérték nem azonos az egyszerű számtani átlagértékkel: $\frac{200 + 400 + 300 + 160}{4} = 265$.

A súlyozás segítségével könnyen ki lehet számítani a pártok tökéletes arányosságtól való súlyozott átlageltérését (S_{ae}) is. A következő példában tételezzük fel, hogy öt párt részesedik a mandátumokból, a következő elosztás szerint:

5/31. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D	E
V%	45	40	10	3	2
M%	44	42	7	4	3
A_e	0.977	1.050	0.70	1.333	1.50

Ismerve tehát az egyes pártok arányossági együtthatóit, a tökéletes arányosságtól való eltérések a következők: $|1 - 0.977| = 2.3\%$; $|1 - 1.050| = 5\%$; $|1 - 0.70| = 30\%$; $|1 - 1.333| = 33.3\%$; $|1 - 1.50| = 50\%$. Láthatjuk, hogy a két domináns párt közel áll a tökéletes arányossághoz, a közepes méretű párt 30%-os eltérést mutat, míg a két kis párt rendre 33.3, illetve 50%-al fölülreprezentált. Ezeknek az értékeknek az egyszerű számtani átlaga 24.1% lenne, ami komoly arányossági torzítást jelentene a rendszer egészére nézve. A szavazatarányok alapján történő súlyozással viszonylag reális átlagértéket kapunk, s ennek megfelelően az $S_{ae} = \frac{2.3 \times 45 + 5 \times 40 + 30 \times 10 + 33.3 \times 3 + 50 \times 2}{100} = 8.034$ (azaz 8%).

Az „arányosságtól való súlyozott átlageltérés” (S_{ae}) kiszámításához tulajdonképpen a szavazatarányra (V%) és a mandátumarányra (M%) van szükségünk. A kettő hányadosa adja az arányossági együtthatót (A_e), s ennek komplementere, az $(1 - A_e)$ fejezi ki a tökéletes arányosságtól való eltérés mértékét. Egy párt szavazatrészesedésének és az arányosságtól való eltérésének szorzata súlyozott arányossági eltérést eredményez. Ennek ismeretében egy választási rendszer arányosságtól való súlyozott átlageltérése a következő általános formulával fejezhető ki:

$S_{\acute{a}e} = \sum_{i=1}^n (V_i\% |1 - \frac{M_i\%}{V_i\%}|)$ ahol „i” az egyes pártokat jelzi, „n” a pártok számára utal, a $V_i\%$ az egyes pártok szavazataránya, s végül az $1 - A_e$ a tökéletes arányosságtól való eltérés mértéke.⁹³ Abban az esetben, ha $M = 0$, akkor az $S_{\acute{a}e} = V_i\%$ (Ez még inkább egyértelmű a D index számításánál).

A második kérdésre azzal kezdhetjük a választ, hogy ha az előző példa súlyozási eredményét vesszük, s ha tekintettel vagyunk a Loosemore-Hanby módszer elvére, melynek értelmében a szavazatarányok és mandátumarányok különbözeteinek összegét osztjuk kettővel, hogy ne vegyük kétszer számításba az egyik párttól elvándorolt és a másik párthoz átvándorolt szavazatokat, akkor az $S_{\acute{a}e} = 4$. Ugyanennél a példánál maradva, az L–H mutató, $D = \frac{1}{2} (1 + 2 + 3 + 1 + 1) = 4$. A két eredmény azonosságából arra lehet vajon következtetni, hogy a D és az $S_{\acute{a}e}$ minden alkalommal azonos értéket mutatnak? Ha igen, akkor minden bizonnyal következik, hogy az L–H index a súlyozott átlageltéréshez hasonlóan súlyozza az egyes szavazatarány-mandátumarány differenciák összegét.

A következő példában tételezzük fel, hogy négy párt indul a választásokon, s mindegyik párt részesedik a mandátumokból:

5/32. TÁBLÁZAT

Párt	A	B	C	D
V%	40	38	15	7
M%	48	36	11	5
A_e	1.200	0.947	0.733	0.714
$1 - A_e$ (%)	20	5.3	26.7	28.6

Az $S_{\acute{a}e} = \sum_{i=1}^n (V_i\% |1 - \frac{M_i\%}{V_i\%}|) = \frac{20 \times 40 + 5.3 \times 38 + 26.7 \times 15 + 28.6 \times 7}{100} = 16.02$ (A pártok nagyságának figyelembe vétele nélkül, azaz a súlyozás nélküli átlageltérés értéke 20.15 lenne). Az $S_{\acute{a}e}/2 = 8$. A fenti adatok alapján azonos D értéket kapunk, hiszen $D = \frac{1}{2} (8 + 2 + 4 + 2) = 8$.

⁹³ A súlyozott átlageltérés mérése a mandátumarány figyelembevételével is elképzelhető. Ha M%-al számolunk, a mandátumot nem szerzett pártok esetében a szorzat nulla, azaz e pártok jelenléte nem érzékelhető az arányosságtól való eltérési eredményekben, de a szavazataránnyal, illetve a mandátumaránnyal kapott eredmények közötti differenciák sok mindent elárulhatnak a rendszer arányosságáról. Ezért nem jelentéktelen, ha mindkét verzióra tekintettel vagyunk. Jelen írásban azonban csak a szavazatrészesedés mentén dolgozunk

A két példán túl egy elemi matematikai lépéssel könnyen igazolható, hogy a szavazatrészedések és a mandátumarányok közötti differenciák ugyanúgy figyelembe veszik az egyes pártok egymáshoz viszonyított súlyát, mint a súlyozott átlageltérés formula, még akkor is, ha első pillantásra ez kevésbé olvasható ki az egyes differenciaértékekből. Láttuk, hogy a $D = \sum |V_i\% - M_i\%|$. Ha kiemeljük ebből a $V_i\% - t$,⁹⁴ a $\sum (V\% |1 - \frac{M\%}{V\%}|)$ „új” formulát kapjuk, ami azonos a szavazatarányok szerinti $S_{\acute{a}e}$ formulával.

⁹⁴ Elképzelhető, hogy a szavazatarányok helyett a mandátumarányokat emeljük ki. Ha ezt tennénk, akkor a mandátumot nem szerzett pártokra nem lehetne a formulát alkalmazni, hiszen az $M = 0$ esetében a $(M\% \times (|1 - \frac{V\%}{M\%}|))$ értelmetlen lenne.

6. EMPIRIKUS MEGKÖZELÍTÉS

6.1. Kanada pártrendszere

A brit politikai rendszert modellként kezelő kanadai gyarmatok különböző üzleti és gazdasági érdekek mentén, ideológiai, regionális és vallási sokféleségek koalícióját teremtették meg az 1867-es konföderációval, amelynek alapító atyjai közé tartoztak John A. MacDonald (Kanada első miniszterelnöke) és George-Étienne Cartier.

A Lipset-Rokkan féle történeti-szociológiai módszerrel való megközelítéssel kiderül, hogy az etnikai-vallási és a város-falu tagoltság, illetve az osztálymegosztottság Kanada pártrendszerére is jellemző, még akkor is, ha a megosztottságokra a történetileg változó tartalmak jellemzők az évtizedek folyamán.

Az etnikai tagoltság főtengelyét az angol-francia szembenállás jelentette, igaz, e tagoltság más tartalommal töltődött a 60-as évek elején elindult québeci csendes forradalom előtt és után.⁹⁵ A történelmi Konzervatív Párt felvállalta az angol kanadaiság és önálló identitás megteremtőjének szerepét, míg a Liberális Párt Québec tartomány, illetve a nem brit bevándorlók pártjaként volt elfogadva.

A város-falu tagoltság inkább a központ-provincia megosztottságot jelentette, és elsősorban Kanada középső, préri tartományaira vonatkozott, mely tartományok jelentős gabonatermelőkké fejlődtek, és komolyan felvették a versenyt amerikai vetélytársaikkal. E tartományoknak politikai támaszra volt szükségük, amit végül is a Liberális Pártban találtak meg. Az 1950-es években fordulat következett be, és a farmerek a konzervatívokban találták meg védelmezőjüket. A 80-as években azonban, amikor B. Mulroney vezetésével épp a konzervatívok szorgalmazták az Egyesült Államokkal való vámmentesség bevezetését, majd Mexikó beavatásával a NAFTA létrehozását, a préri agrártársadalomnak más politikai erők után kellett néznie. Az 1988-ban megalakuló Reform Párt vállalta magára az agrárium védelmezését.

Az osztálytagoltság nem volt olyan erős Kanadában, annak ellenére, hogy a Társadalmi Hitel Pártja (*Social Credit Party-SCP*) és a Nemzetközösség Együttműködési Föderációja (*Co-operativ Commonwealth Federation-CCF*) már előjelei voltak egyfajta osztálytagolódásnak, hiszen ez utóbbi pártot például zömében szociál-demokraták, farmerek és munkáscsoportok alkották. A radikális programot meghirdető CCF-ből lett aztán a mérsékelt baloldali politikát képviselő Új Demokrata Párt (*New Democratic Party-NDP*), s ezzel markánsabban megjelent az osztályok mentén történő tagolódás is a pártrendszerben. Ezek az alapvető változások meghatározták e pártrendszernek a – Sartori féle – számszerinti osztályozását is, melynek alapján Kanada pártrendszere, egyesek szerint három, mások szerint négy szakaszra tagolható. A pártok számának változása, amint a későbbiekben is látni fogjuk, számottevően befolyásolta, s jelentős mértékben meghatározta a választási eredményeket, illetve a választási rendszer arányosságát.

⁹⁵ A québeci „Csendes forradalom” (*Révolution Tranquille*) az 1960-as években végbemenő sokoldalú és gyors változások gyűjtő neve. Az intenzív reformok a Nemzeti Unió Párt (*Union Nationale*) anakronisztikusnak minősülő konzervatív ideológiája ellen irányultak, mivel az 1936–1939, majd 1944–1960 és 1966–1970 között hatalmon lévő konzervatív-nacionalista párt idejétmúlt hagyományok és értékek elkötelezett védelmezőjeként lépett fel.

Az első szakaszra (1867–1921) a tiszta *kétpártrendszer* jellemző. A Konzervatív Párt bázisát elsősorban Toryk, angol üzleti érdekeltségűek, valamint francia konzervatívok (*Parti Bleu*) képezték. A föderalizmus első kormányát ők alakították a karizmatikus John A. MacDonalddal vezetésével, aki 1873-ban lemondott. Öt évvel később a konzervatívok újból hatalomra kerültek, s 1878–1896, illetve 1911–1921 között dominálták a politika terepét.⁹⁶

A Liberális Párt jóval szűkebb bázisra támaszkodhatott: egyfelől, a québeci klerikális ellenes radikálisokra (*Parti Rouge*), másfelől, a nyugati és az ontarioi liberálisokra (*Grits*). Tény, hogy kevésbé erős szálak kötötték össze őket, hiszen a legerősebb kapcsot a MacDonalddal szembeni közös ellenérzés jelentette. 1887-ben azonban arculatváltás következett be a párt életében (Wilfrid Laurier, két nyelven beszélő, kiemelkedő tehetségű vezetőnek köszönhetően), és sikerült például a Római Katolikus Egyházzal elfogadtatni a politikai liberalizmus alapelveit. Laurier kormányt alakíthatott 1896–1911 között, s tulajdonképpen ezek az évek jelentették a 20. századi liberális dominancia kiindulópontját, még akkor is, ha 1911-ben a liberálisok belebuktak az Egyesült Államokkal való szabad kereskedelem létrehozásának túlzott szorgalmazásába.

A második szakaszban (1921–1958, illetve 1962–1988),⁹⁷ az 1920-as évektől kezdtek mutatkozni a *két és fél pártrendszer* jelei. Fokozatosan olyan feltörekvő protesztpartók jelentek meg, mint a Progresszív Párt (*Progressive Party*–1921), az Együttműködő Nemzetközösségi Szövetség (*Co-operative Commonwealth Federation*–1932), vagy a Társadalmi Hitel Pártja (*Social Credit Party*–1935), amelyek mindenképp mérsékelték a két párt addigi uralmát.⁹⁸ A progresszív mozgalomból kinövő, a farmerek által támogatott, és radikális populizmust hangoztató, azaz a nagy tőkék ellen fellépő Együttműködési Föderáció 1958-ban a Kanadai Munkás Kongresszussal (*Canadian Labour Congress*-CLC) egyesült, és pár évvel később (1961) létrehozták azt a baloldali értékrendet képviselő Új Demokrata Pártot (*New Democratic Party*-NDP), amely egyértelműen a “félpárt” szerepét töltötte be a továbbiakban, rányomva bélyegét a kanadai pártrendszer struktúrájára.

⁹⁶ Ettől eltekintve a Konzervatív Pártnak szembe kellett néznie néhány válságos helyzettel. Az egyik ilyen eset a nyugati-partvidéki megvesztegetési botrány volt, amelynek következtében a konzervatívok elbukták az 1874-es választásokat. British Columbia aláírta a beleegyezését (1871), hogy csatlakozik a Konföderációhoz, azzal a feltétellel, hogy a kormány megépíti a nagyszabású transzkontinentális vasutat a keleti tartományok és BC között. A botrány lényege, hogy a konzervatív kormány néhány tagját azzal vádolták meg, hogy a vasútépítés kapcsán magánérdekeltségeket képviselők vesztegették meg őket. Az ügy következményeként MacDonalddal miniszterelnök lemondott, de 1878–1891 között újból miniszterelnök lett. Ennek kapcsán lásd *Canadian Encyclopedia* (september 2012). Macdonalddal egy újabb nagyméretű támadással kellett szembenéznie 1885-ben, amikor beleegyezett egy mesztic főnök, Louis Riel felakasztásába. A párt egy következő válságos helyzete 1917-ben alakult ki, amikor hatékony liberális kampánnyal sikerült a franciák között egy igen erős anti-konzervatív hangulatot teremteni a *conscriptio* miatt, ugyanis a franciákban egyre erőteljesebben jelentkezett az a meggyőződés, hogy kimondottan angol, és nem kanadai háborúról van szó, amelyből nekik, a franciáknak nem kellene részt vállalniuk.

⁹⁷ Ennél a szakasznál térnek el a vélemények, ugyanis az NDP megalakulása előtti és utáni időszakot lehet egy szakasznak, de lehet két szakasznak is venni. Ennek felbontása és részletesebb elemzése nem annyira fontos jelen írás szempontjából.

⁹⁸ Az 1921 előtti három választás mindegyikén a két pártnak sikerült a szavazatok több mint 90%-át begyűjteni. Az 1921-es, s az azt követő néhány választáson ez az arány 70–80% közé esett vissza.

Az 1980-as évek második felében egy újabb, a konzervatívok számára kihívó erőt képviselő erő, a Reform Párt jött létre Alberta tartomány volt miniszterének fia, Preston Manning vezetésével. A nyugati „elidegenedés” retorikájával populista és egyfajta neo-konzervatív értékeket meghirdető párt az 1988-as választásokon a szavazatok több mint 2%-szerezte meg, és néhány év alatt valósággal kiszorította a Konzervatív Pártot, kiváltképp Alberta és British Columbia tartományokból. A konzervatívok óriási tévesztésének és közelgő bukásának egy következő oka Lucien Bouchard miniszter távozása volt a pártból,⁹⁹ aki 1991-ben létrehozta a Québeci Blokk-ot (*Bloc Québécois*-BQ), mely kizárólag a francia tartományban állított jelölteket, s fő célkitűzése Québec érdekeinek védelme, a tartomány teljes szuverenitásának kivívása, azaz a Kanadától való elszakadás volt. Rövid két év alatt olyan méretű támogatottságra tett szert Québecben, hogy az 54 mandátumával a parlament második legnagyobb, s ezzel a hivatalos ellenzék pártja lett.

Az 1993-as „választási földrengésként” (Clarkson, 2005) is emlegetett választások jelentették a harmadik szakasz kezdetét, amely a korábbi pártrendszer átalakulását és a konzervatív párt összeomlását hozta magával. Ez az összeomlás egybeesett a két és fél pártrendszerrel a többpártrendszerre való áttéréssel, s az új pártok jelentős politikai szerepvállalásával. 1993-ban öt párt versengett a hatalomért, s ez komolyan megnyirbálta a korábbi két, vagy két és fél párt politikai dominanciáját.¹⁰⁰

Ami a Reform Pártot illeti, hamarosan kiderült, hogy Nyugat-Kanadán kívül nem tud érdemleges eredményeket elérni, ezért szövetségkötésre kényszerül. A Progresszív Konzervatív Párt egyik szárnya és a Reform Párt létrehozták a Kanadai Reform Konzervatív Szövetséget, ismertebb néven Kanadai Szövetség (*Canadian Alliance*), s ezzel a Reform Párt megszűnt 2000 márciusában. Alberta pénzügyminisztere, a karizmatikus Stockwell Day került a párt élére, s 2003-ban a Kanadai Szövetség a Progresszív Konzervatív párt maradék szárnyával megalakította a ma kormányon lévő Kanada Konzervatív Pártját (*Conservative Party of Canada*). Ezzel a szövetséggel a 2000-es évekre ötről négyre apadt a mandátumokért versengő pártok száma, noha ez is megkérdőjelezhető, a 2011-es választások eredményeinek figyelembevételével.

Ezek alapján láthatjuk, hogy Kanada pártrendszere állandó belső mozgásban van, s e dinamikus fejlődés során a tiszta kétpártrendszerből egy többpártrendszer alakult ki a huszadik század folyamán. E pártrendszert, az ország területi nagysága, a föderális berendezkedés, és nem utolsósorban az etnikai törésvonal miatti tagoltság és regionalizáltság jellemzi, ami a maga során az egyes pártok koncentrált támogatottságát is jelentheti. Ami a rendszer arányosságát illeti, a pártok száma és a közöttük fennálló erőviszonyok, a választási formula, a pártrendszer tagoltsága-regionalizáltsága, s ebből várható koncentrált támogatottság olyan jegyek, amelyek közvetlenül befolyásolják a rendszer arányosságát. A továbbiakban e tényezők szem

⁹⁹ Bouchard távozásának okát tulajdonképpen a franciák alkotmányos követelésének kudarca képezte. Ez volt az ún. *Meech-Lake Accord*, melynek lényege, Brian Mulroney, szövetségi miniszterelnök, és a tíz tartományi miniszterelnök közötti, 1987-es egyeztetés volt. Az 1982-es alkotmány öt alapvető pontban foglalva módosította az alkotmányt, a föderalizmus védelme, és Quebec leválásának megakadályozása érdekében. 1982-ben a franciák ezt elutasították, ezért újra terítékre került a kérdés 1987-ben. A hosszas egyeztetés végül kudarccal, és többek között Bouchard távozásával zárult.

¹⁰⁰ Az 1917-es választásokon a konzervatívok és a liberálisok a szavazatok 95.73%-át gyűjtötték be, 1965-ben ez az arány 72.59%-ra apadt, míg 1993-ra ez a szám tovább csökkent, 57.28%-ra.

előtt tartásával fogjuk megvizsgálni a parlamenti választások eredményeit, arányossági mutatóit. Tesszük ezt azzal a megszorítással, hogy csak a „jelentősebb” eredményt elért pártok figyelembe vételével végezzük a számításokat. A rendszer egészére nézve ez némi pontatlanságot eredményez, a mi szempontunkból nézve azonban e „szigorítás” nem okoz lényegi változásokat.

6.2. Kanada választási eredményei 1908–2011 között

Első szakasz (1908–1917)¹⁰¹

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

6/1. TÁBLÁZAT

Választás	Liberális				Konzervatív			
	M	V%	M%	A _e	M	V%	M%	A _e
1908	133	48.87	60.18	1.231	82	44.95	37.10	0.825
1911	85	45.82	38.46	0.839	131	48.03	59.27	1.234
1917	82	38.80	37.10	0.956	153	56.93	69.23	1.216
S _{ae} *				15.26				20.94

*Arányosságtól való *Súlyozott átlageltérés*: arányossági eltérés és szavazatarány szorzata / össz- szavazatarány (%). A Liberális Párt esetében például az $S_{ae} = (48.87 \times 23.1 + 45.82 \times 16.1 + 38.80 \times 4.4) / (48.87 + 45.82 + 38.80) = 15.26$

A Liberális Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/2. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies*			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1908	35.9	28.57	0.795	50.73	55.55	1.095	45.0	43.02	0.956	53.0	80.0	1.509
1911	37.7	0	0	52.5	62.96	1.199	41.2	15.11	0.366	44.6	55.38	1.241
1917	25.6	0	0	24.76	4.6	0.185	32.1	9.75	0.303	73.4	95.38	1.299
S _{ae}			-			27.694			42.666			34.896

* Alberta, Saskatchewan, Manitoba

¹⁰¹ A parlamenti képviselők száma 1908–1911 között 221; 1917-ben 235.

A Konzervatív Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/3. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1908	46.8	71.42	1.526	42.13	40.74	0.967	49.02	53.48	1.091	39.5	18.46	0.467
1911	58.7	100	1.703	43.13	37.03	0.858	53.5	82.55	1.543	44.1	40.0	0.907
1917	68.4	100	1.462	71.6	95.34	1.331	62.3	90.24	1.448	24.7	4.6	0.188
S _{ac} %			56.057			19.899			37.266			41.74

Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy a kétpártrendszer korszakában (a két nagy párt a szavazatok több mint 90%-át szerezte meg mindhárom választáson, ezért túlzottan dominált kétpártrendszerrel beszélhetünk) egyfajta politikai váltógazdaság jellemezte a rendszert. A viszonylag hosszabb konzervatív dominanciát (1878–1896) egy liberális korszak váltotta (1896–1911), ezt követően a konzervatívok zárták (1911–1921) a „tisztán” kétpártrendszert. A Liberális Párt eltérési maximuma (max. fölülreprezentáltság + max. alulreprezentáltság) 39.2%-os, míg a Konzervatív párté 40.9%. A két pártra lebontva, a rendszer ebben a korszakban aránytalan, noha az lenne várható, hogy a két nagy politikai erő között országosan „ki-egyenlítődnek” a kerületekben tapasztalható nagyméretű aránytalanságok. Az 1908-as és 1911-es választásokon a szavazatarányok viszonylagos kiegyensúlyozottságát a relatív többségi formula, illetve jelentős mértékben a regionalizáltság, az egyes tartományokban tapasztalható súlyos (akár 60–70%-os) aránytalanságok is felborították. Az 1917-es választások markáns konzervatív dominanciáról árulkodnak, ami a hagyományosan konzervatív ellenes Québec kivételével még fokozottabban mutatkozik a jelentősebb tartományokban. Ennek ellenére, úgy tűnik, hogy a szavazatarányok és mandátumarányok tekintetében arányosabb eredmények születtek, mint az előző választásokon.¹⁰²

¹⁰² A kétpártrendszer sajátossága a „stabil leszakadás”, vagyis az, hogy ha a szavazó eltávolodik az egyik nagy párttól, akkor nagy valószínűséggel a másik nagy párt támogatója lesz, legalábbis egy időre (LeDuc, 1985).

A bemutatott adatok alapján nézzük az arányossági indexeket:

6/4. TÁBLÁZAT

Index	1908	1911	1917	Átlag*
I	9.58	9.30	7	8.62
D	9.58	9.30	7	8.62
D'	8.47	8.19	6.66	7.77
LSq	9.73	9.49	8.78	9.33
Lijphart	11.31	11.24	12.3	11.61
D'Hondt (%)	23.10	23.40	21.6	22.70
N (Effektív párt)	2.26	2.27	2.10	2.21

*Az átlagok nem súlyozott, hanem egyszerű számtani átlagok.

Második szakasz (I.) (1921–1958)¹⁰³

A második időszak első harmadában továbbra is a két nagy párt dominál, noha 1921-ben a Progresszív Párt 58 mandátummal második helyen végzett (Ez a párt eléggé tiszavirág életű volt: 1925-ben 22, 1926-ban 11, 1930-ban három mandátummal be is fejezte politikai „pályafutását”). Mindenesetre, a két történelmi párt dominanciája jelentősen mérsékelődik ebben a szakaszban, hiszen a korábbi 90% fölötti együttes szavazatrészesedésük 70–75%-ra esik vissza (A későbbiekben látni fogjuk, hogy a diagramok a pártok számának növekedésétől – a második szaktól kezdve – mutatják be a választási eredmények változásait). A vizsgált időszaktól csupán négy választást emeltem ki, de már ennyi is jól tükrözi a lényegi változásokat. A további pártok jelenlétét is érzékeltetve, az effektív pártszám alapján ez a szakasz közeledik a három-pártrendszerhez.

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben (A tíz választásból négyet emeltem ki):

6/5. TÁBLÁZAT

Választás	Liberális				Konzervatív				Nemzetközösségi Szövetség				Társadalmi Hitel			
	M	V%	M%	A _e	M	V%	M%	A _e	M	V%	M%	A _e	M	V%	M%	A _e
1935	173	44.68	70.61	1.715	39	29.84	15.92	0.533	7	9.31	2.85	0.306	17	4.10	6.94	1.692
1949	191	49.15	72.09	1.466	41	29.65	15.65	0.527	13	13.42	4.96	0.369	10	2.31	3.82	1.653
1953	169	48.43	63.77	1.316	51	31.02	19.25	0.620	23	11.28	8.67	0.768	15	5.40	5.66	1.048
1957	105	40.45	39.62	0.979	112	38.51	42.26	1.097	25	10.59	9.43	0.890	19	6.54	7.17	1.096
S _{ae} %				38.86				33.7				41.94				28.84

¹⁰³ A parlamenti képviselők száma 1921-ben 235; 1925–1945 között 245; 1949-ben 262; 1953–1958 között 265.

A Liberális Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/6. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies*			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1935	31.8	37.5	1.179	31.36	49.09	1.565	42.2	68.29	1.618	56.0	90.76	1.620
1949	36.7	61.11	1.665	40.76	56.6	1.388	45.1	66.23	1.468	60.4	93.15	1.542
1953	30.9	36.36	1.176	36.46	33.33	0.914	46.0	58.82	1.278	61.0	88.00	1.442
1957	20.4	9.09	0.445	26.06	12.50	0.479	36.6	24.70	0.674	56.8	82.66	1.455
S _{ác} %			39.11			37.31			42.32			51.35

*Megjegyzendő, hogy a préri tartományok ebben az időben még a liberálisokat preferálták. A liberálisok qu-ébeci fölénye sem meglepő, hiszen a francia tartomány hagyományosan anti-konzervatív, s még nem jelent meg a francia nacionalizmust felkaroló BQ. (Az esetenkénti 60–70% közötti fölültreprezentáltság a rendszer tagolódása mellett a Liberális Párt országos szinten tapasztalható túlzott dominálásának is tulajdonítható, hiszen közel 50%-al több szavazatot, és négyszer több mandátumot gyűjtött be, mint a második legjobb eredményt elért párt 1935-ben és 1949-ben).

A Konzervatív Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/7. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1935	24.9	31.25	1.255	21.16	5.45	0.257	35.8	30.48	0.851	27.5	7.69	0.279
1949	27.9	16.66	0.597	17.73	7.50	0.423	37.4	30.12	0.805	24.5	2.7	0.110
1953	14.1	13.36	0.947	17.73	12.50	0.705	40.3	38.82	0.963	29.4	5.3	0.180
1957	32.5	31.81	0.978	28.63	29.16	1.018	48.1	71.76	1.491	30.7	12.0	0.390
S _{ác} %			19.17			37.18			23.35			75.35

Együttműködő Nemzetközösségi Szövetség választási eredményei tartományokra lebontva:

6/8. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1935	31.8	37.5	1.179	17.56	7.27	0.414	8	0	0	0.6	0	0
1949	31.5	16.66	0.528	25.6	15	0.585	15.2	1.2	0.078	1.1	0	0
1953	26.6	31.81	1.195	24.9	29.16	1.171	11.1	1.1	0.099	1.5	0	0
1957	22.6	31.81	1.407	21.83	31.25	1.431	11.9	3.52	0.295	1.8	0	0
S _{ác} %			31.06			38.47			-			-

A Társadalmi Hitel választási eredményei tartományokra lebontva:

6/9. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1935	0.6	0	0	22.13	30.91*	1.396	-	-	-	-	-	-
1949	0.5	0	0	12.76	18.8**	1.473	0.2	0	0	-	-	-
1953	26.1	18.18	0.696	17.43	22.91	1.314	-	-	-	-	-	-
1957	23.6	27.27	1.155	20.30	27.08	1.333	1.6	0	0	0.2	0	0
S _{ae} %						37.22						

* A koncentrált támogatottság ékes példájával szembesülhetünk itt is, hiszen Albertában például a 46.6%-os szavazatarány mellett a párt 88.23%-os arányban részesült a kiosztható mandátumokból, ami egymagában 15 mandátumot jelentett, az országosan megszerzett 17-ből!

** Az előbbihez hasonló helyzet áll fenn: Alberta tartományban a szavazatok 37.4%-al a mandátumok 58.8%-át sikerült begyűjteni, s ez 10 mandátumot jelentett, épp annyit, amennyit a pártnak országosan sikerült megszereznie. Nem véletlen, hogy e kis párt a koncentrált támogatottságnak köszönhetően 65.36%-al fölülreprezentált.

A második szakasz első részének adatai alapján nézzük az arányossági indexeket:

6/10. TÁBLÁZAT

Index	1935	1949	1953	1957	Átlag
I	12.28	11.72	7.49	1.59	8.27
D	24.57	23.45	14.99	3.18	16.54
D'	14.71	16.34	10.33	2.12	10.87
LSq	21.39	19.95	13.79	3.84	14.74
Lijphart	25.93	22.94	15.34	3.75	16.99
D'Hondt (%)	71.5	69.2	31.6	9.7	45.5
N (Effektív párt)	3.34	2.87	2.90	3.00	3.02

*Minél közelebb van a D' érték a Rae indexhez (I), annál nagyobb az effektív pártszám, tehát kevésbé dominálnak a nagy pártok, és minél inkább megközelíti ez az érték a Loosemore-Hanby indexet (D), annál kisebb az effektív pártszám, tehát nagyobb mértékű a nagy pártok dominanciája.

Második szakasz (II.) (1962–1979)¹⁰⁴

A második intervallum középső szakaszában megjelent az NDP, továbbra is talpon maradt a SC, és két alkalommal (1965 és 1968) a SC québeci szárnya, a *Ralliement Créditiste* külön indult a választásokon, nem kevés sikerrel: 1965-ben 9, 1968-ban pedig 14 mandátumot sikerült begyűjtenie. Ez a két választás, azonban kimarad a táblázatból.

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

6/11. TÁBLÁZAT

Választás	Liberális			Konzervatív			Társadalmi Hitel			Új Demokrata		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1962	36.97	37.35	1.010	37.22	43.77	1.176	11.61	11.32	0.975	13.57	7.17	0.528
1963	41.48	52.07	1.255	32.80	35.84	1.092	11.91	9.05	0.759	13.22	6.41	0.484
1972	38.42	41.28	1.074	35.02	40.53	1.157	7.55*	5.68	0.752	17.83	11.74	0.685
1974	43.15	53.40	1.237	35.46	35.98	1.014	5.06	4.16	0.822	15.44	6.06	0.392
1979	40.11	39.36	0.981	35.89	48.22	1.343	4.61	2.12	0.459	17.88	9.22	0.515
S _{ac} %			12.38			15.80			20.68			47.34

* A koncentrált támogatottság újabb példájával szembesülhetünk itt, ugyanis az 1972-es választásokon például a Társadalmi Hitel mind a 15 mandátumát Québecben szerezte.

A Liberális Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/12. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1962	27.3	18.18	0.665	24.5	4.16	0.169	41	50.58	1.233	39.2	46.66	1.190
1963	32.3	31.81	0.984	26.66	6.25	0.234	45.8	60.00	1.310	45.6	62.66	1.374
1972	28.9	17.39	0.601	27.06	6.66	0.246	38.2	40.90	1.070	48.9	75.67	1.547
1974	33.8	34.78	1.008	27.63	11.11	0.402	45.1	62.5	1.385	54.1	81.08	1.498
1979	23.0	3.57	0.155	22.46	4.08	0.181	36.4	33.68	0.925	61.7	85.33	1.383
S _{ac} %			28.14			74.89			22.42			40.81

Igazán szembetűnő a Liberális Párt regionalizáltsága: míg a préri tartományokban 74%-os alulreprezentáltságot mondhatott magáénak a párt, addig a választások szempontjából is a második legfontosabb tartományban (Québec) közel 41%-os felülreprezentáltsággal gyűjtötte be a mandátumok igen jelentős részét (az öt választáson 373 mandátumot osztottak ki a francia tartományban, s a liberálisok ebből 265-öt (71%) szereztek meg).

¹⁰⁴ A parlamenti képviselők száma 1962–1968 között 265; 1968–1979 között 264.

A Konzervatív Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/13. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1962	27.3	27.27	0.999	44.93	87.5	1.947	39.2	41.17	1.050	29.6	18.66	0.630
1963	23.4	18.18	0.777	47.1	85.41	1.813	35.0	31.76	0.907	19.5	10.66	0.546
1972	33.0	34.78	1.054	45.36	75.55	1.665	39.1	45.45	1.162	17.4	2.70	0.155
1974	41.9	56.52	1.348	48.43	80.0	1.651	35.1	28.41	0.809	21.2	4.05	0.191
1979	44.3	67.85	1.531	50.06	77.55	1.549	41.8	60.0	1.435	13.5	2.66	0.197
S _{ac} %			26.56			72.07			19.15			61.75

A Konzervatív Párt esetében még markánsabb a tagolódás, a regionalizált támogatottság: míg a préri tartományokban sikerült 72%-os fölülreprezentáltságot elérnie a pártnak, addig a francia tartományban 61.75-os súlyos alulreprezentáltsággal kellett beérnie.

A Társadalmi Hitel parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/14. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1962	14.2	9.09	0.640	13.53	4.16	0.307	1.8	0	0	26.0	34.66*	1.333
1963	13.3	9.09	0.683	12.23	4.16	0.340	2	0	0	27.3	26.66	0.976
1972	2.6	0	0	2.33	0	0	0.4	0	0	24.3	20.27	0.834
1974	1.2	0	0	0.8	0	0	0.2	0	0	17.1	14.86	0.869
1979	0.2	0	0	1.16	0	0	-	-	-	16	8.00	0.500
S _{ac} %			-			-			-			21.29

*Mivel a *Ralliement Crétitiste* már nem indult, az SC átvette a vezető szerepet Québecben, igaz nem sokáig, ugyanis 1979 jelentette az utolsó választást a párt számára. A politikai „vákuum” kitöltésére közel másfél évtizedet kellett várni, a BQ erőteljes megjelenéséig.

Új Demokrata Párt választási eredményei tartományokra lebontva:

6/15. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1962	30.9	45.45	1.470	16.73	4.16	0.248	17.2	7.05	0.409	4.4	0	0
1963	30.3	40.91	1.350	13.8	4.16	0.301	16.2	7.05	0.435	7.1	0	0
1972	35.0	47.82	1.366	24.93	17.77	0.712	21.5	12.5	0.581	6.8	0	0
1974	23.0	8.69	0.377	21.43	8.88	0.414	19.1	9.09	0.476	6.6	0	0
1979	31.9	28.57	0.895	26.13	18.36	0.702	21.1	6.31	0.299	5.1	0	0
S _{áe} %			36.8			48.29			55.86			-

Ebben a szakaszban az NDP-nek nem sikerült „betörnie” a francia tartományba, és Ontarióban is súlyosan alulreprezentált volt. Éppen ezért országosan is csupán középpártként tartható számon, annak ellenére, hogy a nyugati tartományokban jóval jobban teljesített.

A második szakasz középső részének adatai alapján a következőképpen alakulnak az arányossági indexek:

6/16. TÁBLÁZAT

Index	1962	1963	1972	1974	1979	Átlag
I	3.40	5.82	4.08	5.19	6.68	5.03
D	6.81	11.65	8.16	10.38	14.37	10.27
D'	4.19	7.25	5.02	7.04	8.65	6.43
LSq	6.48	9.37	6.15	9.84	12.59	8.88
Lijphart	6.55	10.59	6.09	10.25	15.43	9.78
D'Hondt (%)	17.60	25.50	15.70	23.70	42.90	25.08
N(Effektív párt)	3.25	3.21	3.25	2.95	3.09	3.15

Második szakasz (III.) (1980–1988)¹⁰⁵

A második időszak harmadik szakaszában a konzervatívok újból kormánypárttá erősödtek, miközben a liberálisok térvészése igen jelentős. A demokraták stabilan középpárti eredményeket értek el.

¹⁰⁵ A parlamenti képviselők száma 1979–1988 között 282.

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

6/17. TÁBLÁZAT

Választás	Liberális			Konzervatív			Új Demokrata		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1980	44.34	52.12	1.175	32.45	36.52	1.125	19.77	11.34	0.573
1984	28.02	14.18	0.506	50.03	74.82	1.495	18.81	10.63	0.565
1988	31.92	29.43	0.922	43.02	59.92	1.392	20.38	15.24	0.747
S _{ác} %			23.10			36.32			36.94

A Liberális Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/18. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1980	22.20	0	0	24.83	4.08	0.164	41.9	54.73	1.306	68.20	98.66	1.446
1984	16.40	3.57	0.217	17.56	2.04	0.116	29.8	14.73	0.494	35.40	22.66	0.640
1988	20.4	3.12	0.153	22.80	9.26	0.406	38.9	43.43	1.116	30.30	16.00	0.528
S _{ác} %			-			76.43			26.43			42.91

A Konzervatív Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/19. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1980	41.50	57.14	1.376	47.16	67.34	1.428	35.50	40.00	1.142	12.60	1.33	0.105
1984	46.60	67.85	1.456	51.23	79.59	1.553	47.60	70.52	1.481	50.20	77.33	1.540
1988	35.30	37.50	1.062	41.70	66.66	1.598	38.20	46.46	1.216	52.70	84.00	1.594
S _{ác} %			31.63			52.43			29.83			60.33

Az Új Demokrata Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/20. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1980	35.30	42.85	1.213	26.70	28.57	1.070	21.80	5.26	0.241	9.10	0	0
1984	35.10	28.57	0.814	26.56	18.36	0.691	20.80	13.68	0.657	8.80	0	0
1988	37.00	59.37	1.604	27.63	24.07	0.871	20.10	10.10	0.502	14.40	0	0
S _{ae} %			33.88			16.86			53.73			-

A bemutatott adatok alapján nézzük a második szakasz utolsó részének arányossági mutatóit:

6/21. TÁBLÁZAT

Index	1980	1984	1988	Átlag
I	6.76	11.70	8.17	10.17
D	10.14	23.40	12.26	15.26
D'	6.92	17.08	8.07	10.69
LSq	8.6	20.89	12.61	14.03
Lijphart	8.34	24.79	16.9	16.67
D'Hondt (%)	17.5	49.50	39.2	35.40
N(Effektív párt)	2.93	2.74	3.04	2.90

Harmadik szakasz (I.) (1993–2000)¹⁰⁶

A harmadik szakasz első része az „ötpártrendszeres” időszak. Az 1993-as és 1997-es választások eredményei a Reform Pártra, a 2000-es választások adatai a Reform Párt és a Konzervatív Párt egyesüléséből újonnan létrejött Kanadai Szövetségre vonatkoznak.

¹⁰⁶ A parlamenti képviselők száma 1988–1997 között 295; 1997–2000 között 301.

Parlamentari választási eredmények országos összesítésben:

6/22. TÁBLÁZAT

Választás	Liberális			Konzervatív			Új Demokrata			Reform/Szövetség			BQ		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1993	41.24	60.00	1.454	16.04	0.67	0.041	6.88	3.05	0.443	18.69	17.62	0.942	13.52	18.30	1.353
1997	38.46	52.54	1.366	18.84	6.78	0.359	11.0	7.12	0.644	19.35	20.34	1.051	10.67	14.91	1.397
2000	40.85	57.14	1.398	12.19	3.98	0.326	8.51	4.32	0.507	25.49	21.92	0.860	10.72	12.62	1.177
S _{ae} %			40.69			75.79			45.32			8.87			31.24

A Liberális Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/23. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1993	28.10	12.5	0.444	34.06	38.88	1.141	52.90	98.98	1.871	33.00	25.33	0.767
1997	28.80	17.64	0.612	27.66	16.66	0.602	49.50	98.05	1.980	36.70	34.66	0.944
2000	27.70	14.70	0.530	24.70	16.66	0.674	51.50	97.08	1.885	44.20	48.00	1.086
S _{ae} %			47.06			27.61			91.07			12.18

A Konzervatív Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/24. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1993*	13.5	0	0	12.6	0	0	17.6	0	0	13.5	1.33	0.098
1997	6.2	0	0	13.33	1.85	0.138	18.80	0.97	0.051	22.2	6.66	0.300
2000	7.3	0	0	6.58	3.70	0.562	14.40	0	0	5.60	1.33	0.237
S _{ae} %			-			-			-			73.78

*Kanada történetében példa nélküli, hogy egy kormánypárt ilyen súlyos vereséget szenvedjen a választásokon. Az arányosságtól való eltéréseket igazán nem is lehet mérni! Igaz, a szavazatok 16.04%-át sikerült megszerezniük a konzervatívoknak, de mindössze két mandátum jutott nekik: egy Québecben, és egy New Brunswick tartományban. Ilyen összeomlás után igen nagy kihívást jelentett a párt fokozatos felépülése, talpra állása.

Az Új Demokrata Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/25. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1993	15.50	6.25	0.403	15.80	11.11	0.703	6.00	0	0	1.50	0	0
1997	18.20	8.82	0.486	19.93	16.66	0.836	10.70	0	0	2.00	0	0
2000	11.30	5.88	0.520	17.50	11.11	0.638	8.30	0.97	0.116	1.80	0	0
S _{ác} %			52.23			26.85			-			-

A Reform Párt (1993, 1997) és a Kanadai Szövetség (2000) parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/26. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1993	36.40	75.00	2.060	33.96	50.00	1.472	20.10	1.01	0.050	-	-	-
1997	43.10	73.53	1.706	38.10	64.81	1.701	19.10	0	0	0.30	0	0
2000	49.40	79.41	1.607	45.66	68.52	1.500	23.60	1.94	0.082	6.20	0	0
S _{ác} %			76.80				55.69		-			-

A Bloc Québécois parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/27. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1993*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	49.30	72.00	1.460
1997	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37.90	58.66	1.547
2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	39.90	50.66	1.269
S _{ác} %			-			-			-			42.59

*A Bloc részéről egyfajta nacionalista „üzenetként” is értelmezhető, hogy nem indított jelölteket egyetlen más tartományban sem, mintha tudomást sem vett volna létezésükről (Tény, hogy mandátumszerzési esélye sem nagyon lett volna).

Arányossági mutatók:

6/28. TÁBLÁZAT

Index	1993	1997	2000	Átlag
I	8.76	7.06	6.83	7.55
D	21.90	17.65	17.08	18.86
D'	11.12	8.63	9.06	9.60
LSq	17.70	13.75	13.54	14.99
Lijphart	18.76	14.08	16.29	16.37
D'Hondt (%)	45.40	39.70	39.80	41.63
N(Effektív párt)	3.94	4.09	3.77	3.93

Harmadik szakasz (II.) (2004–2011)¹⁰⁷

A harmadik szakasz második felében a korábban összeomlott Konzervatív Pártnak, szövetségre lépések révén, sikerült újból hatalomra kerülnie, a karizmatikus Stephen Harper vezetésével.

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

6/29. TBLÁZAT

Választás	Liberális			Konzervatív			Új Demokrata			BQ		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
2004*	36.73	44.85	1.221	29.63	29.90	1.009	15.68	6.31	0.402	12.39	17.94	1.448
2006	30.23	33.44	1.106	36.27	40.26	1.110	17.48	9.41	0.538	10.48	16.55	1.579
2008	26.26	25.00	0.952	37.65	46.42	1.233	18.18	12.01	0.660	9.98	15.91	1.594
2011**	18.91	11.03	0.583	39.62	53.89	1.360	30.63	33.44	1.091	6.04	1.29	0.213
S _{ác} %			18.22			19.06			32.23			66.37

*A 2004-es eredmények kapcsán megjegyzendő, hogy az Új Demokratákénál kevesebb szavazatrészesedéssel a BQ közel háromszor annyi mandátumot szerzett, mint a Demokraták! A koncentrált támogatottság lehet a magyarázata ennek.

**A 2011-es választások egyik különlegessége, hogy megalakulása óta (1961) az Új Demokraták első ízben értek el olyan mértékű sikert, hogy fölülreprezentáltak legyenek országos szinten, és a francia tartományt képviselő párt születése óta (1991) első alkalommal történt meg, hogy a BQ mandátumrészesedése alacsonyabb a szavazatrészesedésénél.

¹⁰⁷ A parlamenti képviselők száma 2004–2011 között 308.

A Liberális Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/30. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
2004	28.60	22.22	0.777	27.46	10.71	0.390	44.70	70.75	1.582	33.90	28.00	0.826
2006	27.60	25.00	0.905	21.23	8.92	0.420	39.90	50.94	1.276	20.70	17.33	0.837
2008	19.30	13.88	0.719	15.13	3.57	0.236	33.80	35.84	1.060	23.70	18.66	0.787
2011	13.40	5.55	0.414	11.50	3.57	0.310	25.30	10.37	0.409	14.20	9.33	0.657
S _{ae} %			25.05			64.47			37.33			20.74

A Konzervatív Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/31. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
2004	36.30	61.11	1.683	47.53	82.14	1.728	31.50	22.64	0.718	8.80	0	0
2006	37.30	47.22	1.266	52.23	85.71	1.641	35.10	37.73	1.075	24.60	13.33	0.541
2008	44.40	61.11	1.376	55.70	87.50	1.571	39.20	48.11	1.227	21.70	13.33	0.614
2011	45.50	58.33	1.282	58.86	91.07	1.547	44.40	68.86	1.551	16.50	6.66	0.403
S _{ae} %			39.29			61.62			29.88			-

Az Új Demokrata Párt parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/32. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
2004	26.60	13.88	0.521	18.80	7.14	0.379	18.10	6.6	0.364	4.60	0	0
2006	28.60	27.77	0.971	20.33	5.35	0.263	19.40	11.32	0.583	7.50	0	0
2008	25.00	25.00	1.000	20.76	8.93	0.430	18.20	16.03	0.880	12.20	1.33	0.109
2011	32.50	33.33	1.025	24.96	5.35	0.214	25.60	20.75	0.810	42.90	78.66	1.833
S _{ae} %			19.47			68.48			32.78			-

A Demokrata Párt esetében is jelen van a regionalizáltság, a koncentrált támogatottság, ami korábban kevésbé volt – ilyen mértékben – jellemző erre a pártra. A 2011-es választásokon például a préri tartományokban elért 78.6%-os alulreprezentáltság, illetve a québeci 83.3%-os fölültreprezentáltság önmagáért beszél.

BQ parlamenti választási eredményei tartományokra lebontva:

6/33. TÁBLÁZAT

Választás	British Columbia			Prairies			Ontario			Québec		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
2004	-	-	-	-	-	-	-	-	-	48.9	72.00	1.472
2006	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42.1	68.00	1.615
2008	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38.1	65.33	1.714
2011	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23.4	5.33	0.227
S _{ae} %												61.81

A két utolsó táblázatból jól látszik, hogy a BQ súlyos kudarca az NDP fényes győzelmével járt együtt Québecben.

Arányossági mutatók:

6/34. TÁBLÁZAT

Index	2004	2006	2008	2011	Átlag
I	5.82	5.33	5.53	7.43	6.02
D	11.65	10.67	11.06	14.86	12.06
D'	6.11	5.64	5.61	8.64	6.50
LSq	9.60	8.00	8.71	12.18	9.62
Lijphart	9.37	8.07	8.77	14.29	10.12
D'Hondt (%)	44.8	57.9	59.4	36.00	49.43
N(Effektív párt)	3.81	3.78	3.94	3.44	3.74

Az arányossági átlagok összesített adatai:

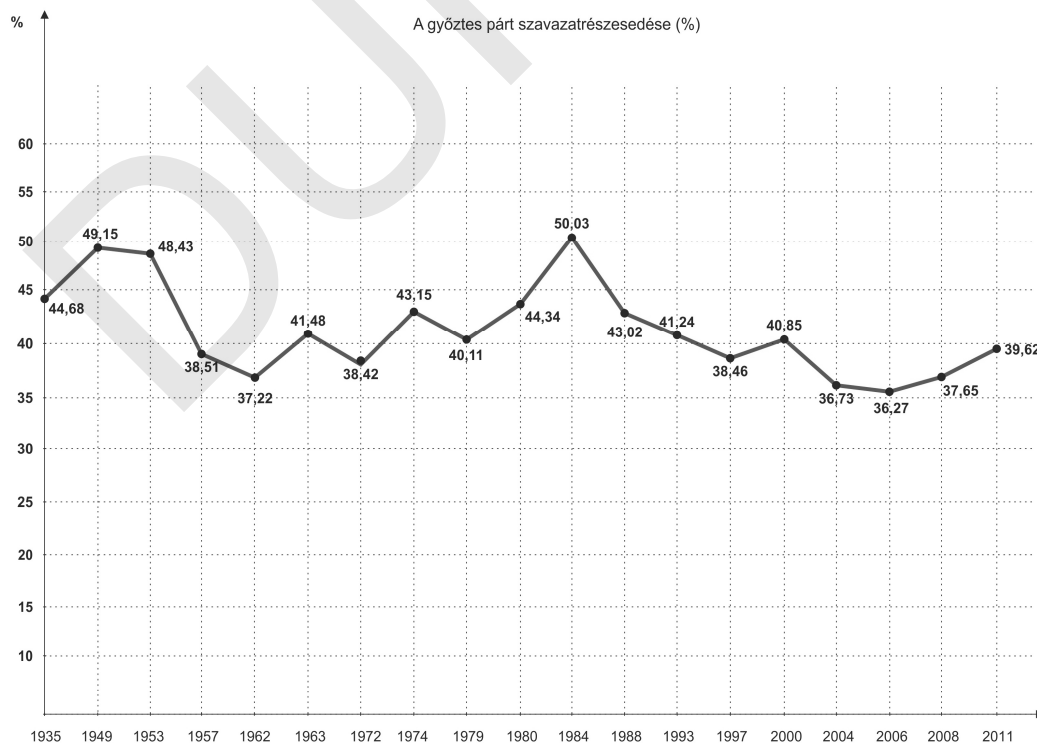
6/35. TÁBLÁZAT

Index	1908-1917	1921-1957	1962-1979	1980-1988	1993-2000	2004-2011
I	8.62	8.27	5.03	10.17	7.55	6.02
D	8.62	16.54	10.27	15.26	18.86	12.06
D'	7.77	10.87	6.43	10.69	9.60	6.50
LSq	9.33	14.74	8.88	14.03	14.99	9.62
Lijphart	11.61	16.99	9.78	16.67	16.37	10.12
D'Hondt	22.70	45.50	25.08	35.40	41.63	49.43
N	2.21	3.02	3.15	2.90	3.93	3.74

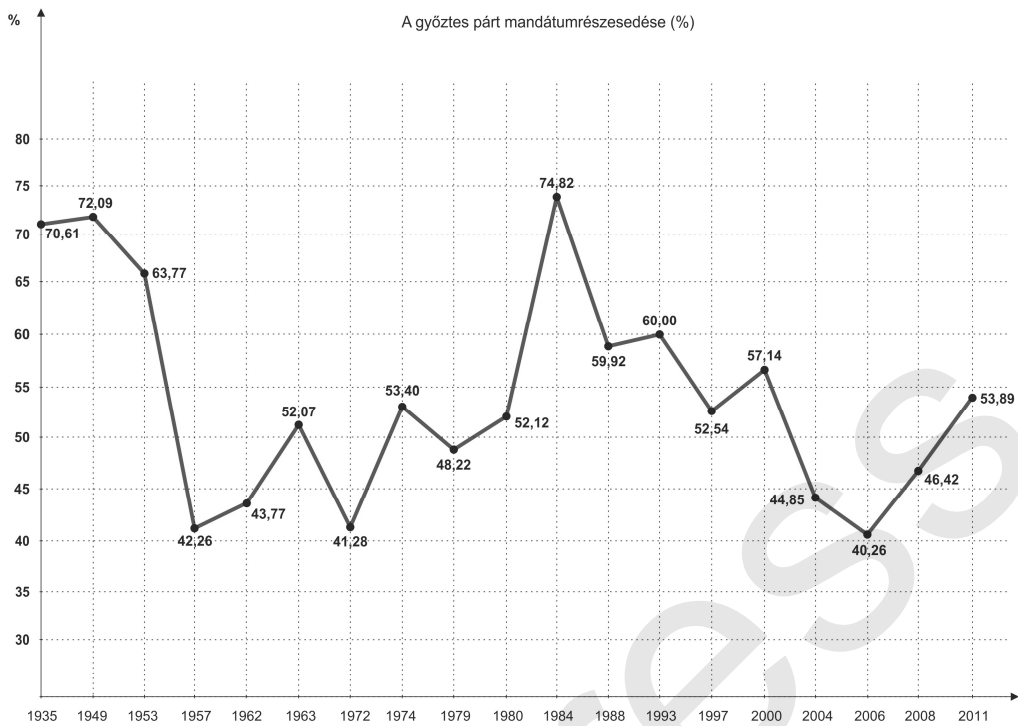
Az átlagos fejlődésüket tekintve, nemcsak az effektív pártszám, hanem az Rae index (I) és a Loosemore–Hanby index (D) közötti különbség is jól érzékelteti, hogy Kanada – noha nem egy lineáris vonal mentén – fokozatosan áttért a kétpártrendszerrel a két és fél, majd a többpártrendszerre. Ez a trend 2000-ig könnyen követhető, de 2004-től egy „megtorpanás” észlelhető. A pártok számának változása, a maga során rányomta bélyegét az arányosságtól való eltérés mértékére is. A relatív többségi rendszer többnyire a domináns párt(ok) javát szolgálta, de néha súlyos csapást mért egyik vagy másik nagy pártra. Az aránytalanság inherensen benne van a relatív többségi rendszerben, a mutatókból azért kiolvasható, hogy az arányosságtól való eltérés mértéke nem egy konstans szám, mivel több tényező is hat a rendszer aránytalanságára. Kanada esetében a relatív többségi rendszer eredményeit a pártok száma és a pártok közötti erőviszonyok mellett a föderális berendezkedés, és az ebből fakadó tagolt pártrendszer is komolyan áthatja. Éppen ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni a pártrendszer regionalizált jellegét, s a pártok koncentrált támogatottságát, amit az egyes pártok által elért országos átlagok, és az egyes tartományokban elért részeredmények közötti különbségekben lehet elsősorban lemérni. Az összesítés mutatói önmagukért beszélnek: az „I” és a „D” viszonylagos egymáshoz közeledése jelzi, hogy a vezető párt (ok) kevésbé dominál(nak), egymástól való távolodásuk egyik vagy másik párt dominálásának fokozódását jelzi. Ugyanerre utalnak az LSq, a Lijphart vagy a D’Hondt indexek, mindegyik a maga szempontja szerint.

A bemutatott adatok alapján talán szemléletesebbé tehető néhány grafikon segítségével a kanadai pártrendszer alakulása, valamint a választási rendszer arányosságának változása, 1935–2011 között.

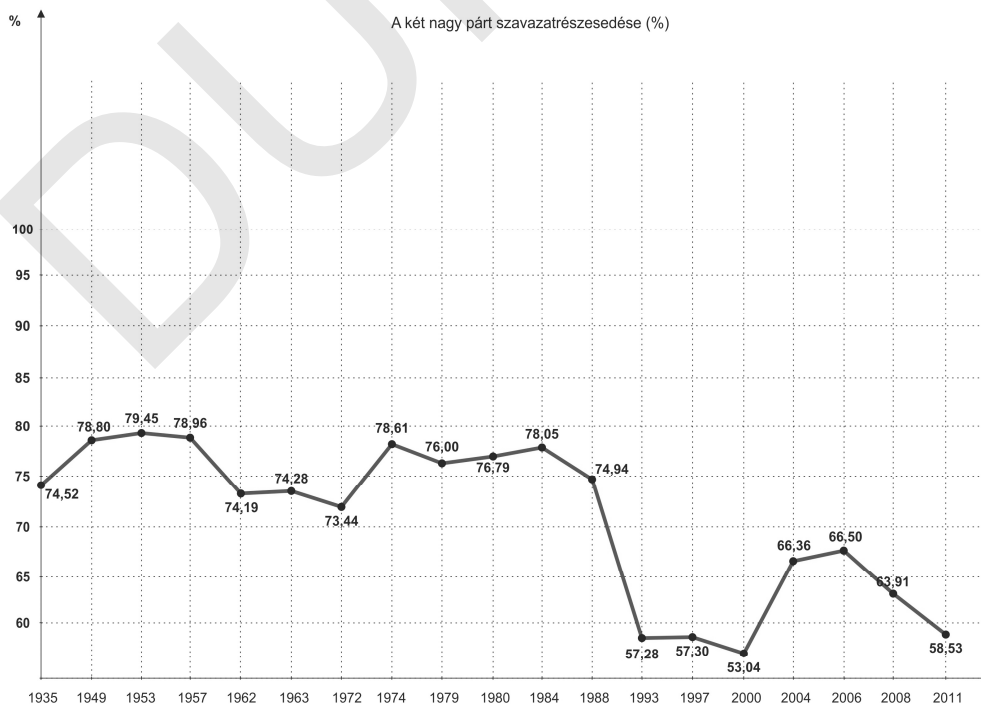
A győztes párt szavazatrészesedése a kanadai parlamenti választásokon

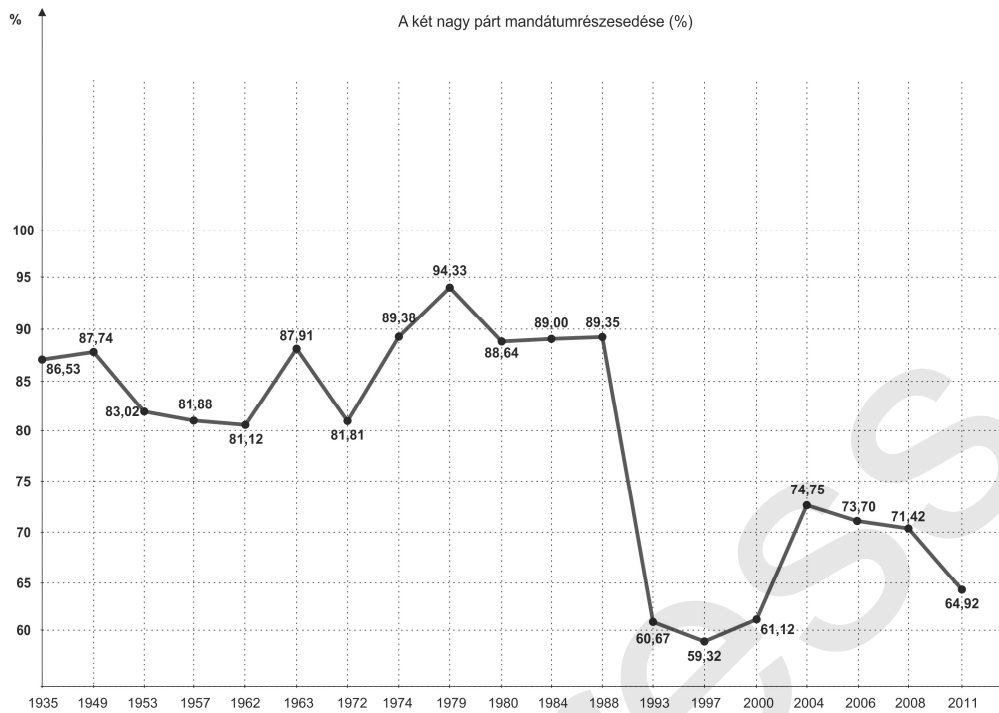
A győztes párt mandátumrészesedése a kanadai parlamenti választásokon

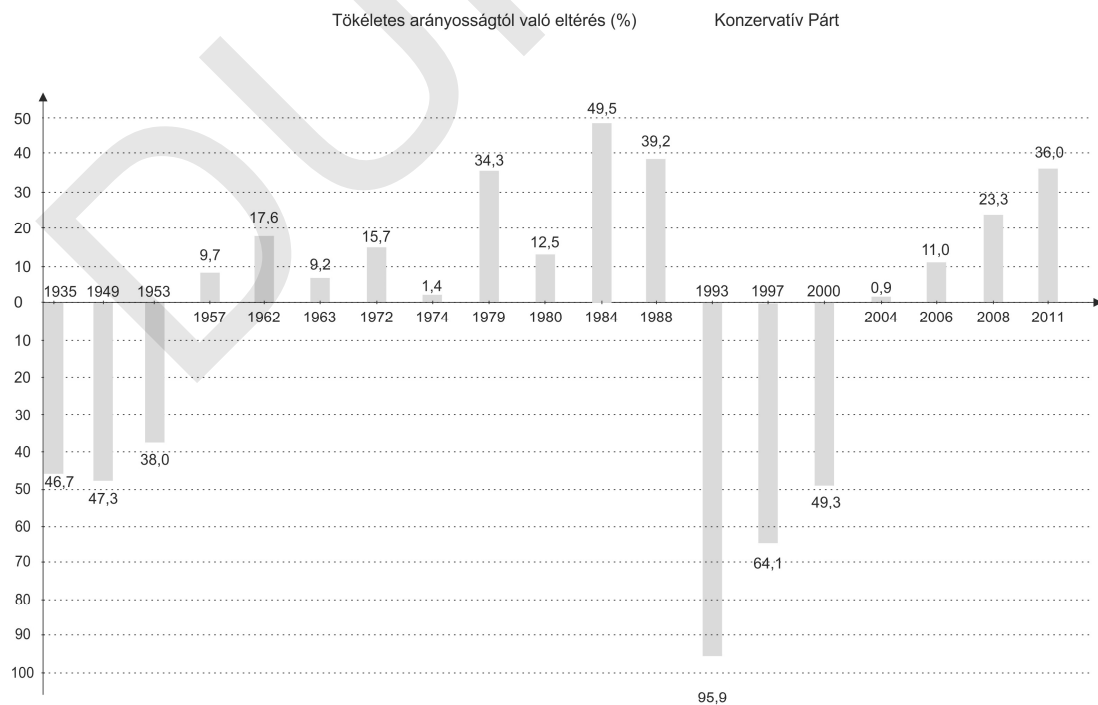
A két nagy párt szavazatrészesedése a kanadai parlamenti választásokon

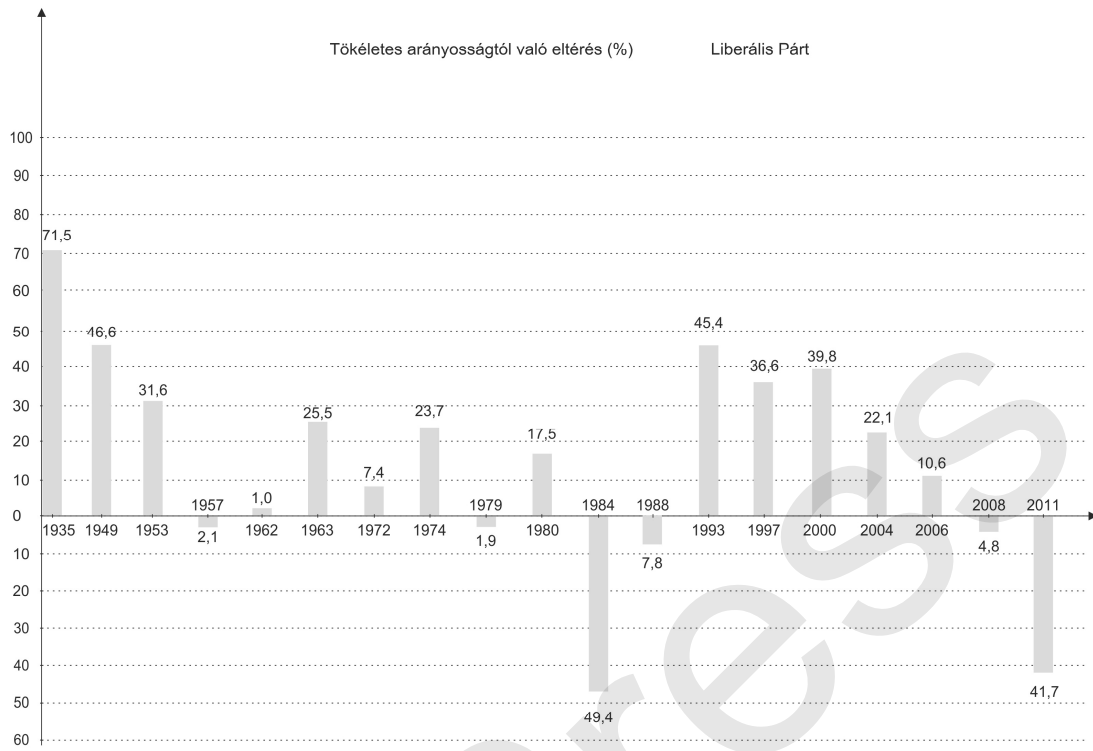
A két nagy párt mandátumrészesedése a kanadai parlamenti választásokon

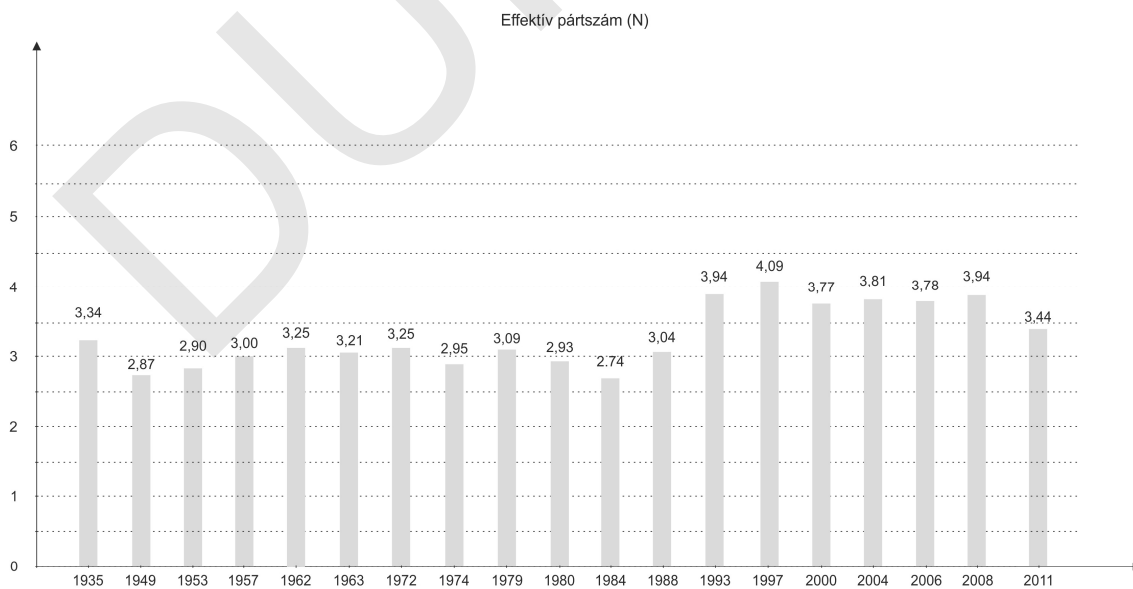
Tökéletes arányosságtól való eltérés (%) Konzervatív Párt

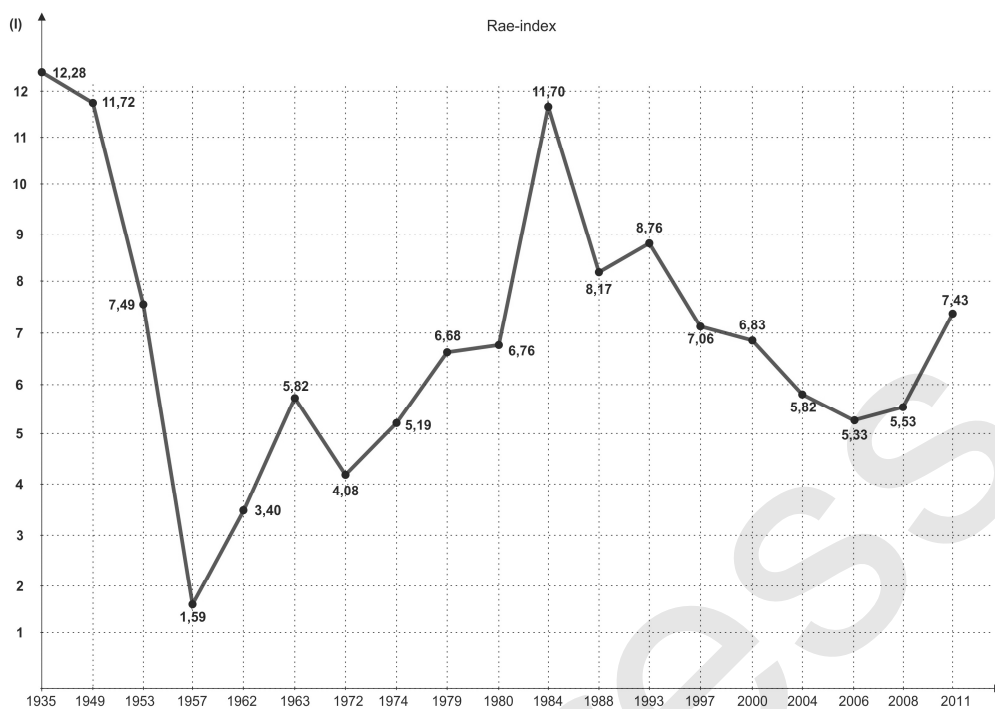
Tökéletes arányosságtól való eltérés (%) Liberális Párt

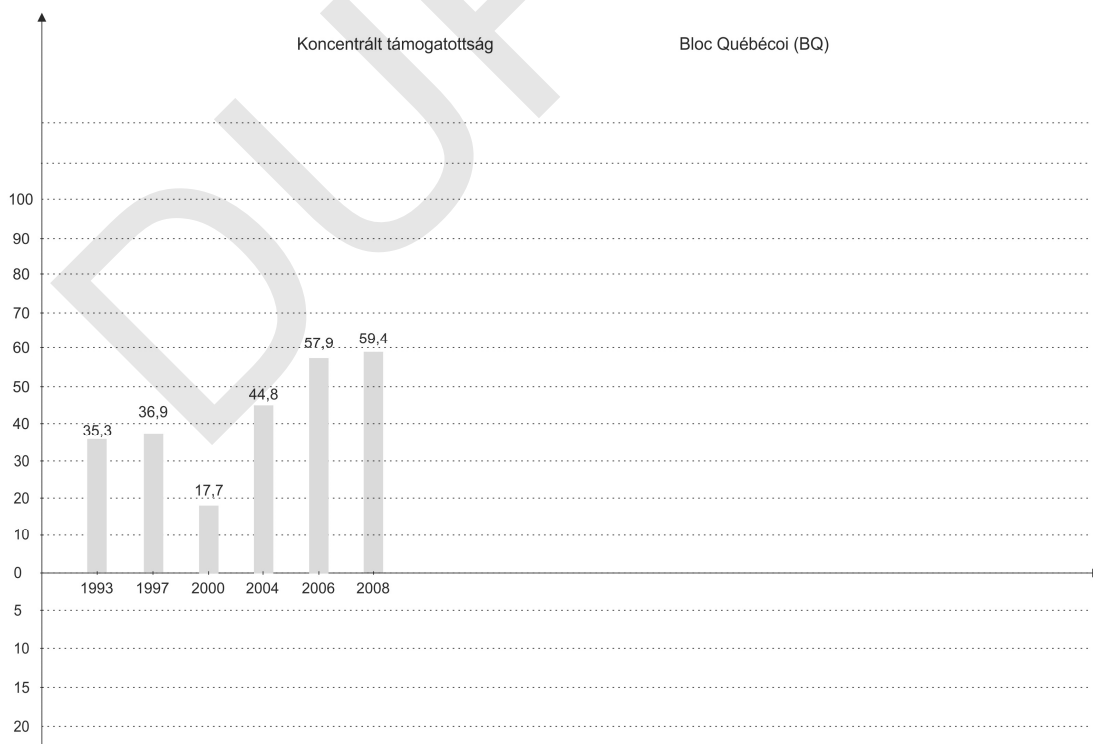
Effektív pártszám változása 1935–2011 között

A Rae-index változása 1935–2011 között

Koncentrált támogatottság (Bloc Québécois)

6.3. Az Egyesült Királyság pártrendszere

A westminsteri demokráciaként emlegetett brit politikai rendszer több szempontból is megváltozott a 20. század folyamán, alapvető jellegzetességei (centralizáltság, egységesség, relatív többségi győzelem, stabil többségi és egypárti kormány, aszimmetrikus kétkamarás törvényhozás, a törvényhozó és végrehajtó hatalom egybefonódása, s ez utóbbi fokozatosan kirajzolódó dominanciája) azonban megmaradtak. A korábban homogén brit társadalom egyre plurálisabbá kezdett válni, (Fábián–Kovács, 2004: 290), s ez kihívást jelentett a hagyományos politikai rendszerre. A társadalmi változások hatására – a külső, formai azonosságok ellenére – a brit “klasszikus” kétpártrendszer is számos, belső változáson ment át az évtizedek folyamán, a kérdés persze az, hogy a pártok politikai-ideológiai nézetei terén, illetve az egymás közötti erőviszonyok tekintetében mutakozó változások mennyire borították fel (ha igen) a kétpártrendszert. A brit pártrendszer belső mozgása arra is utal, hogy fokozatosan új erővonalak kezdtek kirajzolódni.

Kanadától eltérően, ahol a nyelvi, etnikai, vallási tagolódások politikai törésvonalakká erősödtek, az Egyesült-Királyságban az etnikai törésvonalak nem voltak akkora hatással a választási eredményekre. A nemzetiségi pártok erősödése (A skót, a walesi és az észak-ír pártok. A továbbiakban „periféria pártok”) okozott ugyan egyfajta polarizálódást, pluralizálódást és politikai decentralizálódást, de a szigetországban az osztálytagolódás jelentette a jóval meghatározóbb törésvonalat, főleg a második világháborút követő évtizedekben. Kanada pártrendszerét területi, illetve etnikai regionalizáltság jellemezte, s e tagoltság nem esett egybe a kevésbé meghatározó osztálytagoltsággal. A szűkebb értelemben vett Angliában a területi és regionális differenciálódás erős volt, de ez többnyire egybeesett az osztálytagoltsággal, hiszen a nagy ipari munkáskörzetek északra, a felső középosztályhoz tartozó rétegek pedig zömmel London környékére, az ország délkeleti részére tehetők. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az osztály mentén kirajzolódó törésvonal egyre elmosódottabbá vált, főleg a 70-es évek második felétől.

Ami a brit pártrendszert illeti, a második világháborút követő időszakban az Egyesült Királyság az egyik legstabilabb és legegyszerűbb pártrendszert mondhatja magáénak. A stabilitás abban mérhető le, hogy új pártok megjelenéséről, illetve pártszakadásról alig beszélhetünk. Ennek egyik alapvető magyarázata maga a választási rendszer, amely “lesújt” a földrajzilag szétszórt támogatottságú kisebb pártokra, redukálja a pártok számát, valósággal befagyasztja a létező pártstruktúrát, sikerrel konzerválja a fennálló rendszert. Egyszerűsége pedig abban mutatkozik, hogy a két nagy párt mellett létező kisebb pártok parlamenti mandátumhoz jutnak ugyan, de minimális zsarolási, vagy koalíciós lehetőség áll rendelkezésükre. Ebben az erősen pártorientált rendszerben majdnem minden a kormányt birtokló többségi párttól függ: az általános politikai irányvonal, kormányzati pozíciók, szakpolitikai döntések, stb.

Ennek ellenére, mégis felmerül a kérdés, hogy teljesen tiszta kétpártrendszerrel, vagy valami más formájú rendszerrel van dolgunk. A válaszadás persze attól is függ, hogy a szavazatrészesedés, vagy inkább a mandátumeloszlás alapján vizsgáljuk a kérdést. A választói támogatást tekintve, a 70-es évektől két és fél pártrendszer felé történő elmozdulás figyelhető meg (az effektív pártszám már a 60-as évektől erre utal), a mandátumok alapján viszont ez nem annyira egyértelmű. A stabilitás és a viszonylagos egyszerűség azonban nem jelenti azt, hogy a brit pártrendszer merev, mozdulatlan. A társadalmi változások, az egyre felmerülő új prob-

lémák és kihívások nemcsak ideológiai téren okoznak változásokat a pártok fejlődésében, hanem a pártok közötti erőviszonyok tekintetében is.¹⁰⁸ (Fábián–Kovács, 2004: 290–296).

Mint minden pártrendszer, az Egyesült Királyság esetében is fontos kérdésként tételeződik, hogy vajon mely pártok voltak a politika szereplői. A Konzervatív Párt eredete 1834-re vezethető vissza. Az 1840-es években Disraeli jelentős mértékben „modernizálta” azt, s a 19. század második felében, valamint a 20. század első két évtizedében a Liberális Párttal felváltva dominálta a brit pártrendszert. Ezt követően a konzervatívoknak a feltörekvő munkáspártiakkal kellett szembesülniük, s ezzel a kétpártrendszeri rivalizálás határozottabb osztályjellegget kapott. A második világháború utáni időszakban, elsősorban az Attlee vezette Munkáspárt kormánypolitikájának köszönhetően a Konzervatív Párt arculatváltásra kényszerült, ami a jóléti állam és a szabad piac egyfajta összeegyeztetésében nyilvánult meg. A pártra jellemző volt a nemzeti retorika, az „egy nemzetben” gondolkodás a közigazgatási decentralizációs törekvésekkel szemben. Támogatottsága elsősorban délen és a keleti vidékeken volt fokozottabb.

A 70-es években kibontakozó neo-konzervatív fordulat radikális váltást jelentett a párt társadalomfelfogásában és gazdaságpolitikájában, hiszen az individualizmus újbóli előtérbe helyezése, a szabad piac térnyerése, az állam visszaszorítása ismét a középpontba került. A párton belül elhatárolható volt a *one-nation* illetve a Margaret Thatcher által megnevezett *non-nation tory* csoport. Az előző a klasszikus konzervativizmus alapvető értékei mellett állt ki, közösségközpontú gazdaságot és politikát hirdetett, s ezzel együtt Európa-ellenes álláspontot képviselt. Az utóbbira az együttműködésre való törekedés és az európai integráció támogatása volt inkább jellemző. Thatcher a gazdaságirányítás és a társadalmi problémákhoz való viszonyulás tekintetében is megkülönböztette a *dry* (a jobboldali radikalizmus és szélsőséges individualizmus hívei, akik nem riadnak vissza a kemény monetáris politikától, az inflációval való határozott szembenézésről, s a közkiadások lényeges lefaragásától), és a *wet* (a jóléti államosság hívei, akik Thatcher szerint lágyak, kevésbé határozottak, mi több, még a munkáspártiakkal is képesek lennének kompromisszumkötésre) csoportokat.¹⁰⁹

Az 1997-es választási vereség egy új korszak kezdetét jelentette a konzervatívok számára, hiszen 13 évig tartó ellenzéki pozícióval kellett szembesülniük. Ezek az évek azonban nem jelenthették a tétlenség időszakát, a konzervatívoknak inkább be kellett látniuk, hogy a túlzottan piacorientált és a társadalmat, mint olyant, „nem létezőnek” tekintő thatcherizmus helyébe egy olyan konzervatív filozófiát kell beépíteniük programjukba, mely az előtérbe helyezett társadalmi felelősségvállalással rendbe teheti a „széttört brit társadalmat”. A David Cameron vezette Konzervatív Párt elhatárolta magát a „thatcherista” felfogástól, de az Új Munkáspárt államközpontú szemléletétől is. Erre utal Cameron sokat mondó kijelentése is, hogy „van olyan dolog, hogy társadalom, de az nem azonos az állammal” (Egedy, 2010: 29). Az alternatív konzervatív szemlélet, és természetesen a Liberális-Demokrata Párttal kötött szövetségi egyezmény meghozta gyümölcsét, és 2010-ben a konzervatívok újból hatalomra

¹⁰⁸ Az adatok is indokoltá teszik e megkülönböztetést: az 50-es években a két nagy párt együttes szavazatrészesedése 93% százalékos fölötti volt, a 60-as évekre 80–90% közöttire csökkent, majd a 70-es évektől 200-ig (egy kivétellel, 1979) 70–80% közé esett vissza. Ugyanebben az időszakban a két párt együttes mandátumaránya nem esett 87% alá. Az adatok alapján, főleg a 70-es évektől, a nagypártok szavazatszökkenése, illetve a kis pártok szerepének növekedése mindenképp egy belső, sajátos dinamizmust kölcsönöz a rendszernek.

¹⁰⁹ Ezzel kapcsolatban lásd még Young, 1989: 198–202, Ilonszki, 1998: 66–67.

kerültek. Az 1945–2010 közötti 17 választásból a konzervatívok nyolcat nyertek meg, s ez összesen 35 év kormányzást jelentett, két hosszabb periódussal: 1951–1964, 1979–1997. Az első időszakot a két párt egyfajta közeledési időszaka, illetve gazdasági fellendülés, a jóléti állam virágkora jellemezte, míg a második periódusra a jóléti államtól való eltávolodás, a neo-konzervatív gazdaságpolitika volt jellemző.

Ami a Munkáspártot illeti, a választójog általánossá tétele, a munkásmozgalom aktív szerveződése, illetve a liberálisokat megosztó és válságba sodró ír kérdés a párt rohamos előretörését és kormányzati erővé emelkedését eredményezte. A szakszervezetek már 1900 - ban megalakították a Munkás Képviselői Tanácsot (*Worker Representativ Council*), hogy parlamenti képviselőhöz juttassa a munkásosztályt. Ugyanebben az évben a szakszervezetek és szocialista csoportok létrehozták a Munkáspártot. Mivel a szakszervezetek döntő szerepet játszottak a párt születésében, a brit politika egyik jellemzőjévé vált az osztály alapú tagoltság, az osztálypolitika. Az idők folyamán azonban a kezdeti osztálytagoltság körvonalai egyre elmosódottabbak lettek, a társadalmi tagoltság a választói igényekkel együtt változott, és ez értelemszerűen a Munkáspárt arculatváltását hozta magával, fokozatosan új, kevésbé szakszervezeti jelleget kölcsönözve a pártnak.

A második világháború után a Munkáspárt egy egész sor gazdasági és jóléti intézkedést helyezett kilátásba, s a jóléti állam alapjainak lerakásával a közösségi javak méltányosabb szétosztását is célul tűzte. Intézkedéseivel a Konzervatív Pártot is önmaga megreformálására, politikájának korszerűsítésére kényszerítette, átértékelve az intervenciók állam szerepét. A jóléti állam 1970-es években mutatkozó és egyre erősödő válsága, majd az 1979-es súlyos választási vereség (a konzervatívok két millió szavazattal többet kaptak) tudatosította a Munkáspártban az önvizsgálat szükségességét. A párt baloldali szárnya, „új baloldala” úgy vélte, hogy a vereség elsődleges oka az eredeti szocialista elvektől való eltávolodásban keresendő. A párt „konszolidációs” ága a neo - konzervatív gazdasági hatékonyság és a szociális szempontok szintézise mellett kardoskodott, míg a „modernizálók” a párt átforgalmazását, az új társadalmi elvárásoknak való megfeleltetését hangoztatták.

Úgy tűnik azonban, hogy a vereségnek mélyebb okai voltak, többek között az, hogy a második világháborút követő időszakban végbement társadalmi változások, a fizikai munkások arányának csökkenése, a diplomás értelmiségiek és a menedzseri réteg számszerű növekedése a Munkáspárt tábort szűkítette (Egedy, 1998: 417–420). Mindenesetre, a Munkáspárt balra, a Konzervatív Párt jobbra mozdulása, s nem kevésbé a szakszervezetek párton belüli nyomásztó súlya arra készítetett néhány munkáspárti képviselőt, hogy kilépjen, és új pártot alapítson. Így jött létre 1981-ben a Szociáldemokrata Párt (*Social Democratic Party*-SDP), mely a „kiürült” politikai centrum betöltésére volt hivatott. E kiválás nem vezetett a Munkáspárt szakadásához ugyan, de az SDP és a liberálisok választási szövetsége, majd egyesülése komoly kihívást jelentett a Munkáspárt számára. A párt megújulása választási sikert eredményezett 1997-ben, megtörve a konzervatívok 18 évig tartó dominanciáját (1979–1997). A Tony Blair által meghirdetett *harmadik utas* politika alapja a két frontos harc, a mindent bénító gondoskodó állam és a teljes privatizációt igénylő neo - liberális államfelfogással szemben. A jóléti állam megreformálása, az egyén kezdeményezésének és részvételének a gazdaság mellett a társadalomra és politikára történő kibővítése, (szemben a neokonzervatív felfogással), és nem utolsósorban az egyén gazdasági, társadalmi és politikai szabadságának közösségi biztosítékokkal történő kiegészítése jelentették a megújult párt programjának lényegi pontjait. E megújulással a mun-

káspártiak a szociális beruházások államát szándékozták megteremteni, amelyben a kockázat és a biztonság, valamint az egyéni és a kollektív felelősség között új kapcsolat alakul ki (Giddens, 1999). Mindezzel meggyőző sikert aratott a párt 1997-ben (a mandátumok 63.4%-át szerezte meg), és történetének leghosszabb kormányzati időszakát kezdhette el. A Munkáspárt 1945–2010 között kilenc alkalommal nyert választásokat, s összesen 30 évet kormányozott úgy, hogy egyetlen hosszabb kormányzati periódust mondhat magáénak, az 1997–2010 közötti időszakot.

A konzervatívok mellett nagy történelmi pártnak számít a Liberális Párt, amely a két világháború között vesztette el „nagypartí” státuszát. A konzervatívok és a munkáspártiak között helyezkedve el a párt az individuális szabadság alapelveit és a jóléti állam számos elemét ötvözte politikájában. Liberális „centrumpártként” következetesen kiállt az alkotmányos reformok, a választási rendszer átalakítása, a decentralizáció, az önkormányzatok nagyobb szerepvállalása, illetve az európai integráció mellett. A Munkáspártból kivált Szociáldemokrata Párttal kötött választási koalíciót 1983-ban, majd 1987-ben, ami azt jelentette, hogy nem állítottak jelölteket egymás ellen. Egy évvel később, 1988-ban a választási szövetségből pártegyesülés lett, és a Szociáldemokrata Párt egyik szárnyával a liberálisok létrehozták a Liberális Demokrata Pártot (LD). A Munkáspárt megújulását, a centrum felé húzódását követően (Új Labour), az LD már nem tartott egyenlő távolságot a két nagy párt között, hiszen közeledni kezdett a Munkáspárthoz, e közeledés azonban megtorpant a 2000-es évektől kezdve. A Liberális Párt népszerűsége 1974-től emelkedő tendenciát mutat, táborja jóval nagyobb, mint a háború utáni három évtizedben, támogatottságának szétszórtsága miatt azonban mandátumrészesedése továbbra is alacsony, s a pártnak ezért is csak szerény esélyei vannak a kormányzati pozícióba kerüléshez.

A skót, a walesi és az észak-ír nemzeti, etnikai pártok westminsteri szerepe nem fajsúlyos, figyelmen kívül hagyásuk azonban nem lenne indokolt. A Skót Nemzeti Párt (*Scottish National Party-SNP*) 1934-ben alakult, s 1967-től folyamatosan sikerül képviselőt küldenie az Alsóházba. A walesi *Plaid Cymru* párttal 1986-ban kötött egyezmény értelmében a két párt egy csoportot alkot Westminsterben. Az SNP 2001-ben öt, 2005-ben és 2010-ben hat-hat képviselőt juttatott a brit parlamentbe. A 129-es fős skót parlament legnagyobb pártjaként 2007-ben (49 képviselővel) kisebbségi, majd 2011-ben többségi kormányt alakíthatott.

A *Plaid Cymru* 1925-ben alakult, s 1974 óta állandó képvisellete van az Alsóházban. 2001-ben négy, 2005-ben, illetve 2010-ben három-három képviselőt sikerült bejuttatnia a brit parlamentbe. 2007-től a walesi 60 tagú parlament második legnagyobb pártja, és a koalíciós kormány tagja a Labour mellett. 2011-ben harmadik legnagyobb pártként ellenzékbe szorult.

Az észak-ír pártok közül a Demokratikus Unió Pártja (*Democratic Unionist Party-DUP*) 1971-ben jött létre. 2001-ben öt, 2005-ben kilenc, és végül 2010-ben nyolc képviselőt küldött a parlamentbe. Az egykamarás, 108 képviselőből álló ír törvényhozó testületben 39 mandátummal a legnagyobb párt.

Az 1970-ben létrejött Szociál-Demokrata és Munkáspárt (*Social Democrat and Labour Party-SDLP*) stabilan három képviselővel képviselteti magát, míg az Ulsteri Unió Pártja (*Ulster Unionist Party-UUP*) 2001-ben hat, 2005-ben mindössze egy képviselőt juttatott be az Alsóházba, s 2010-től nincs képvisellete a parlamentben.

Alapvető kérdésként merül fel, hogy milyen rendszert alkottak e pártok az idők folyamán, s mennyire befolyásolták a rendszer dinamizmusát, belső változásait. A brit pártrendszerrel

különböző vélemények születtek, melyek értelmében a tiszta kétpártrendszer, a két és fél, illetve a domináns pártrendszer, és végül a többpártrendszer (felé haladás) kategóriába is sorolható e pártrendszer. Ha ez az osztályozás nem is fogadható el teljes mértékben, úgy tűnik, e széles skálába sorolásnak van némi alapja. E kategorizálás nyomán próbáljuk különböző szakaszokra osztani a rendszert, és e szakaszok mentén vizsgálni a brit választási rendszer arányosságtól való eltéréseit.

Általánosságban véve elfogadott, hogy az Egyesült Királyság esetében két, egymást követő kétpártrendszerrel van dolgunk: az egyik a Konzervatív és a Liberális Pártok szembenállása 1914 előtt, a másik a Konzervatív Párt és a Munkáspárt versengése, 1935-től kezdődően. A kettő közötti időszak (1920–1935) egyfajta átmeneti időszaknak minősül. Az angol kétpártrendszer eléggé szilárd pártokat feltételez (igényel), a parlamenti tevékenység játékszabályainak, a párttagok szavazásának szigorú betartásával. Ezzel a kormánypártok az egyes ciklusok végéig „biztonságban” vannak, és a pártvezető-miniszterelnök politikai elképzelései többnyire érvényesülnek. Ez azt eredményezi, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalmi ágak között nincs éles határvonal, vagyis a kormány és a parlamenti többség olyan szilárd és homogén tömböt képez, amellyel szemben az ellenzék a nyilvánosságra hozott kritikák megfogalmazásán túl nem sokat tehet. Ilyen értelemben a parlamenti ciklus időszakát a kormány komolyan ellenőrzés alatt tudja tartani, s talán a többségi párt belső feszültségei eredményezhetnek csak némi kormányválságot.

Ebben a felállásban a választások elsődleges szerepe a törvényhozás és a kormány kiválasztása. A szavazás tehát az egyik vagy a másik pártvezető miniszterelnökké válását, egy stabil többségi kormány élére kerülését jelenti. Az angol rendszer így erős és demokratikus, amelynek játékszabályait mindkét nagy párt teljes mértékben elfogadja. Ebben a rendszerben azonban igen csekély lehetőség kínálkozik bármilyen új formáció, politikai erő számára.

Mindez igaz lehet az 1970-es évek közepéig, ugyanis a Liberális Párt térnyerése, illetve a „periférián” tevékenykedő pártok létrejötte és szerepvállalása olyan fejlemények, amelyek új alapokra helyezik a korábbi kétpártrendszert. Ezt erősíti meg Philip Lynch is, aki szerint a második világháború utáni klasszikus kétpártrendszert követően a többpártrendszerre jellemző vonások kezdenek kirajzolódni nemzeti és regionális szinten. Erre utaló jelek a Liberális Párt egyre meggyőzőbb eredményei, valamint az a polarizáltság, amit a skót, a walesi, valamint az észak-ír pártok erősödése eredményezett (noha ez az „újjaszületés”, a választási rendszer jellege miatt sem hozott jelentős mandátumátrendeződést) (Lynch, 2007: 323–346). Ilyen értelemben, egyre kevésbé támasztható alá, mondja Lynch,¹¹⁰ a bevett szokásként emlegetett brit kétpártrendszer, már csak azért is, mert az Egyesült Királyságon belül több pártrendszer is működik, melyek közül nem egy többpártrendszer jelleget ölt. A két nagy párt (Konzervatív Párt és Munkáspárt) támogatottsága egyre szűkül az utóbbi 30 esztendőben, 2010-re például 65.1%-ra esett vissza, ami a legalacsonyabb érték 1918 óta, miközben a Liberális Párt a legtöbb harmadik párti mandátumot szerezte meg 1923 óta, és a kis pártok szavazatrészesedése is elérte a 10%-ot. Az viszont tény, hogy a relatív többségi rendszer erős védőpajzsot jelent a két nagy párt számára, a feltörekvő pártokkal szemben. Westminsteren túl azonban a többpártrendszer egyre nagyobb teret hódított meg.

¹¹⁰ Philip Lynch (2011): *Politics and Government: „The End of the Two-Party System”* (Online: politicscymru.com)

1945 és 1970 között a brit rendszer a kétpártrendszer mintaadó példája volt. Hol az egyik, hol a másik nagy párt szerzett megnyugtató többséget a parlamentben, s együtt a szavazatok közel 91, a mandátumok közel 98%-át szerezték meg a nyolc választás átlagában. Ez tehát két párt által túlzottan dominált rendszer, noha a 60-as évektől már kezdenek mutatkozni a két és fél pártrendszerre utaló jelek. A két párt közötti erőviszonyok kiegyensúlyozottak, s ebben az időszakban egy tiszta politikai váltógazdaságról van szó.

Alapvető kérdésként tételeződik, hogy mi bátorította a kétpártrendszer erős, szilárd voltát? Először is, a relatív többségi formula, ami a két nagy pártot segítette a kispártok kárára. Másodsor, az erős választói pártelkötelezettség: a munkásosztály a Munkáspártra, a középosztály a Konzervatív Pártra szavazott, noha olyan méretű „átrendeződések” történtek e téren, amelyek megbontották a kétpártrendszer egyértelműségét. A 70-es évektől az szavazók osztályjellege alább hagyott, s olyan új kérdések merültek föl, mint az országon belüli nacionalizmus, az európai integráció, a bevándorlás, s e kérdések kevésbé voltak összeegyeztethetők a klasszikus értelemben vett bal-jobb skálán történő pártversengéssel. Ami a kétpárti dominanciát illeti, az 1974–2005 közötti időszakban a két nagy párt szavazatrészesedése 74%-ra esett vissza. A Liberális Párt támogatottsága 1974–2001 között átlagosan 16.3%-ra, az utolsó két választáson viszont 22.5%-ra emelkedett. Az „egyéb” pártok sem vallottak kudarcot, hiszen a korábbi 1.6%-os szavazatrészesedésük 1974–2010 között 9% fölé emelkedett. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a pártok effektív számának növekedése (1945–1970 között 2.40; 1974–2010 között pedig 3.18) is azt jelzi, hogy eltolódás történt a klasszikus értelemben vett kétpártrendszerrel a három pártrendszer irányába. Ebből arra lehet következtetni, hogy a relatív többségi rendszer mégsem nyújt akkora védelmet a két nagy párt számára, mint amennyire hajlamosak vagyunk azt gyakran feltételezni, vagy amennyire Duverger állította, ismert „törvényében”.

További kérdésként merül fel, hogy akkor milyen pártrendszer helyettesítette a korábbi kétpártrendszert Angliában! A két és fél, a domináns, illetve a többpártrendszerrel való próbálkozás sem kizárt. Annak ellenére, hogy a Duverger-féle törvény értelmében a relatív többség kimondottan a kétpártrendszer megszilárdulásához vezet, a Liberális Párt szavazatrészesedése a két és fél pártrendszer irányába mutat, s a párt mandátumrészesedése (komoly alulreprezentáltsága ellenére) is erre utaló jel lehet, de, néhány kivételtől eltekintve a két nagy párt egyike olyan arányú többségi kormányt alakíthatott, hogy nem volt szükség a liberálisok „félpárti” koalíciós szerepére.¹¹¹

A domináns pártrendszer gondolata abból ered, hogy a konzervatívok az 1979–97, a munkáspártiak pedig 1997–2010 közötti időszakot dominálták. A megnyugtató parlamenti többséget mindkét párt arra használta fel, hogy saját elképzelései szerint vigyen végbe gazdasági, társadalmi és jogi változtatásokat. A „dominanciával” az egyik gond, hogy Westminsteren kívül azért súlyos vereségeket szenvedett az állítólagos domináns párt.

¹¹¹ 1976 és 1977 folyamán például, a 'Lib-Lab paktum' értelmében a liberálisok támogatták a munkáspárti törvényjavaslatokat, anélkül, hogy miniszteri posztokat kaptak volna. Ezért sem lehetne egy tiszta két és fél pártrendszerrel beszélni. Az 1990-es években úgy tűnt, hogy a liberál-demokraták az új Munkáspárt junior partnere lesz, hiszen az ideológiai távolság jelentősen csökkent a kettő között, és együtt dolgoztak az alkotmányos reformokon, de ez mégsem jött össze, hiszen a későbbiekben egyre több munkáspárti elképzelést ellenezett a Liberális Párt.

Egy következő megközelítés szerint (P. Dunleavy, 2005) az Egyesült Királyság egy sajátos többpártrendszerrel rendelkezik: a két nagy párt szavazói támogatottsága egyre gyengül, a választók nem azonosítják magukat annyira egyetlen párttal, inkább „távolabbról” szemlélve formálnak véleményt a pártokról, s van, amelyekre szavazhatnak, van olyan, amelyikhez semlegesen viszonyulnak, és talán olyan is, amelyikre soha nem adnák le voksukat. 2007-es felmérések alapján a Liberális Párt a maga 23%-os népszerűségével a második helyen állt. Továbbá a „split-vote” („szavazatmegosztás”), vagyis az, hogy ha több testületre kell egyszerre szavazni, a választók jelentős része nem ugyanarra a pártra adja le minden szavazatát, vagy ha több szavazatot lehet leadni egyszerre ugyanazon választáson belül, akkor is megosztják a szavazat, ugyancsak arra utaló jelek, véli Dunleavy, hogy akár egy sajátos többpártrendszerrel van dolgunk.

Végül, az a vélemény sem hagyható figyelmen kívül, hogy nem egészen megalapozott az állítás, miszerint Nagy-Britanniában nem kétpártrendszer van, hiszen a liberálisok nem okoztak komoly áttörést, a kis pártok továbbra is jelentéktelenek, s végül is az egypárti kormány a hagyományosan meghatározó felállás. Ami a 2005-ös és a 2010-es választásokat illeti, (és kiváltképp, ha csak a mandátumarányokat vesszük figyelembe), akkor azt látjuk, hogy mindkét választáson több mint 40 párt indult, miközben 2005-ben 11, 2010-ben 10 párt jutott mandátumhoz. Az előző esetben a két legerősebb párt együttesen 553, a liberálisok 62, míg a többi nyolc párt 29 mandátumot gyűjtött be. 2010-ben sem történt lényegesen másként: a két domináns pártnak 564, a Liberális Pártnak 57, és hét egyéb pártnak 27 mandátumot sikerült összeszednie. Tény, hogy ez már nem az a struktúra, ami a korábbi időszakok brit pártrendszerét jellemezte, de a radikális változáshoz talán egy arányossági választási rendszerre lenne szükség.¹¹²

Megállapítható, hogy a második világháború utáni időszakban célszerű szakaszokra tagolva vizsgálni a brit parlamenti választásokat. Az *első szakasz* az 1945–1974 közötti időszak. Ezt a periódust a Konzervatív Párt és a Munkáspárt kettőse határozta meg, elsősorban osztálytagolódás mentén. E korszak úgy indult, ahogy a konzervatívok felé hajló *Economist* is találóan megjegyezte, 1945 júliusában, hogy „az ország munkáspárti kormányt és szocialista programot kíván” (Egedy, 2011: 88), s ezzel komolyan megcsappant a tulajdon nélküli alsó középosztály hűsége a torykhoz. Ez az időszak az Egyesült Királyság világhatalmi és gazdasági pozíciójának elvesztését, a jóléti állam alapjainak lerakását és megszilárdítását, illetve a két párt között egyfajta konszenzus kialakulását jelentette, az államosítási program okozta konfliktusokkal vegyítve. Az állami beavatkozás gondolatát tulajdonképpen elfogadó, s a megújított kapitalizmust hirdető konzervatívoknak sikerült hatalmon maradniuk 1951–1964 között. E szakaszt, amint korábban már említettem, a két nagy párt túlzott dominálása jellemzi.

¹¹² Erre történt is próbálkozás a 2010-es választásokat követően. A 13 évig tartó munkáspárti kormányzást sikerült megtörni, de a konzervatívok nem tudtak abszolút többséget szerezni. Cameron vezetésével koalíciós kormány alakult a liberálisokkal, de a két párt közötti egyezmény értelmében népszavazást írtak ki a választási rendszer reformjáról, a relatív többségiről az alternatív rendszerre való áttérés érdekében. Az arányos rendszer hívei a liberál-demokraták voltak, akiknek sikerült a népszavazás kiírását elérniük a konzervatívokkal szemben, de az végül sikertelen volt.

A *második szakasz* 1974–1997 közé tehető. Az 50-es évek optimizmusát a 60-as években a konzervatívok népszerűségvesztése, s tulajdonképpen a korábbi konszenzus lezárása követte. Politikai és gazdasági téren egyaránt „zavaros”, átmeneti időszaknak számítanak a 70-es évek. Az Európai Közösséghez való csatlakozással (1972) sem sikerült gazdasági növekedést elérni, s a bizonytalanság, illetve a két nagy pártban való csalódás egyik jele, hogy 1974-ben két választást is kellett tartani, s az októberi választásokon is csak nehezen sikerült a munkáspártiaknak abszolút többséget elérniük. A Munkáspárt győzött, kormányt alakított, de az 1974-es választások igazi győztesei a kis pártok voltak, hiszen a korábbi 10%-os szavazatrészesedéshez képest a két választáson átlagosan 23%-os támogatottságot mondhattak magukénak. Ez viszont a tiszta kétpártrendszerrel való eltolódás jele, még akkor is, ha a pártok súlyosan alulreprezentáltak voltak a mandátumrészesedés tekintetében. A sorozatos kiútkeresési próbálkozások nem bizonyultak hatékony megoldási módszereknek, s az általános elégedetlenség, az 1978–79-es sztrájkhullám jelezte, hogy a válságra radikális váltás hozhat csak megoldást. Az 1979-es választások a Munkáspárt biztos vereségét, és a Konzervatív Párt négy cikluson át tartó kormányzásának kezdetét hozták magukkal. Az 1979-es konzervatív győzelemmel egy neo-konzervatív fordulat indult el, hiszen olyan alapvető kérdésekben borult fel a korábbi konszenzus, mint a hatalom önkorlátozó, valamint a brit közösségiség és osztályszellem egymást kiegészítő jellege, vagy például a parlament szuverenitásának kiemelkedő szerepe a döntéshozatalban. A neokonzervatív fordulat ezeknek ellenkezőjére mutatott rá, vagyis arra, hogy a hatalom nem feltétlenül önkorlátozó jellegű, hogy a választópolgár kevésbé osztályalapú, inkább individualista alapon hozza meg politikai jellegű döntéseit, s végül, az is világossá vált, hogy a végrehajtó hatalom egyre nagyobb teret nyer, és a kormány szuverenitása érvényesül a parlament szuverenitása helyett. E változás magával hozta továbbá azt a kettősséget, amely a gazdaságban az erős, vállalkozó egyén szerepét erősítette, másfelől erős államot hirdetett, ami az egyén gyengülő társadalmi és politikai szerepével járt együtt (Ilonszki, 1998: 67–69). A neokonzervatív fordulatra adott reflexió, a munkáspártiak reakciója és a párt megreformálása szintén ennek az időszaknak a sajátja. A kis pártok 1974-es térnyerését már nem lehetett visszafordítani. a következő négy választáson a két nagy párt kénytelen volt beérni a szavazatok 75%-val, ennyi is elég volt azonban arra, hogy megszerezzék a mandátumok 93%-át.

A *harmadik szakasz* az 1997–2010 közötti időszak, amely egyebek mellett a Munkáspárt dominanciáját, a Liberál-Demokrata Párt megerősödését, a „periféria” pártok további térnyerését, illetve a Konzervatív Párt önvizsgálatát és ártértékelődését eredményezte. A három cikluson át tartó és meggyőző munkáspárti dominanciát végül a konzervatívoknak sikerült megtörniük 2010-ben. A két nagy politikai erő együttes szavazatrészesedése tovább csökkent, s ezzel jelentősen megnövekedett a kis pártok mandátumrészesedése. A szavazatok 70, és a mandátumok 80%-val a két nagy párt kénytelen volt belátni, hogy a közeljövőben nem elképzelhetetlen a pártok közötti erőviszonyok komolyabb átrendeződése, s ezzel az egész pártrendszer átstrukturálódása. Mindez, természetesen a jelenlegi relatív többségi rendszer megváltoztatásától, vagy megtartásától is jelentős mértékben függhet.

6.4. Az Egyesült Királyság választási eredményei 1945–2010 között

Első szakasz (1945–1970)¹¹³

Parlamentari választási eredmények országos összesítésben:

6/36. TÁBLÁZAT

Választás	Konzervatív			Munkáspárt			Liberális			Egyéb		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1945	36.27	31.09	0.857	47.69	61.41	1.287	8.98	1.87	0.208	7.06*	5.63	0.797
1950	43.42	47.68	1.098	46.11	50.40	1.093	9.11	1.44	0.158	1.36	0.48	0.352
1951	47.97	51.36	1.070	48.78	47.20	0.967	2.55	0.96	0.376	0.69	0.48	0.695
1955	49.74	54.76	1.101	46.36	43.97	0.948	2.70	0.95	0.351	1.20	0.30	0.250
1959	49.35	57.94	1.174	43.84	40.95	0.934	5.89	0.95	0.161	0.92	0.16	0.174
1964	43.40	48.25	1.111	44.13	50.32	1.140	11.21	1.43	0.127	1.26	0.00	-
1966	41.88	40.15	0.958	48.04	57.78	1.202	8.54	1.90	0.222	1.54	0.17	0.110
1970	46.38	52.38	1.129	43.07	45.71	1.061	7.47	0.95	0.127	3.08	0.96	0.311
S _{ác} %			10.872			11.792			81.476			-

*A szembevetően magas szavazat-, és mandátumarány annak tudható be, hogy a Nemzeti-Liberális Párt (*National Liberal Party*) ezen a választáson külön számítódik a maga 686.652 szavazatával és a 11 mandátumával. Az 1951-es szavazásokon, például a párt több mint 1.000.000 szavazata és 12 mandátuma a Konzervatív Párt számára íródott a kettőjük között létrejött koalíció értelmében. Ez elég sokat javított a konzervatívok eredményén.

Ebben a szakaszban a Konzervatív Párt két, a Munkáspárt három alkalommal volt alulreprezentált. A két nagy párt túlzott dominálása, illetve a kettő közötti kiegyensúlyozott erőviszony jellemzi e szakaszt. A nagy pártok esetében az arányossági együtthatók nem jeleznek súlyos aránytalanságokat, a kis pártokról ugyanez azonban nem mondható el, ellenkezőleg, a Liberális Párt, illetve az egyéb pártok együttes átlagképviselése terén igen komoly aránytalanságok tapasztalhatók. A rendszer azonban „elnyeli” ezeket az aránytalanságokat (minden választáson mandátumot szerzett pártok eredményei alapján). A kis pártok súlytalanságát pontosan jelzik az adatok: együttes szavazatrészesedésük csupán 3.24–16.04%, mandátumrészesedésük pedig 1.43–7.50% között van. Ilyen formán a tökéletes arányosságtól való átlag súlyozott eltérés értéke mindössze 16.395.

¹¹³ A parlamenti képviselők száma 1945-ben 640; 1950–1951 között 625; 1955–1970 között 630.

Arányossági indexek:

6/37. TÁBLÁZAT

Index	1945	1950	1951	1955	1959	1964	1966	1970	Átlag
I	6.86	4.59	1.82	2.51	4.29	5.52	4.87	4.32	4.35
D	13.72	9.19	3.66	5.03	8.59	11.04	9.74	8.64	8.70
D'	10.20	7.53	3.43	4.39	7.56	8.76	8.05	7.02	7.11
LSq	11.56	7.66	6.02	4.17	7.31	8.91	8.48	6.70	7.60
Lijphart	13.72	8.96	3.39	5.02	8.59	9.78	9.74	6.52	8.21
D'Hondt %	28.70	9.80	7.00	10.10	17.4	14.00	20.2	12.9	15.01
N	2.69	2.44	2.13	2.29	2.27	2.52	2.42	2.46	2.40

A Loosemore–Hanby index (D) átlagértéke 8.7, s ez mérsékelt arányos rendszert jelent, ami többnyire az 50-es évek meglepően arányos, s a 60-as évek mérsékelt aránytalan eredményeinek eredője. A módosított Loosemore–Hanby (D') minden választáson közelebb áll a D-hez, mint a Rae indexhez (I), s ez már önmagában is elárulja a nagy pártok túlzott dominanciáját. A Lijphart index is mutatja, hogy egyetlen választáson sem voltak szembetűnő különbségek a szavazatrészesedések és mandátumrészesedések között. Ugyanezt támasztja alá a maga nemében a d'Hondt index is, hiszen nincsenek kiugró értékek, talán az 1945-ös választás lévén az egyetlen kivétel. Az effektív pártszám (N) alapján az 50-es évekre a kétpártrendszer jellemző, a 60-as években viszont elmozdulás tapasztalható a két és fél pártrendszer irányába.

Második szakasz (1974–1997)¹¹⁴

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

6/38. TÁBLÁZAT

Választás	Konzervatív			Munkáspárt			Liberális			Egyéb*		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1974.02	37.88	46.77	1.234	37.16	47.41	1.275	19.33	2.20	0.114	5.63	3.62	0.643
1974.10	35.81	43.62	1.218	39.21	50.23	1.281	18.30	2.04	0.111	6.68	4.11	0.615
1979	43.87	53.38	1.216	36.93	42.36	1.147	13.81	1.74	0.126	5.39	2.52	0.467
1983	42.42	61.08	1.439	27.57	32.15	1.166	13.73	2.61	0.190	16.28	4.16	0.255
1987	42.30	57.85	1.367	30.83	35.23	1.142	12.83	2.61	0.203	14.04	4.31	0.307
1992	41.92	51.61	1.231	34.39	41.63	1.210	17.85	3.07	0.172	5.84	3.69	0.631
S _{ac} %			28.655			20.788			85.124			58.425

*Az „egyéb” pártok szavazatrészesedésének óriási növekedése az 1980-as években a Szociál-Demokrata Párt létrejöttének, és a több mint 3.5 millió szavazatának tudható be. Ez eredményezte a Munkáspárt látványos visszaesését

¹¹⁴ A parlamenti képviselők száma 1974–1979 között 635; 1983–1987 között 650; 1992-ben 651.

az előző választásokhoz viszonyítva. 1988-ban az SZDP egyesült a Liberális Párttal (Liberál-Demokrata Párt néven), ami a liberálisok jobb szerepléséhez, de egyben az „egyéb” pártok lényeges visszaeséséhez vezetett az 1992-es választásokon.

Az 1974–1992 közötti választásokon szignifikáns eltérések mutatkoznak arányossági szempontból is az előző időszakhoz képest. A két nagy párt korábbi 90% fölötti együttes szavazatrészesedése 75%-ra zuhant vissza, miközben az 1945–1970 közötti 97.6%-os együttes mandátumrészesedésük 93.8%-ra „csökkent”. Ennek egyik magyarázata a liberálisok szavazatrészesedési térnyerése, miközben a mandátumarányok tekintetében minimális a növekedés. 1974-ben például a „periféria” pártok azonban kevésbé alulreprezentáltak, mint az előző szakaszban. Az érzékeltetés kedvéért, az 1974-es, februári választásokon a liberálisok a szavazatok 19.33%-val 14 mandátumot szereztek, miközben az ulsteri unionisták a voksok 0.8%-val hét képviselőt kaptak az alsóházba. Az októberi választásokon a Liberális Párt továbbra is jól szerepelt a szavazatok tekintetében a maga 18.3%-val, ez azonban 13 mandátumot eredményezett, a Skót Nemzeti Párt viszont a szerény 2.9%-os szavazatrészesedéssel 11 mandátumot gyűjtött be (A koncentrált támogatottságról bővebben a későbbiekben lesz még szó). A rendszer jellegéről árulkodik az is, hogy 1974 februárjában a Munkáspárt kevesebb szavazattal több mandátumot szerzett, mint a Konzervatív Párt, és kormányt alakíthatott igaz, nem abszolút többséggel, s ez vezetett az év második választásokhoz, ahol sikerült az abszolút többséget megszerezniük.

Arányossági indexek:

6/39. TÁBLÁZAT

Index	1974/I	1974/II	1979	1983	1987	1992	Átlag
I	9.07	9.41	7.47	11.62	9.22	8.46	9.21
D	18.14	18.83	14.94	23.24	18.44	16.93	18.42
D'	11.66	12.07	10.67	14.00	11.45	11.17	11.83
LSq	15.51	15.05	11.70	17.88	15.56	13.59	14.88
Lijphart	17.13	16.26	12.07	18.66	15.55	14.78	15.74
D'Hondt %	27.50	28.10	21.6	43.90	36.70	23.10	30.15
N	3.11	3.12	2.80	3.32	3.22	3.03	3.09

Az októberi választás, egy-két kivételtől eltekintve, majdnem az előző választások másolata arányossági szempontból. Az 1979-es választások mérsékeltebb eredményeket mutatnak, mint az előző két választás, ami elsősorban a liberálisok népszerűségének csökkenésével magyarázható. A 1979-es indexek a két vezető párt dominanciájának enyhe növekedését jelzik (Csökkent az effektív pártok száma), összességében azonban arányosabb eredmények születtek. Az 1983-as választások szembetűnő aránytalansága a kis pártok együttes aránytalanságával magyarázható (30%-os szavazatrészesedés mellett a mandátumok mindössze 7%-át szereztek meg). A két nagy párt közötti erőviszonyok komolyan átrendeződtek. A konzervatívok fölénye a 80-as években csúcsosodott ki, de e fölény aztán mérséklődött az 1992-es választásokon. A szociál-demokraták egyesülése a liberálisokkal, s a konzervatívok további térveszté-

se arányosabb eredményekhez vezetett 1992-ben. Ennek ellenére, e második szakasz aránytalanabb eredményei világosan kiolvashatók az arányosságtól való súlyozott eltérésekből, valamint az arányossági együttthatókból is. A módosított Loosemore–Hanby index (D'), az előző szakasztól eltérően, a Rae indexhez (I) áll jóval közelebb, ami egyértelműen a két nagy párt dominanciájának mérséklődését jelzi. A Lijphart index magasabb értékeket mutat, mint az 1945–1970 közötti választásokon, a d'Hondt index nagy alul-, illetve fölülreprezentáltságokról árulkodik. Az effektív pártszámok (N) alapján a brit választási rendszer ebben a szakaszban a több pártrendszer felé mozdult el.

Harmadik szakasz (1997–2010)¹¹⁵

Parlamentari választási eredmények országos összesítésben:

6/40. TÁBLÁZAT

Választás	Konzervatív			Munkáspárt			Liberális			Egyéb		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1997	30.69	25.04	0.816	43.20	63.58	1.471	16.75	6.98	0.416	9.36	4.40	0.471
2001	31.69	25.19	0.795	40.67	62.52	1.537	18.25	7.89	0.432	9.39	4.40	0.468
2005	32.36	30.65	0.947	35.18	54.95	1.562	22.05	9.60	0.435	10.41	4.80	0.461
2010	36.40	47.08	1.293	29.00	39.69	1.368	23.03	8.77	0.381	11.57	4.46	0.385
S _{ac} %			18.70			49.05			58.55			55.66

A két nagy párt dominanciája tovább mérséklődött, s együttes szavazatarányuk első ízben esett 70% alá (69.8%). A súlyos aránytalanság következtében a liberálisok és a kis pártok komolyan alulreprezentáltak, de az átlagban 30%-os szavazatrészesedésükkel, és a közel 13%-os mandátumarányukkal a rendszer viszonylag jelentős szereplőivé váltak. A Konzervatív Párt elvesztette korábbi fölényét a Munkáspárttal szemben, mi több, a munkáspártiak három választáson át vertek rá a nagy riválisukra, s fölényük egyértelműen kiérződik az arányossági együttthatókból is. A 2010-es választások azonban egy új szakasz nyitányát jelentetik, hiszen a konzervatívok, igaz nem nagy fölényvel, de újból kormánypárttá váltak.

¹¹⁵ A parlamenti képviselők száma 1997–2001 között 659; 2005-ben 646; 2010-ben 650.

Arányossági indexek:

6/41. TÁBLÁZAT

Index	1997	2001	2005	2010	Átlag
I	10.19	10.91	9.88	10.68	10.41
D	20.38	21.83	19.77	21.37	20.82
D'	12.84	13.47	11.39	12.10	12.45
LSq	16.84	18.05	17.03	15.52	16.86
Lijphart	20.38	21.85	19.77	14.26	19.06
D'Hondt %	47.10	53.70	56.20	36.80	48.45
N	3.15	3.24	3.47	3.53	3.34

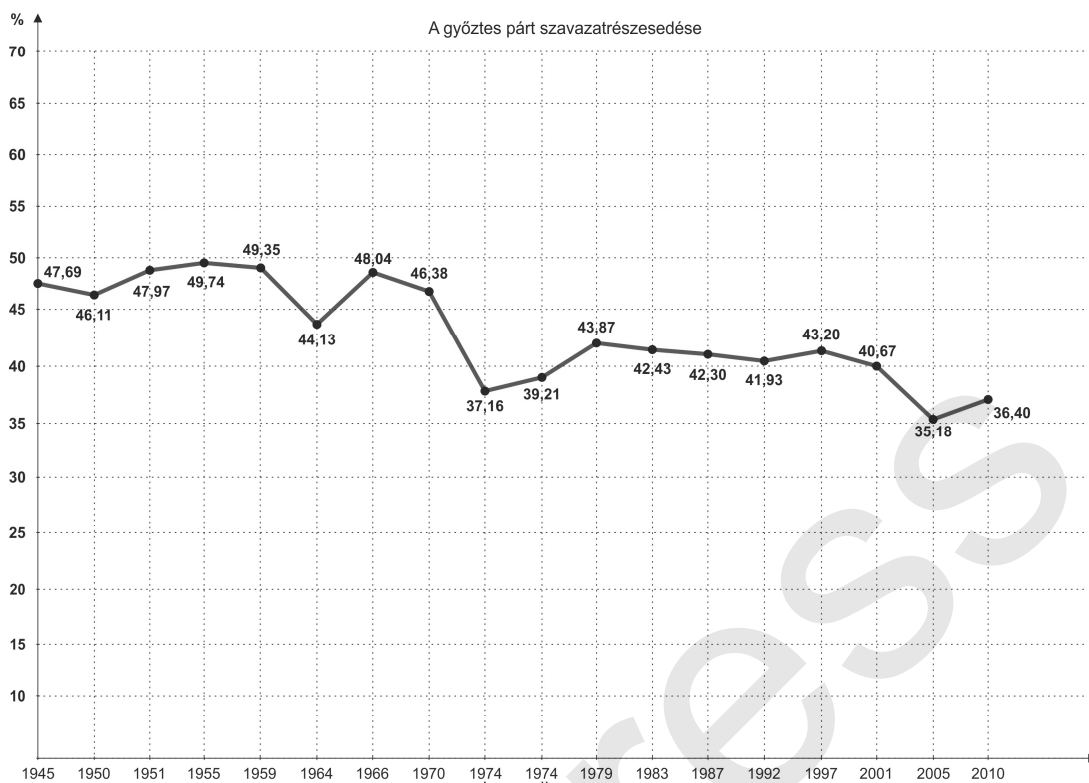
Lényeges változások nem mutatkoznak e szakaszon belül. A Rae index, illetve a Loosemore–Hanby index is emelkedett az előző időszakhoz képest, amint a d'Hondt index is magasabb értékeket mutat. Egyszóval: a brit választási rendszer aránytalanabbá vált az 1997–2010 közötti időszakba, miközben egyre nagyobb rész jut a kis-, és középpártoknak a voksokból, illetve a mandátumokból. A háború után körvonalazódó általános fejlődési ív látható az átlagokat összesítő táblázatból:

6/42. TÁBLÁZAT

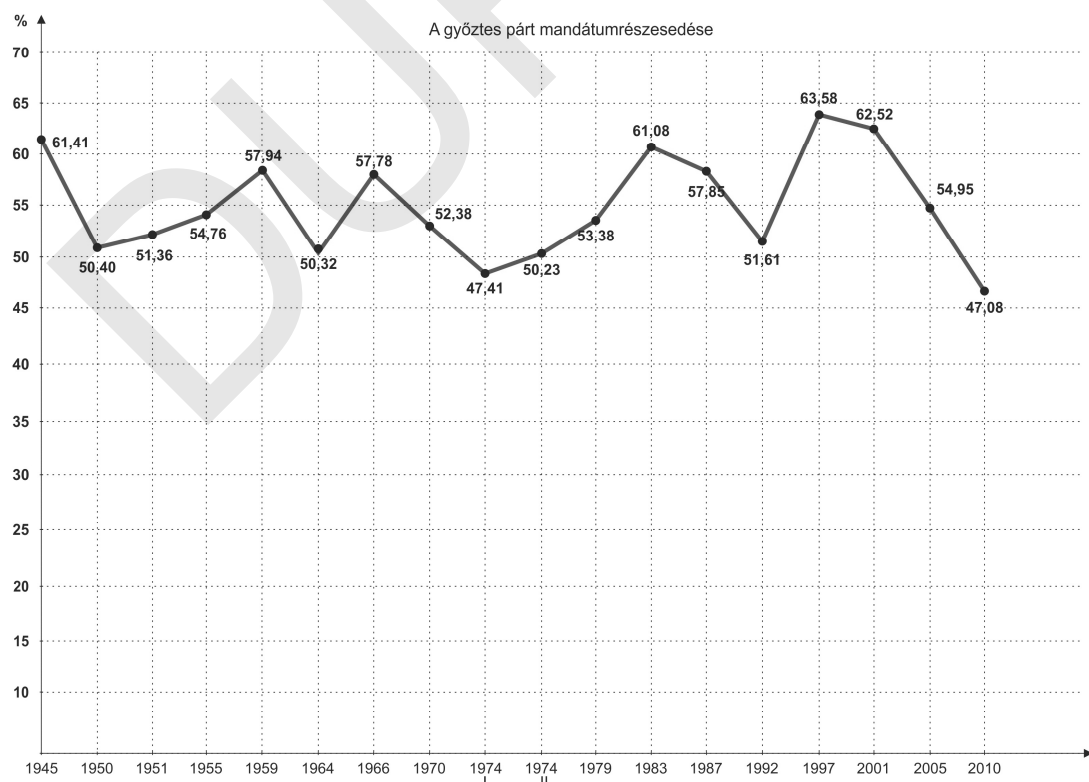
Index	1945-1970	1974-1997	1997-2010
I	4.35	9.21	10.41
D	8.70	18.42	20.82
D'	7.11	11.83	12.45
LSq	7.60	14.88	16.86
Lijphart	8.21	15.74	19.06
D'Hondt	15.01	30.15	48.45
N	2.40	3.09	3.34

Néhány grafikon segítségével talán szemléletesebbé tehető a brit választási rendszer eredményeinek változása, alakulásának iránya:

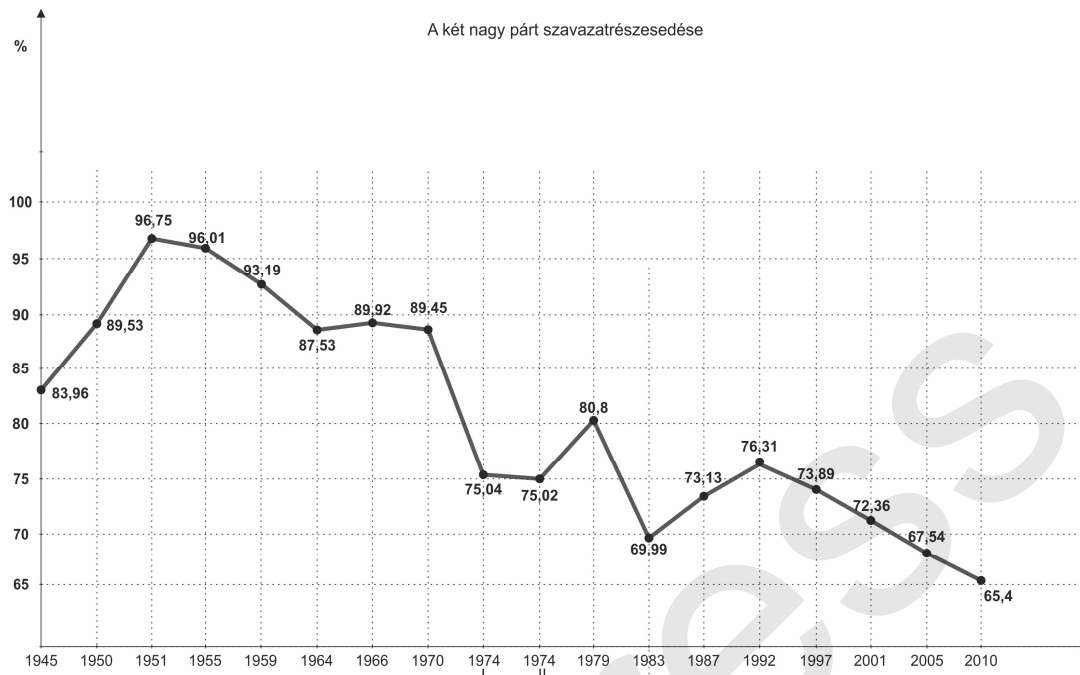
A győztes párt szavazatrészesedése a brit parlamenti választásokon

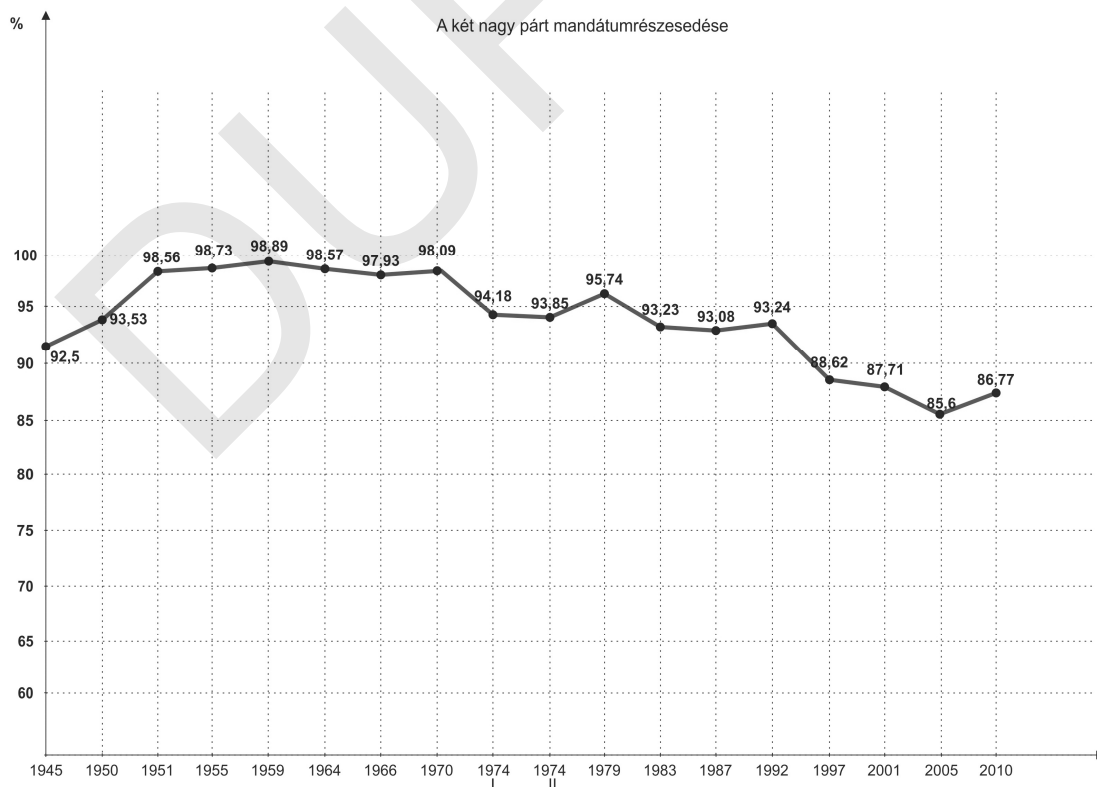
A győztes párt mandátumrészesedése a brit parlamenti választásokon

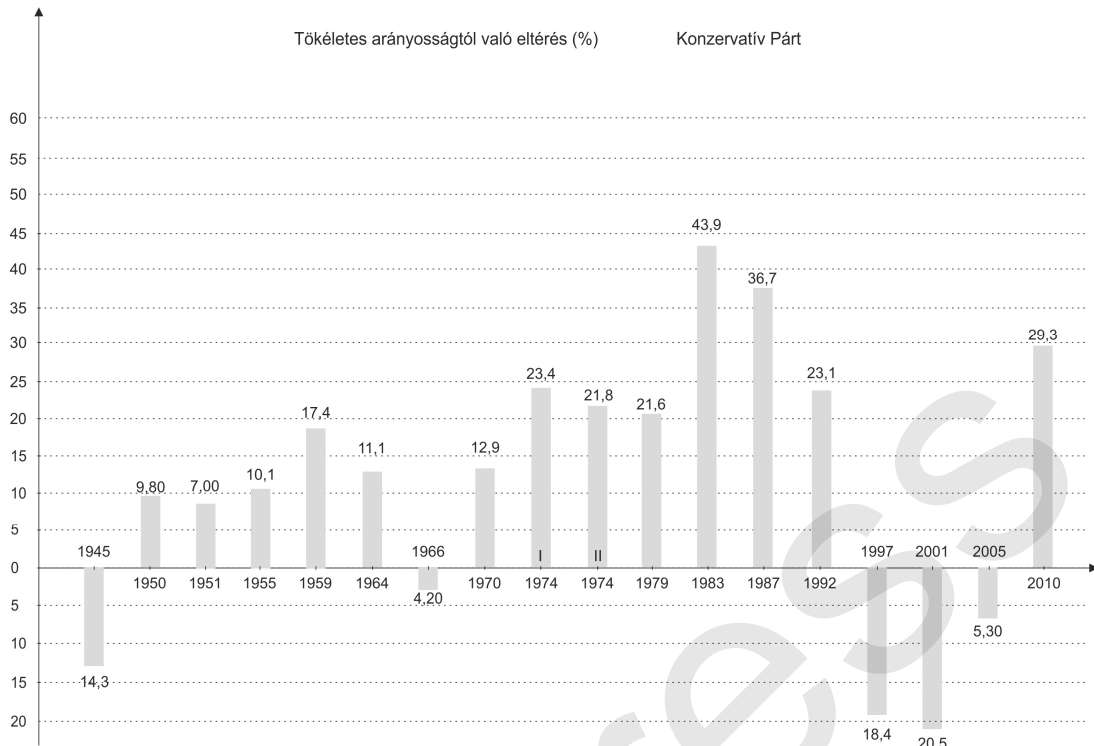
A két nagy párt szavazatrészesedése a brit parlamenti választásokon

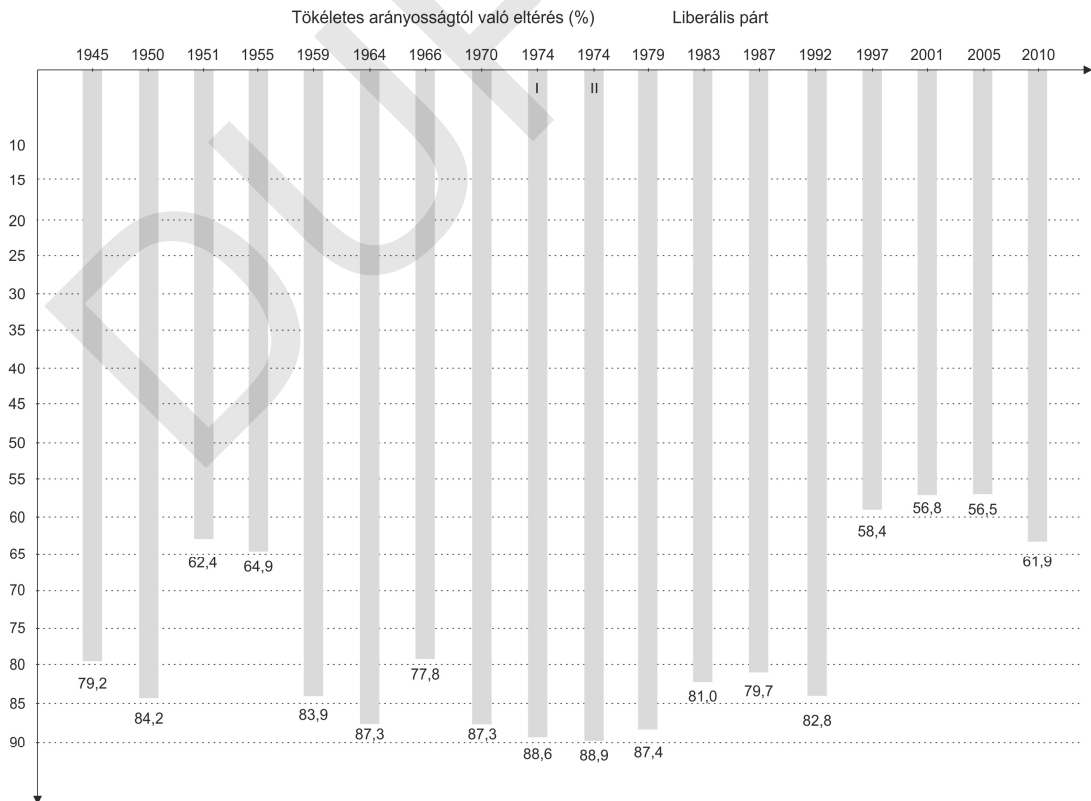
A két nagy párt mandátumrészesedése a brit parlamenti választásokon

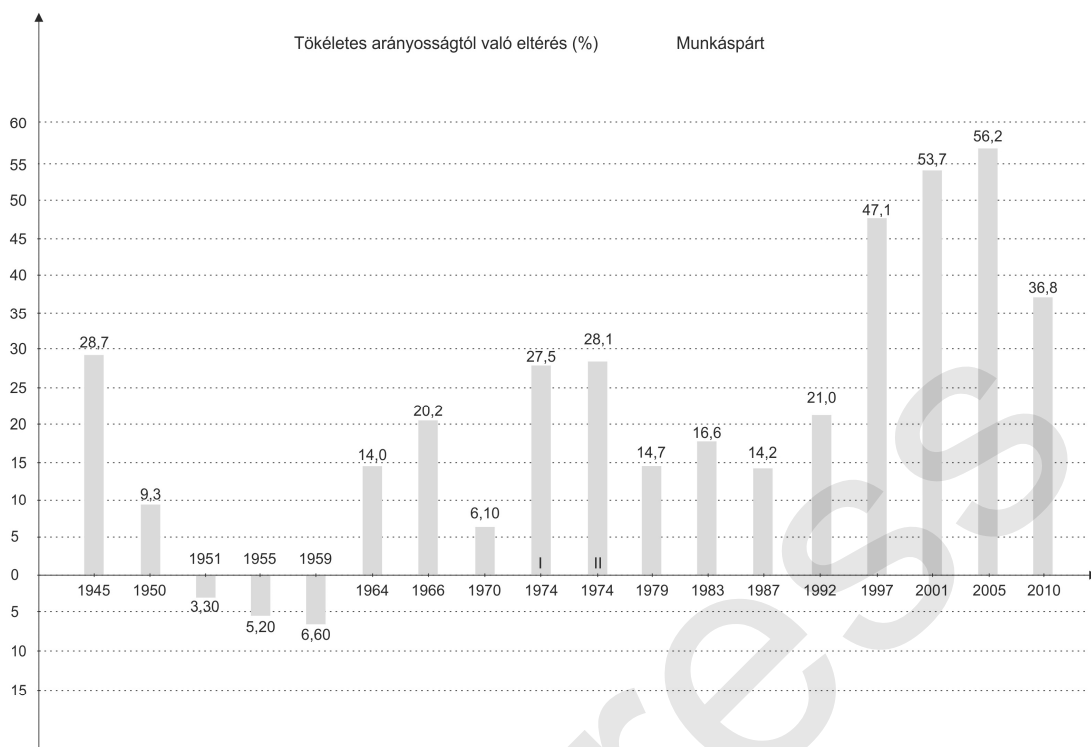
Tökéletes arányosságtól való eltérés (%) Konzervatív Párt

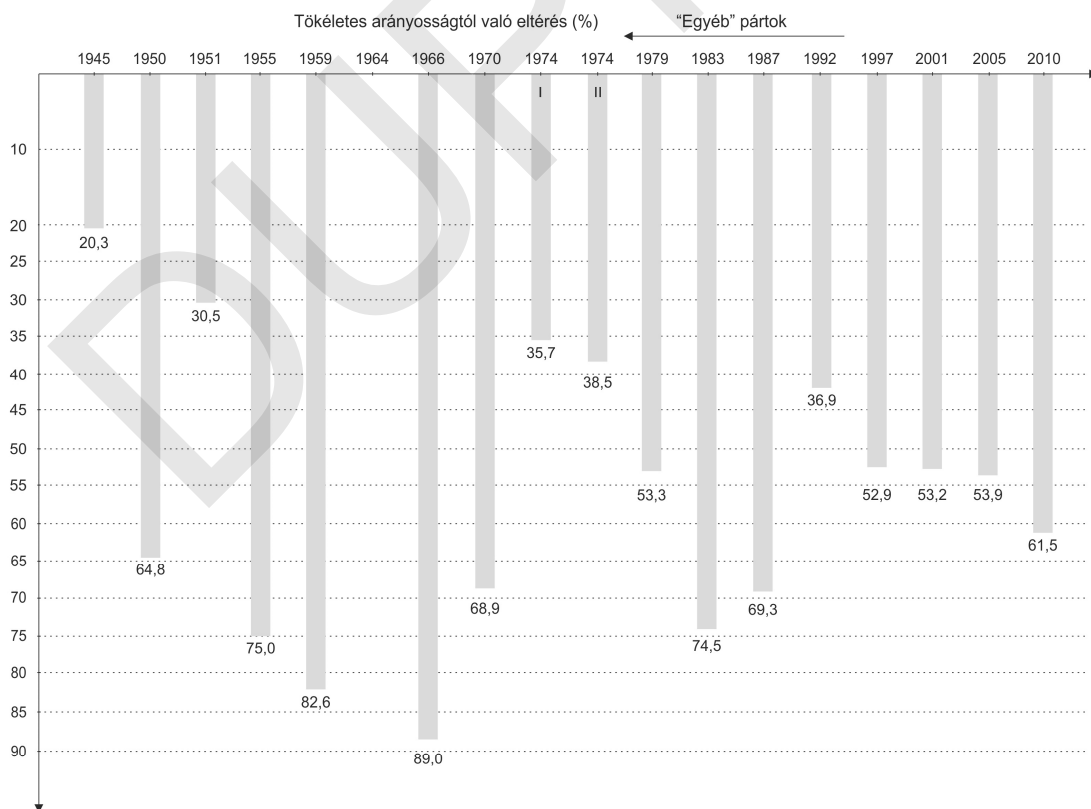
Tökéletes arányosságtól való eltérés (%) Liberális Párt

Tökéletes arányosságtól való eltérés (%) Munkáspárt

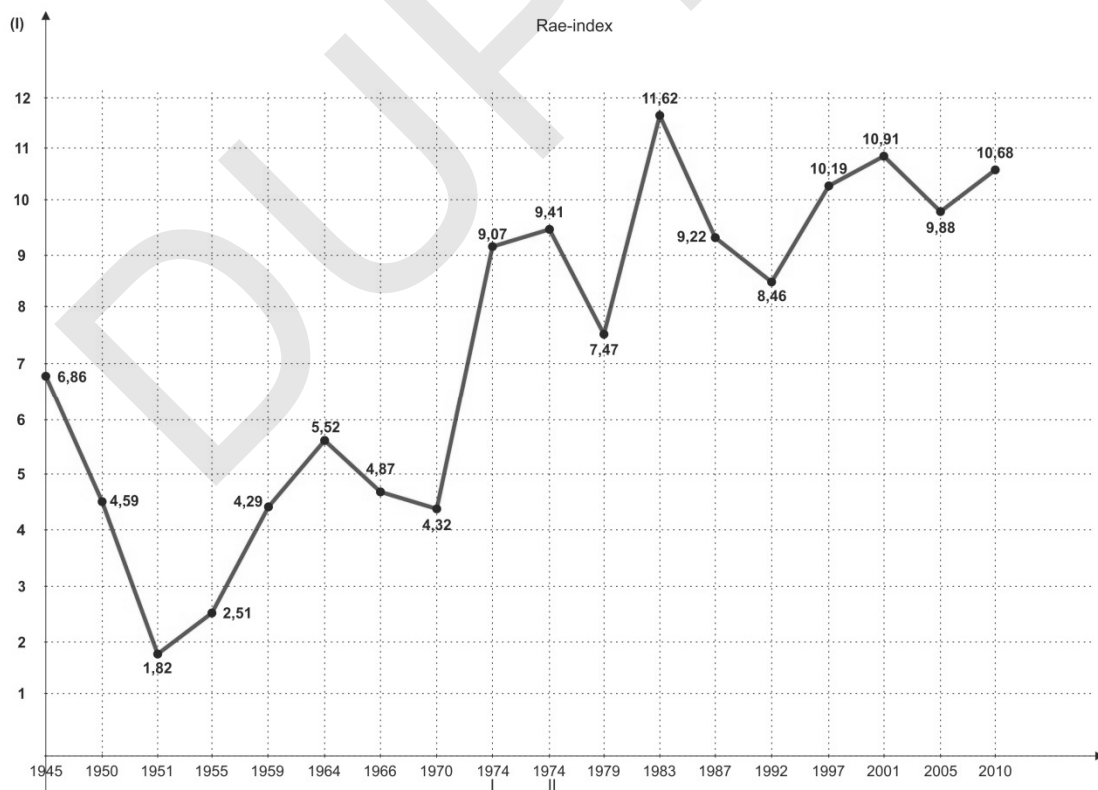
Tökéletes arányosságtól való eltérés (%) „Egyéb”

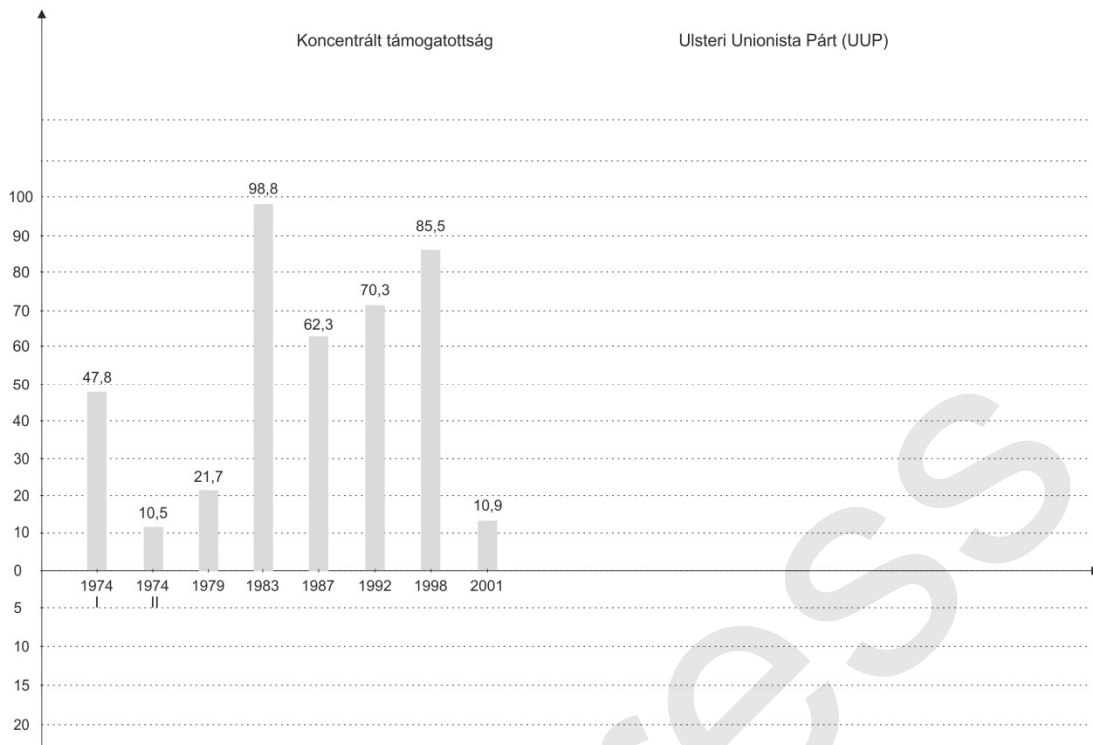
Effektív pártszám változása 1945–2010 között

A Rae-index változása 1945–2010 között

Koncentrált támogatottság Ulsteri Unionista Párt (UUP)

6.5. Hollandia pártrendszere

A napóleoni háborúk idején Hollandia francia megszállás alá került, és 1806-ban Napóleon létrehozta a Holland Királyságot, amely megmaradt a franciák kivonulását követően (1813) is. Az alkotmányos királyság alapjait az 1814-es alkotmány teremtette meg. Az 1848-as új alkotmány – módosításokkal – tekinthető a ma is érvényben lévő alkotmánynak. A törvényhozó hatalmat Hollandiában a korona és a parlament közösen testesíti meg. Az uralkodó tiszteletben tartja a parlamentarizmus alapértékeit, király és parlament között ilyen értelemben összhang van. Mondhatni tradícióvá erősödött a demokrácia, a monarchia és a nemzeti összetartás hármasa.¹¹⁶ A legfontosabb törvényhozó szerv a kétkamarás parlament, amelyen belül az alsóház politikailag súlyosabb. Az első kamara létszáma 75, tagjait a 12 tartományi kormányzat választja, az alsóház tagjainak száma 1956-ig 100, 1956-tól pedig 150. A képviselőket a szavazópolgárok közvetlenül választják.

A pártok száma szerint a holland pártrendszer plurális, ideológiai szempontból pedig mérsekelt. A működőképes államban ez a „természetes” megosztottság a holland rendszert a demokrácia előkelő példájává teszi, hiszen a társadalom tagjai a demokrácia sajátjaként, a szabad társadalom alapvető értékeként nyugtázzák a politikai megosztottságot. A konszenzus-konfliktus dichotómiája juthat eszünkbe, ugyanis a holland rendszer olyan alapértékeken és tradíciókon nyugszik, amelyek a társas együttélés egységére, megegyezésre készítetik a különböző álláspontokat és ideológiákat magukénak mondható politikai erőket.

Nem meglepő, hogy a holland rendszert *konzociális* rendszernek is szokás nevezni, hiszen a politikai elitek kiegyezési és együttműködési törekvései fölülírják az egymással szembenállást és a konfrontációt. A pártok legfőbb célja ugyanis a társadalmi és felekezeti szubkultúrák arculatának és egyben integritásának biztosítása, hiszen ez eredményezi a folyamatos fenntartó és a stabil kormányzás alapját adó együttműködést. A tagolódás, az egyes csoportok magas fokú autonómiája Hollandiában is „oszloposodott” társadalmat hozott létre,¹¹⁷ nem véletlen tehát, hogy szükség van az elitek együttműködésére, a „kiegyezési” politikai magatartásra.

A holland társadalmat *szubkultúrák*, azaz olyan közösségek szövik át (és hatolnak annak „mélyére”), amelyek elutasítják az össztársadalmi létben való feloldódást. Teszik ezt azért, hogy saját értékeik megőrzése, illetve identitásuk erősítése érdekében szervezetek egész sorát hozták létre. (Enyedi, 1998: 16) E csoportok sajátos politikai attitűddel, közös normákkal, csoportontudattal, múlttudattal, és nem utolsósorban egymás iránti szolidaritással, lojalitással rendelkeznek.

¹¹⁶ Az összetartás fejeződik ki a legkedveltebb holland ünnep, az ún. *Prinsjesdag* alkalmával is. Az alkotmányba is beemelt hagyomány a holland társadalom összetartás-tudatának, a korona a parlament és a kormány együttműködésének és összhangjának ékes kifejeződése. Lásd bővebben Paár Ádám–Zsolt Péter: Pilléreken állva. Méltányosság, Politikaelemző központ (meltanyosság.hu/content/files/a_hagyomany_ejeje_hollandia_130403.pdf).

¹¹⁷ Az olyan szubkultúra, mely teljes egészében intézményesül, és lehetővé teszi, hogy a közösség tagjai az élet majdnem minden területén a csoporthoz tartozó intézményekben tevékenykedhessenek, *oszlop*nak nevezzük. Az oszlop olyan társadalmi alrendszer, amely bizonyos tekintetben összekapcsolja a civil társadalom érdekeit és a politikai hatalmat. Lásd bővebben Enyedi, 1998: 40.

A holland társadalom oszloposodásának jelei már a 19. században jól láthatók. Igen találók Coleman idevágó szavai, mondván, hogy a holland szubkulturális csoportoknak megvoltak a „saját iskoláik, saját politikai pártjaik, saját sajtójuk, továbbá: saját szakszervezeteik, farmer-szövetségeik, munkáltatói unióik, ... saját társadalomkutató intézeteik, saját orvos-, jogász-tanár-, szociális munkás-, természettudós-, képzőművész-, zenész-, íróegyleteik... saját zenekarok, kórusaik, felnőttoktatási klubjaik, sportegyleteik, színjátszó köreik...”¹¹⁸ Tény azonban, hogy a társadalmi mobilitás erősödése, illetve a vallás szerepének mérsékelése fokozatosan megingatta az oszloprendszert a második világháborút követően, és e gyengülést a felekezeti pártok egyesülése, valamint új, kisebb pártok megjelenése is jelzi.

Eltérően számos demokratikus rendszertől, amelyekben inkább nemzetiségi és nyelvi törésvonalak mentén különülnek el a „részegységek”, vagy ideológiák mentén formálódnak markánsabb tagolódások, Hollandiában a vallási törésvonal a meghatározó tagolódási tényező, kiegészítve a társadalmi-gazdasági törésvonallal.¹¹⁹ Megjegyzendő azonban, hogy a második világháborút követő időszakra a vallási szempont súlya és szerepe fokozatosan gyengül, a társadalmi-gazdasági törésvonal viszont egyre erősödik. A vallási törésvonal a kereszténydemokraták, illetve a liberálisok és a szociáldemokraták szembenállása mentén rajzolódik ki, a társadalmi-gazdasági törésvonal pedig a szociáldemokraták és a liberálisok között jelenik meg úgy, hogy a két pólus közé ékelődnek a kereszténydemokraták.

Úgy tűnik, tehát, hogy a holland pártrendszer megértése kevésbé lehetséges a szóban forgó társadalom szerkezetének vizsgálata, illetve tagoltságának megértése nélkül. A rendszer pluralitása, belső mozgása, változási dinamizmusa (pártfúziók, pártkiválások, új pártok megjelenése) tulajdonképpen a holland társadalom jellegére, és annak változásaira adott egyfajta reflexió. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy pártrendszere tükrözi a holland történelem fejlődését, de kifejezi a modern ipari társadalomban kirajzolódó társadalmi ellentéteket, politikai törésvonalakat is. Ennek megfelelően vezetett a második világháború után politikai fejlődés a társulások demokrácia kialakulásához.

A holland pártrendszer négy hagyományos ideológia (katolikus, protestáns, liberális, szociáldemokrácia), illetve két nagy törésvonal (vallási, társadalmi-gazdasági) mentén fejlődött. A második világháborút követő korszakban a rendszer stabilnak mondható, számos pártszakadás, pártfúzió, vagy új pártok megjelenése, és ezzel a pártok számának növekedése ellenére is. A pártrendszer tagoltsága, illetve stabilitása (az a tény, hogy a rendszer struktúrájában voltak, de 1994-ig nem következtek be lényegi változások)¹²⁰ jelentős mértékben a választási

¹¹⁸ J.A. Coleman (1978): *The Evolution of Dutch Catholicism, 1958–1974*, Berkeley, 60, In: Enyedi, 1998: 50.

¹¹⁹ Hollandiában az állam és egyház viszonya képezte az elsődleges törésvonalat már a 19. században.

¹²⁰ Amint látni fogjuk a későbbi adatokból is, a második világháború utáni időszakban a holland pártrendszer is szakaszokra bontható, ami nem jelent egyértelműen lényegi változást a pártok közötti erőviszonyok tekintetében. Az első szakaszt (1945–1967) a hagyományos pártok (KVP, PvdA) megerősödése jellemzi, ugyanis e két párt két kivétellel a szavazatok több mint 60%-át gyűjti be. Ezt követi a második szakasz (1967–1972, amikor ugyanaz a két domináns párt együttes szavazatrészesedése 45–50% között mozog. Majd, a 1977–1989-es szakaszban a két nagy párt (CDA, PvdA) támogatottsági aránya újból megerősödik (58–70%). A negyedik szakasz az 1994-es választásokkal indul, ugyanis lavinaszerű változás történik az erőviszonyok tekintetében: a két első párt szavazatrészesedése 46%, míg a következő két legsikeresebb párt együttes szavazataránya 35.5%! A két nagy párt térvészése, valamint az utánuk következő pártok jelentős térnyerése olyan átrendeződéseket jelent, amelyek tulajdonképpen az európai pártfejlődés trendjével vannak összhangban. E felosztással kapcsolatban lásd még

rendszer szembeötlő arányosságával magyarázható. Mindenekelőtt azonban, a teljesség igénye nélkül, nézzük a holland pártrendszer főszereplőit, a főbb politikai pártokat.¹²¹

A protestáns *Forradalomellenes Párt* (ARP) a 19. században alakult meg, és Hollandia első szervezett keresztény pártja, mely 1878-ban alakult. „Forradalomellenessége” nem a társadalmi és/vagy gazdasági reformellenességre vonatkozik, hanem a francia forradalom nyomán tapasztalható egyházellenességgel való szembeszegülésre utal. A második világháború után parlamenti párt a maga 8–13%-os szavazatarányával.

A *Keresztény-Történelmi Unió* (CHU), az ARP -ből kivált, de konzervatívabb csoportokból jött létre 1908-ban. A második világháború után jobbközép centрупárt. 1946–1972 között 4–10%-os szavazatrészesedéssel szerepel a parlamentben. 1973-tól a *Kereszténydemokrata Tömörülés* tagja.

A *Katolikus Néppárt* (KVP) a második világháború előtt katolikus pártként tevékenykedik, azt követően azonban bázisa szélesítését célul tűző konzervatív pártként szerepel, és ezért vette fel a Néppárt nevet. 1946–1972 között domináns párt, és centрупártként majdnem bárkivel képes koalíciókötésre. Az 1973-ban egyesül a Forradalomellenes Párttal (ARP), illetve a *Keresztény-Történelmi Unióval* (CHU) létrehozva az igencsak meghatározó *Kereszténydemokrata Tömörülést* (CDA).

A *Kereszténydemokrata Tömörülés* (CDA) az 1977-es választások óta mérsékelt, jobbközép, konzervatív-keresztény modern felekezeti párt a holland pártrendszer, illetve a parlament meghatározó szereplője, noha 1994 után 30% alá csökken a támogatottsága: egy időre ellenzékbe, majd ismét kormányra kerül. 2012-ben azonban mindössze 8.5%-os szavazataránnyal kell beélnie.

A KVP mellett a háború utáni másik nagy párt a *Munkapárt* (PvdA), amely a Szociáldemokrata Munkáspárt utódjaként, több kisebb párt összeolvadásából jött létre. Hagyományos szociáldemokrata értékeket valló pártként, 1946–1972 között a második legerősebb, majd 1977–1998 között a legerősebb párt a parlamentben. 2002-től népszerűsége visszaesik, ezzel dominanciája alábbhagy, de a 2002–2012-es időszakban is 15–25% között mozog a támogatottsági indexe.

A nagy felekezeti pártok és a szociáldemokrata párt mellett a harmadik kiemelkedő politikaerőt a liberálisok képezik. A háború előtti liberális pártok 1945 után újjászerveződnek, és a Szabadság Pártja folytatásaként, 1948-ban létrejön a *Szabadság és Demokrácia Néppártja* (VVD). 1946–1956 között még 10% alatti a támogatottsága, aztán fokozatos térnyeréssel 15–26%-os szavazatrészesedéssel domináns pártnak számít (1998-ban a PvdA után a második legnagyobb párt, 2012-ben szintén a második, maga mögött hagyva a két nagy riválist: a Tömörülést és a Munkapártot).

A liberális tábor másik képviselője (inkább egyfajta konzervatív-liberális párt), a 2006-ban alapított *Szabadságpárt* (PVV), amely a 2010-es választásokon már 15.4%-os szavazatrésze-

Hanz Daalder (ed.) (1987): *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands, and Belgium*, London, 193–284, In: Fábíán–Kovács, 2004: 216.

¹²¹ A holland politikai pártok kapcsán, hazai vonatkozásban lásd bővebben Kardos–Simándi (szerk.), 2004: 303–312; Fábíán–Kovács, 2004: 216–222;

<http://www.grotius.hu/doc/pub/FMNIUK/41%20hollandia%20politikai%20p%C3%A1rtjai.pdf>

sedéssel a parlamentje lentős pártjai közé tartozik, hiszen e pártnak sikerült maga mögött hagynia például a tekintélyes CDA-t.

Az 1972-ben megalakuló és 1994-től parlamenti pártként működő *Szocialista Párt* (SP) 2006-ban a parlament harmadik legsikeresebb pártja, azt követően közel 10%-os támogatottsága van.

A konzervatív-szociáldemokrata-liberális tengely mellett több, kisebb párt is megjelenik a holland politika színterén. A Munkapárt belső ellenzékéből jön létre (1957) a „harmadikutas”, és a Munkapárttól balra helyezkedő *Pacifista Szocialista Párt* (PSP), mely párt egyben alapító tagja az 1990-ben alapított *Zöld Baloldal* (GL) koalíciónak. Az 1998-2012-es időszakban a Zöld Baloldal átlag támogatottsága 6% körül mozog. Ugyancsak a Munkapártból szakad ki 1970-ben, és attól jobbra helyezkedik el a *Demokratikus Szocialisták' 70* (DS' 70).

A felekezeti táborban is jelennek meg kisebb pártok. Katolikus oldalon a Katolikus Néppártból 1948-ban kiválik a *Katolikus Nemzeti Párt* (KNP), amely 1948-ban és 1952-ben 1.3, illetve 2.7%-os szavazataránnyal kerül a parlamentbe. A Katolikus Néppárt bal szárnyából jön létre a *Radikális Politikai Párt* (PPR), mely pártnak a szavazatok 1.2–2%-át sikerül begyűjtenie az 1977–1986 közötti választásokon.

A felekezeti tábor protestáns oldalán említésre érdemes az 1918-ban megjelenő *Megújult Politikai Párt* (SGP), mely 1946–2012 között minden alkalommal 1.6–2.4% közötti szavazatrészesedéssel kerül be a parlamentbe. Az ARP-ből 1948-ban kiszakadt *Megújult Politikai Szövetség* (GPV), majd az 1975-ben megalakult *Megújult Politikai Föderáció* (RPF) is részese az 1980-as években a parlamentnek. Ez utóbbi kettő együttes erővel indul a 2002-es választásokon, *Keresztény Unió* (CU) néven, és 2-4% közötti szavazataránnyal szerepeltek az utolsó négy választáson.

Mindegy rövid összegzésként, a holland rendszer sajátja, hogy a második világháborút követő időszak minden egyes választásán számos párt került be a parlamentbe az összes érvényes szavazatok csupán 1–2%-val, ami jelentős mértékben a választási rendszer arányosságával magyarázható. A parlament sokpártiságának egyik következménye, hogy zömmel több pártból álló kormánykoalíciók jönnek létre, s az eredmény egy igen változatos összetételű koalíciós korszak, 1946-tól napjainkig. A jobbközép-baloldali koalíciós kormányokban például katolikus, református és szocialista pártok egyaránt helyet kaptak. Az a tény, hogy e kormánykoalíciók többnyire működőképesek, a felekezeti konfliktusok háttérbe szorulásának, valamint a kiegyezéssel politikai magatartáson nyugvó konszenzusos politikának tudható be.

A 40-es, 50-es és 60-as éveket a felekezeti pártok és a Munkapárt közötti, majd a 70-es éveket kereszténydemokrata-liberális összefogás jellemezte. A 80-as években a kereszténydemokrata-szocialista, a 90-es években pedig a szocialista-liberális koalíció jött létre. Ez semmiképp nem utal egy polarizált rendszerre, melyben az egyes pártok közötti ideológiai különbségek áthidalhatatlanok lennének. A holland rendszer, amint korábban is említettem, jóval inkább konszociális rendszer, amelyben az együttműködési törekvések fölülírják az ideológiai ellentéteket.

6.6. Hollandia választási rendszere

A 19. század folyamán a holland választási rendszerben a többségi elvet alkalmazták. 1887 előtt az ország területét körzetekre osztották, és a legtöbb esetben két képviselő jutott be körzetenként. Az első fordulóban abszolút többség kellett a győzelemhez, a második fordulóban elegendő volt a relatív többség. 1888-tól több változás is történt a rendszerben. Az alsóház létszámát korlátozták 100 főre, és az országot egymandátumos kerületekre osztották, kivételt képezve a nagyvárosok, ahol 1897-ig megmaradtak a többmandátumos körzetek. A századforduló alapvető politikai kérdései közé tartozott Hollandiában is az általános választójog bevezetése, melyre 1917-ben került sor, és amelynek a Szociál-Demokrata Párt volt az első számú szorgalmazója. 1919-ben a nők is szavazati jogot kaptak. Új, arányossági választási rendszert vezettek be, ami elsősorban a liberális tábor pártjainak kedvezett, hiszen többségi módszerrel igen kevés mandátumot szereztek volna az általános szavazati jog megadásával. Az arányosság megőrzése érdekében a hollandok kötelezővé tették a szavazást, amit aztán 1970-ben feloldottak, az igen magas részvételi arány miatt is.

Kisebbségi módosításokkal, az 1917-ben bevezetett választási rendszert használják ma is. Az ország egyetlen nagy kerület. A versenyző pártok listát állítanak fel, és a sorrendet közöttük a parlamenti súlyuk szabja meg, azaz, minél több mandátummal rendelkezik egy párt, annál előbbre kerül. A parlamenten kívüli pártok esetében a sorrendet sorsolással döntenek el. Az alsóház létszámnak növelésére 1956-ban került sor, 100-ról 150-re emelve azt. Egy adott párt listáján 30 név szerepelhet, vagy a leköszönő parlamenti helyeik számának kétszerese, de a feltüntetett jelöltek száma semmiképpen nem haladhatja meg a 80-at. A nevek a jelöltszervezet által meghatározott sorrendben szerepelnek a listán. A szavazólapon a listák elnevezése, alattuk pedig a jelöltek neve szerepel. A választópolgár az általa támogatott jelöltre szavaz, ami tulajdonképpen a listára leadott szavazatnak számít. Az ország 19 körzetre van felosztva, de első pillantásra úgy tűnik, hogy ennek csak a szavazás technikai lebonyolításban van szerepük, annál is inkább, mert a mandátumok kiosztása nem körzeti, hanem országos szinten történik. Ennek ellenére, az egyes körzetek eredményeiből lényeges következtetéseket vonhatnak le az egyes pártok is. A bekerülési küszöb=összes érvényes szavazat/150, ami azt jelenti, hogy ennyi szavazat kell egy mandátum megszerzéséhez.

A holland választásokon első körben a kvóta rendszer (legnagyobb maradék, Hare módszer) alapján osztják ki a mandátumokat. Első lépésben kiszámítják a kvótát, vagyis az egy mandátumot érő szavazatmennyiséget. Ennek alapján egy mandátum ára=összes érvényes szavazat/150. Ezt követően minden lista annyi mandátumot kap, ahányszor a kvóta megvan az adott lista szavazatszámában. Nagy a valószínűsége annak, hogy a kiosztást követően maradnak még kiosztatlan mandátumok. A holland választási eljárásnak ezen a pontján „keresztút” előtt állunk, ugyanis két lehetőség kínálkozhat, és más-más módszert kell alkalmazni az egyes lehetőségekre. Abban az esetben, ha a fennmaradt mandátumok száma ≥ 19 , akkor az osztórendszert (legmagasabb átlag, d'Hondt módszer) alkalmazzák olyan formában, hogy minden egyes lista esetében a már kiosztott mandátumainak számához hozzáadunk még egyet, és az a szám lesz az osztó. A pártokra leadott érvényes szavazatok számát elosztjuk az egyes pártokra vonatkozó osztóval, majd az így kapott legmagasabb átlagok kapják a fennmaradt mandátumokat. Abban az esetben viszont, ha a kiosztatlan mandátumok száma < 19 , akkor továbbra is a Hare módszert alkalmazzuk úgy, hogy megnézzük az egyes listák maradék szavazatait, és a

kvóta 75%-át elért maradékszavazatok mandátumot érnek. Ha ezek után is marad még kiosztatlan mandátum, azokat már a d'Hondt módszer segítségével osztjuk ki, a fent leírtak alapján úgy, hogy egyetlen lista sem kaphat többet egy mandátumnál. Ilyen értelemben ez a rendszer nem nevezhető tisztán d'Hondt módszernek (amint az a szakirodalomban gyakran előfordul), de nem minden esetben minősül tisztán Hagenbach-Bischoff (a Hare és a H–B formulák egyes használata) módszernek sem. Úgy tűnik, nem járunk messze a valóságtól, ha egyszerűen „holland módszernek” nevezzük.¹²²

A holland választási törvényben¹²³ leírt, és igen nehezen követhető választási eljárás világosabbá tétele érdekében nézzünk egy konkrét példát.

A 2010-es választási eredmények Hollandiában (Parlamenti pártok):

6/43. TÁBLÁZAT

PÁRT	SZAVAZAT (V)	V/q* (Mandátum)	Maradék
VVD	1.929.575	30	46.385
PvdA	1.848.805	29	28.388
PVV	1.454.493	23	10.714
CDA	1.281.886	20	26.426
SP	924.696	14	45.874
D66	654.167	10	26.437
GL	628.096	10	366
CU	305.094	4	54.002
SGP	163.581	2	38.035
PvdD	122.317	1	59.544
ÖSSZES**	9.416.001	143	

*A Hare kvóta = összes szavazat/ mandátumok száma=9.416.001/150=62.773. A kvóta 75%-a=47.079.

**Az összes érvényes szavazat magában foglalja a mandátumot nem szerzett pártok érvényes szavazatait is.

Az első körben tehát 143 mandátum osztható ki, ami azt jelenti, hogy hét mandátumnak kell még gazdára találnia. A maradék mandátumok száma kisebb, mint 19, ezért továbbra is a Hare kvótát alkalmazzuk. Megnézzük, hogy mely pártlisták maradékszavazatai lépik át a kvóta 75%-át.¹²⁴ Ennek alapján, a második körben a CU és a PvdD kapnak egy-egy mandátumot, és ezzel ötre, illetve kettőre emelkedik mandátumaik száma. Ezt követően még mindig marad öt kiosztatlan mandátum, ezeket azonban a d'Hondt módszerrel osztjuk ki az öt legmagasabb átlaggal rendelkező lista között.¹²⁵

¹²² Idevágó javaslatáért köszönettel tartozom Fábíán Györgynek.

¹²³ Act of September 1989 (www.minbzk.nl)

¹²⁴ Section P 8.2. of Act of September 1989.

¹²⁵ Section P 8.3. of Act of September 1989.

A fennmaradt öt mandátum kiosztása:

6/44. TÁBLÁZAT

PÁRT	SZAVAZATOK (V)	ELSŐ KÖRBEN KIOSZTOTT MANDÁTUMOK (Hare Kvótával)	V/M + 1 (d'Hondt módszer)	KIOSZTOTT MARADÉK MANDÁTUMOK (d'Hondt módszerrel)	ÖSSZES KIOSZTOTT MANDÁTUM
VVD	1.929.575	30	V/31 = 62.244	1	31
PvdA	1.848.805	29	V/30 = 61.626	1	30
PVV	1.454.493	23	V/24 = 60.603	1	24
CDA	1.281.886	20	V/21 = 61.042	1	21
SP	924.696	14	V/15 = 61.646	1	15
D66	654.167	10	V/11 = 59.469		10
GL	628.096	10	V/11 = 57.099		10
CU	305.094	5(4 + 1)*	V/6 = 50.849		5
SGP	163.581	2	V/3 = 54.527		2
PvdD	122.317	2 (1 + 1)	V/3 = 40.772		2
ÖSSZES*	9.416.001	143			150

* A CU és a PvdD estében a plusz egy-egy mandátum már a második körhöz tartoznak.

A harmadik körben az első öt pártnak jutott még egy-egy parlamenti hely, így mind a 150 mandátum kiosztásra került.

A továbbiakban nézzük meg a holland választási rendszer, második világháború utáni eredményeit. A rendszer szakaszokra bontása más formában is elképzelhető, ez azonban nem jelent lényegi változtatást az eredmények arányosságára nézve sem. Az elemzés nem tartalmazza a parlamenten kívüli pártok eredményeit, de „súlytalanságuk” nem okoz jelentős változást az arányossági indexek terén.

6.7. Hollandia választási eredményei 1946–2012 között

Parlamenti választások (1946–1952)

Ebben az időszakban a parlamenti képviselők száma 100. 1946-ban hét, 1948-ban és 1952-ben nyolc párt osztozhatott a mandátumokon.

6/45. TÁBLÁZAT

ÉV	KVP		PvdA		ARP		CPN		CHU		VVD		SGP		KNP	
	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%
1946	30.8	32.0	28.3	29.0	12.9	13.0	10.6	10.0	7.8	8.0	6.4	6.0	2.1	2.0	-	-
1948	31.0	32.0	25.6	27.0	13.2	13.0	7.7	8.0	9.2	9.0	7.9	8.0	2.4	2.0	1.3	1
1952	28.7	30.0	29.0	30.0	11.3	12.0	6.2	6.0	8.9	9.0	8.8	9.0	2.4	2.0	2.7	2

Láthatjuk, ebben a szakaszban a Katolikus Néppárt (KVP), illetve a Munkapárt (PvdA) dominálja a rendszert, hiszen átlagosan a szavazatok 57.8, a mandátumok 60%-át mondhatják magukénak.

A pártonkénti arányossági együtthatók, illetve a súlyozott átlag eltérések a következők:

6/46. TÁBLÁZAT

ÉV	KVP	PvdA	ARP	CPN	CHU	VVD	SGP	KNP
	A_e	A_e	A_e	A_e	A_e	A_e	A_e	A_e
1946	1.09	1.02	1.01	0.94	1.02	0.94	0.95	-
1948	1.03	1.05	0.98	1.04	0.98	1.01	0.83	0.77
1952	1.04	1.03	1.06	0.97	1.01	1.02	0.83	0.74
$S_{\text{ae}}\%$	5.3	3.3	2.8	4.6	1.7	2.7	13.3	25

A két párt dominanciája ellenére, a rendszer nem „kedvez” lényegesen a vezető pártoknak, hiszen fölülreprezentáltságuk 4% körüli, ami más európai választási rendszerek esetében, hasonló helyzetben lévő pártok eredményeihez viszonyítva akár elenyészőnek is mondható. A további öt közép-, és kispárt is több alkalommal fölülreprezentált, de alulreprezentáltságuk is igen közel áll a tökéletes arányossághoz. A két legkisebb párt esetében viszonylag nagy az eltérés, de ne feledjük, 2%-os szavazatrészesedéssel lettek parlamenti pártok.

A parlamenti pártok eredményei alapján a következők az arányossági indexek:

6/47. TÁBLÁZAT

Index	1946	1948	1952	Átlag*
I	0.47	0.49	0.58	0.51
D	1.65	1.95	2.30	1.97
D'	0.70	0.76	0.92	0.79
LSq	1.41	1.30	1.39	1.28
Lijphart	1.20	1.40	1.39	1.33
D'Hondt (%)	9.00	23.1	26.0	19.4
N (Effektív párt)	4.69	4.98	5.01	4.89

*Az átlagok nem súlyozott, hanem egyszerű számtani átlagok.

Az arányossági indexek sok mindentről árulkodnak. Ezek az értékek olyan mértékben térnek el például a kanadai vagy a brit rendszer hasonló értékeitől, hogy az összehasonlításukra aligha van szükség (gondoljunk például csak a D=8-20%-os arányosságtól való eltérésre, ami Kana-dára és Nagy-Britanniára jellemző, szemben a holland 1.65–2.30% közötti eltérésekkel).

Parlamenti választások (1956–1972)

6/48. TÁBLÁZAT

ÉV	KVP		PvdA		ARP		VVD		CHU		D'66		CPN		SGP		PSP	
	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%
1956	31.7	32.6	32.6	33.3	9.9	10.0	8.8	8.6	8.4	8.6	-	-	4.8	4.7	2.2	2.0	-	-
1959	31.6	32.7	30.4	32.0	9.4	9.3	12.2	12.7	8.1	8.0	-	-	2.4	2.0	2.2	2.0	1.8	1.3
1963	31.9	33.3	28.0	28.7	8.7	8.6	10.3	10.7	8.6	8.7	-	-	2.8	2.7	2.3	2.0	3.0	2.7
1967	26.5	28.0	23.6	24.7	9.9	10.0	10.7	11.3	8.1	8.0	4.5	4.7	3.6	3.3	2.0	2.7	2.9	2.7
1971	21.8	23.3	24.6	26.0	8.6	8.7	10.3	10.7	6.3	6.7	6.8	7.3	3.9	4.0	2.4	2.0	1.4	1.3
1972	17.7	18.0	27.3	28.6	8.8	9.3	14.4	14.7	4.8	4.7	4.2	4.0	4.5	4.7	2.2	2.0	1.5	1.3

További mandátumot szerzett pártok:

- 1963-ban az FP, a parlament tízedik pártjaként a szavazatok 2.1%-val a mandátumok 2%-át szerezte meg.
- 1967-ben a táblázatban szereplőkön túl még két pártnak (FP és GPV) sikerült összesen nyolc mandátumot szereznie, s ezzel 11 párt osztozott a 150 mandátumon!
- 1971-ben ez a szám még hárommal nőtt (DS'70, PPR, NMP), és így 14 párt képviselőiből tevődött össze a parlament alsó háza!
- 1972-ben szintén 14 párt képviseltette magát az alsóházban: a táblázatban szereplők mellett a DS'70, PPR, FP, RKP, GPV pártoknak összesen a szavazatok 13.5, a mandátumok 19%-át sikerült megszerezniük. A számítások során a táblázatban fel nem tüntetett parlamenti pártok eredményeit is figyelembe veszem.

A táblázatból világosan látszik, hogy az 1956-63-as időszakban a KVP és a PvdA továbbra is hasonló arányban dominálja a rendszert, miközben a három „középpárt” az összes érvényes szavazatok 27%-ból részesül. Ezt követően a nagy pártok népszerűsége fokozatosan csökken, 1967-ben még csak mérsékelten, majd 1972-ben zuhanásszerűen (35%-ra). Ezzel egyidőben a következő négy párt a szavazatok több, mint 1/3-át szerzi meg. Ennek a hangsúlyeltolódásnak azonban, amint a következő két táblázat is mutatja, egyáltalán nincs aránytalanító hatása.

A pártonkénti arányossági együtthatók, illetve a súlyozott átlag eltérések a következők:

6/49. TÁBLÁZAT

ÉV	KVP	PvdA	ARP	VVD	CHU	D'66	CPN	SGP	PSP
	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e
1956	1.03	1.02	1.01	0.98	1.02	-	0.98	0.91	-
1959	1.03	1.05	0.99	1.04	0.99	-	0.83	0.91	0.72
1963	1.04	1.03	0.99	1.04	1.01	-	0.96	0.87	0.90
1967	1.06	1.05	1.01	1.06	0.99	1.04	0.92	1.35	0.93
1971	1.07	1.06	1.01	1.04	1.06	1.07	1.02	0.83	0.93
1972	1.02	1.05	1.06	1.02	0.98	0.95	1.04	0.87	0.87
S _{ae} %	4.1	4.1	1.6	3.6	2.0	5.6	5.3	15	12.3

Az arányossági indexek a következők:

6/50. TÁBLÁZAT

Index	1956	1959	1963	1967	1971	1972	Átlag
I	0.34	0.56	0.36	0.45	0.45	0.31	0.41
D	1.20	2.20	1.80	2.50	3.15	2.15	2.17
D'	0.56	1.01	0.72	0.80	0.88	0.63	0.77
LSq	0.84	1.49	1.19	1.50	1.66	1.14	1.30
Lijphart	0.90	0.90	1.40	1.50	1.50	1.30	1.20
D'Hondt (%)	7.00	28.0	13.0	35.0	37.0	28.0	24.7
N(Effektív párt)	4.27	4.47	4.99	6.23	7.12	6.86	5.66

Érdekes módon, az effektív pártok számának növekedése sem „zökkentette ki” a rendszer arányosságát a megszokott értékekből. Noha elenyésző a rendszer egészére nézve, de a kis-pártok esetében a D'Hondt index azért mutat eltéréseket.

Parlamenti választások (1977–1994)

6/51. TÁBLÁZAT

ÉV	PvdA		CDA		VVD		D' 66		SGP		CPN		PSP		PPR		RPF	
	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V%	M%
1977	33.8	35.3	31.9	32.7	17.9	18.7	5.4	5.3	2.1	2.0	1.7	1.3	0.9	0.7	1.7	2.0	-	-
1981	28.3	29.3	30.8	32.0	17.3	17.3	11.1	11.3	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	1.2	1.3
1982	30.4	31.3	29.4	30.0	23.1	24.0	4.3	4.0	1.9	2.0	1.8	2.0	2.3	2.0	1.7	1.3	1.5	1.3
1986	33.3	34.6	34.6	36.0	17.4	18.0	6.1	6.0	1.7	2.0	-	-	1.2	0.7	1.2	1.3	0.9	0.7
1989	31.9	32.6	35.3	36.0	14.6	14.7	7.9	8.0	1.9	2.0	-	-	-	-	-	-	0.9	0.6
1994	23.9	24.7	22.2	22.7	20.0	20.7	15.5	16.0	1.7	1.3	-	-	-	-	-	-	1.8	2.0

Ez a szakasz a Munkapárt (PvdA) és a Kereszténydemokrata Tömörülés (CDA) dominanciájának időszaka, főleg 1977–1989 között. A Tömörülés, amint korábban is említettem, a Keresztény-Történelmi Unió, a Forradalomellenes párt valamint a Katolikus Néppárt egyesüléséből jött létre, jelezvén a felekezeti törésvonal mérséklődését. Ebben a szakaszban szintén kilenc párt eredményeit mutatom be. A két nagy párt súlya igen jelentős, együttes szavazatrészesedésük és mandátumarányuk is 65% fölötti. Az egyetlen párt, amely képes tartani velük a lépést, és középpártként biztosítani helyét a rendszerben, az a Szabadság és Demokrácia Néppártja (VVD), a maga 14–23%-os szavazatrészesedésével. Az 1994-es választások komoly változást hoznak, az erőviszonyok átrendeződnek, pontosabban az első két párt dominanciája erősen megcsappan, olyan mértékben, hogy együttes szavazatrészesedésük (46.1%) nem sokkal haladja meg a következő két párt (VVD és D'66) együttes szavazatarányát (35.5%). A kanadai és a brit választások során tapasztalhattuk meg, hogy milyen mértékű arányosságtól

való eltérést hozhatnak magukkal az ilyen jellegű erőviszony-átrendeződések. A holland rendszerben ez sem eredményez nagyobb aránytalanságot, az arányossági indexek továbbra is a tökéletes arányossághoz közeli értékeket mutatnak.

Az eredmények alapján a következők a pártonkénti arányossági együtthatók, illetve a súlyozott átlag eltérések:

6/52. TÁBLÁZAT

ÉV	PvdA	CDA	VVD	D'66	SGP	CPN	PSP	PPR	GPV
	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e
1977	1.04	1.02	1.04	0.98	0.76	0.76	0.78	1.18	0.78
1981	1.04	1.04	1.00	1.02	1.00	1.00	1.00	1.00	0.87
1982	1.03	1.02	1.04	0.93	1.11	1.11	0.87	0.76	0.87
1986	1.04	1.04	1.03	0.98	1.17	-	0.58	1.08	0.67
1989	1.02	1.02	1.01	1.01	1.05	-	-	-	1.08
1994	1.03	1.02	1.03	1.03	0.76	-	-	-	1.00
S _{ae} %	3.3	2.7	2.6	2.6	13.3	11.0	19.2	12.3	13.5

Arányossági indexek:

6/53. TÁBLÁZAT

Index	1977	1981	1982	1986	1989	1994	Átlag
I	0.44	0.26	0.34	0.53	0.26	0.37	0.36
D	2.45	1.30	2.05	2.40	1.15	2.20	1.92
D'	1.24	0.57	0.97	1.27	0.59	0.77	0.90
LSq	1.43	1.12	1.10	1.50	0.76	1.08	1.16
Lijphart	1.50	1.20	0.90	1.40	0.70	0.80	1.08
D'Hondt (%)	24.0	13.0	24.0	42.0	22.0	24.0	24.8
N(Effektív párt)	3.96	4.57	4.24	3.77	3.90	5.73	4.36

Parlamenti választások (1998–2012)

6/54. TÁBLÁZAT

ÉV	PvdA		CDA		VVD		D'66		GL		SP		SGP		CU		PVV	
	V%	M%	V%	M%	V%	M%	V %	M %	V %	M %	V%	M%	V %	M %	V %	M %	V%	M%
1998	29.0	30.0	18.4	19.3	24.7	25.3	9.0	9.3	7.3	6.7	3.8	3.3	1.8	2.0	-	-	-	-
2002	15.1	15.3	27.9	28.7	15.4	16.0	5.1	4.7	7.0	6.7	5.9	6.0	1.7	1.3	2.5	2.6	-	-
2003	27.3	28.0	28.6	29.3	17.9	18.7	4.1	4.0	5.1	5.3	6.3	6.0	1.6	1.3	2.1	2.0	-	-
2006	21.2	22.0	26.5	27.3	14.7	14.6	2.0	2.0	4.6	4.7	16.6	16.7	1.6	1.3	3.9	4.0	5.9	6.0
2010	19.6	20.0	13.6	14.0	20.5	20.7	6.9	6.7	6.7	6.7	9.8	10.0	1.7	1.3	3.2	3.3	15.4	16.0
2012	24.8	25.3	8.5	8.7	26.6	27.3	8.0	8.0	2.3	2.6	9.7	10.0	2.1	2.0	3.1	3.3	10.1	10.0

Ebben a szakaszban figyelemre méltó a Szabadság és Demokrácia Néppártjának (VVD) élre kerülése, hiszen 2010-ben, majd 2012-ben is a legnépszerűbb pártnak bizonyult 20,5, illetve 26,6%-os szavazatrészesedéssel, maga mögött hagyva a korábbi nagy pártokat. Megjegyzendő továbbá a Zöld baloldal (GL) térnyerése, valamint a táblázatban nem szereplő Pim Fortuyn List (LPF) villámszerű betörése a 2002-es választásokon (17%-os szavazatrészesedéssel a második legerősebb párt), majd villámszerű visszaesése (2006-ban a szavazatok mindössze 0,2%-át sikerült begyűjtenie). Tény az is, hogy az 1994-es választások óta egy kivétellel (2003-ban 55,9%) az első két párt 40–50%-os együttes szavazatrészesedést mondhat magáénak, ami az erőviszonyok több párt közötti kiegyenlítődését jelzi. Ez általában hatással van a választási rendszerek eredményeire, arányossági mutatóira, a holland rendszer esetében viszont továbbra is alacsonyak a tökéletes arányosságtól való eltérés értékei. Végül, nem lényegtelen szempont a parlamenti pártok számának növekedése, hiszen 1994-től átlagosan 10 párt került be a parlamentbe (a legtöbb párt mégis 1971 és 1972-ben kerül be a parlamentbe, számuk 14). A pártok számának növekedése várhatóan az effektív pártok számának növekedését hozza magával, hiszen a korábbi szakaszok effektív pártszámához (4,89, 5,66, 4,36) viszonyítva az 1998–2012 közötti választásokon elért átlag effektív pártszám a legmagasabb (5,82).

Az eredmények alapján a következők a pártonkénti arányossági együtthatók, illetve a súlyozott átlag eltérések:

6/55. TÁBLÁZAT

ÉV	PvdA	CDA	VVD	D'66	GL	SP	SGP	CU	PVV
	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e	A _e
1998	1.03	1.05	1.02	1.03	0.92	0.87	1.11	-	-
2002	1.01	1.03	1.04	0.92	0.96	1.02	0.76	1.04	-
2003	1.02	1.02	1.04	0.98	1.04	0.95	0.81	0.95	-
2006	1.04	1.03	0.99	1.00	1.02	1.01	0.81	1.02	1.02
2010	1.02	1.03	1.01	0.97	1.00	1.02	0.76	1.03	1.04
2012	1.02	1.02	1.02	1.00	1.13	1.03	0.95	1.06	0.99
S _{ae} %	2.4	3.00	2.3	2.7	6.9	3.2	16.4	3.8	2.6

Arányossági indexek:

6/56. TÁBLÁZAT

Index	1998	2002	2003	2006	2010	2012	Átlag
I	0.44	0.35	0.40	0.30	0.25	0.33	0.34
D	2.01	1.75	1.80	1.50	1.25	1.80	1.68
D'	0.79	0.58	0.72	0.52	0.36	0.60	0.59
LSq	1.36	0.91	1.00	0.91	0.69	0.93	0.95
Lijphart	1.00	0.80	0.80	0.80	0.60	0.70	0.78
D'Hondt (%)	23.0	24.0	19.0	28.0	24.0	32.0	23.0
N(Effektív párt)	5.15	6.05	4.99	5.81	6.99	5.96	5.82

Az arányossági átlagok összesített adatai:

6/57. TÁBLÁZAT

Index	1946-1952	1956-1972	1977-1994	1998-2012
I	0.51	0.41	0.36	0.34
D	1.97	2.17	1.92	1.68
D'	0.79	0.77	0.90	0.59
LSq	1.28	1.30	1.16	0.95
Lijphart	1.33	1.20	1.08	0.78
D'Hondt	19.4	24.7	24.8	23.0
N	4.89	5.66	4.36	5.82

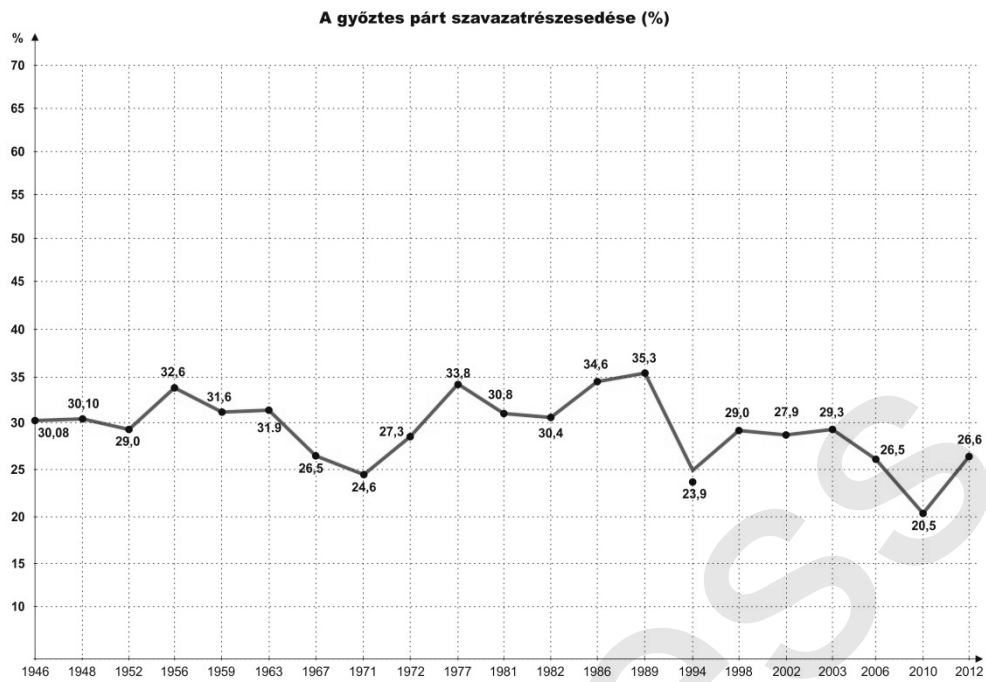
Záró gondolatként, a holland választási rendszer egyik sajátossága, hogy a pártrendszer struktúrájának változásai, a pártok számának növekedése, az erőviszonyok megoszlásának módosulásai, valamint az új pártok megjelenése egyfelől, nincsenek jelentős hatással a választási eredményekre, a rendszer arányosságára, másfelől, e csekély változások aligha modellezhetők az arányosságot befolyásoló tényezők függvényében. Úgy tűnik, hogy a rendszer arányossága ellenére, az adatok érzékeltetik azért a holland politikai élet hektikusságát, a politikai folyamatok változásait. Ami viszont az eredmények alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Hollandia az arányos választási rendszerek mintaszerű példája, még akkor is, ha egyre több bíráló emeli ki a rendszer negatív vonásait, és áll elő átfogó reformjavaslatokkal.

A demokráciák többnyire olyan választási rendszert alkalmaznak, amelyet saját arculatukra szabnak úgy, hogy vagy az arányosságot, mint méltányos választási eljárást, vagy a biztos kormányozhatóságot helyezik előtérbe, vagy éppen a kettő egyfajta kombinációját részesítik előnybe. Hollandia egy igen arányos választási rendszert alkalmaz, de kevésbé tart attól, hogy a túlzottan tagoltnak tűnő parlament kormányválsághoz vezetne. Az arányosság mellett a kormányozhatóság a sajátos holland politikai kultúra biztosítja, az, hogy a szabad társadalom alapvető értékeként nyugtázott politikai megosztottságot kellő mértékben ellensúlyozza a társas együttélés egységére, a megegyezésre, a pártok kiegyezésére és együttműködésére, azaz a konszociációs rendszer megalapozására és fenntartására irányuló törekedés. Mindaddig, amíg nem szűnik meg a konszociációs rendszer, ami elkerülhetetlenné tenné az erre felépített választási rendszer átalakítását is, Hollandiát a modern demokrácia egyik követendő példajaként emlegethetjük.¹²⁶

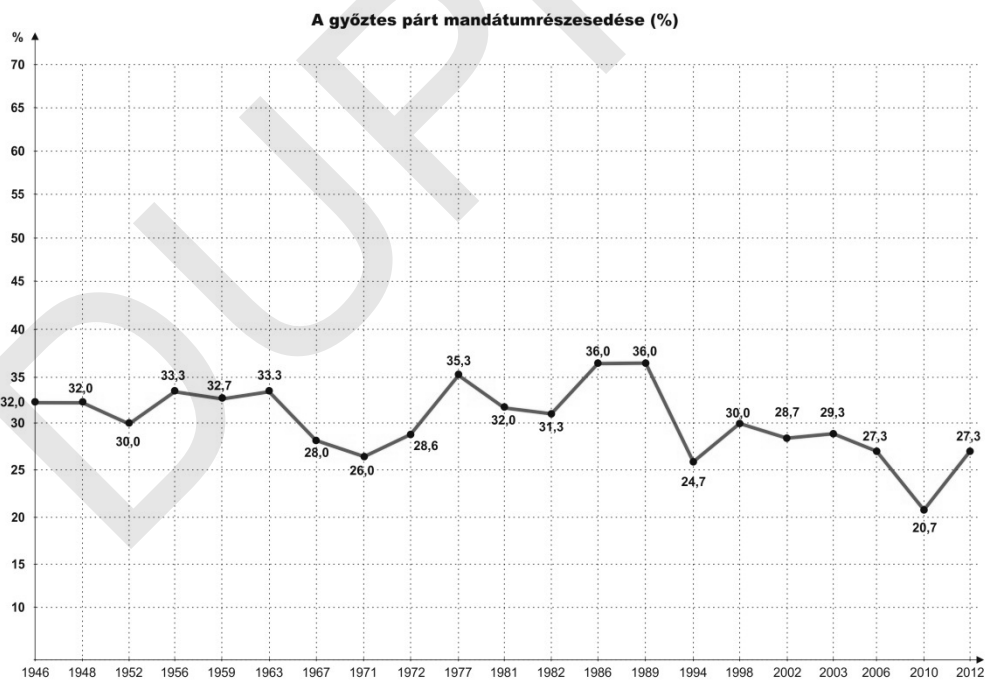
Néhány grafikon segítségével a holland rendszer esetében is szemléletesebbé tehetjük a választási eredmények változásait, alakulásuk irányát.

¹²⁶ Való igaz, az átfogó reformjavaslatok, a minőségibb demokráciára irányuló változtatási próbálkozások, kiváltképpen a jobboldali populizmus előretörése, és vezetőjük, Pim Fortuyn megjelenése a politikai életben, majd meggyilkolása (...), ezt követően pedig a politikai események fordulatai jelzik azért, hogy Hollandiában is indokoltan tehető fel a kérdés: Vajon merre tart a holland demokrácia? Sikerül – e továbbra is egyensúlyba tartani e pluralista társadalomban a kiegyezésen és együttműködésen alapuló erőket a konfrontatív, polarizáló, széthúzó erőkkel? A választ erre a jövő politikai eseményei fogják majd megadni.

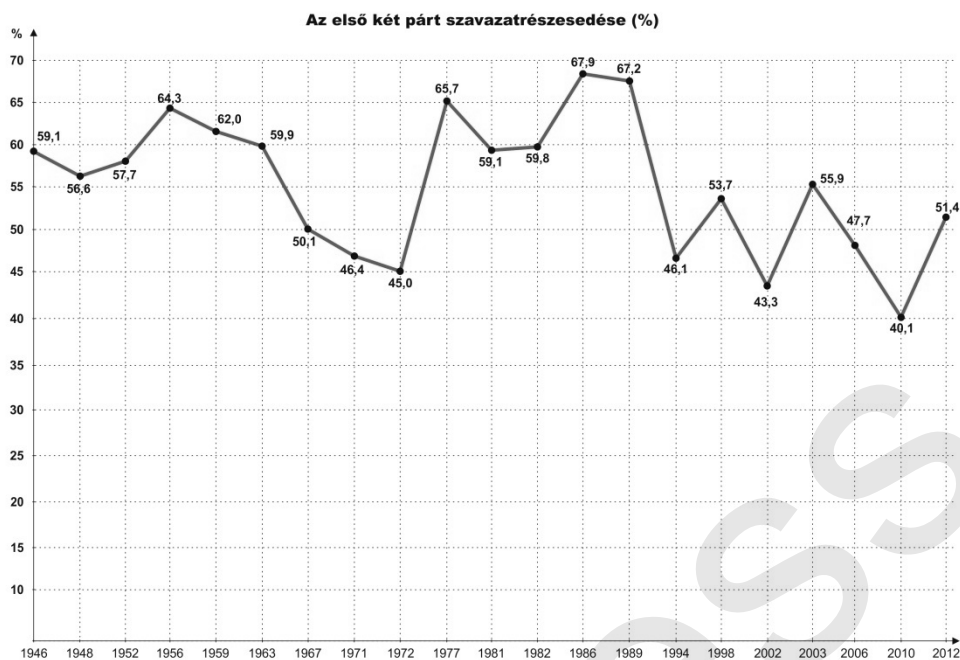
A győztes párt szavazatrészesedése a holland parlamenti választásokon (%)

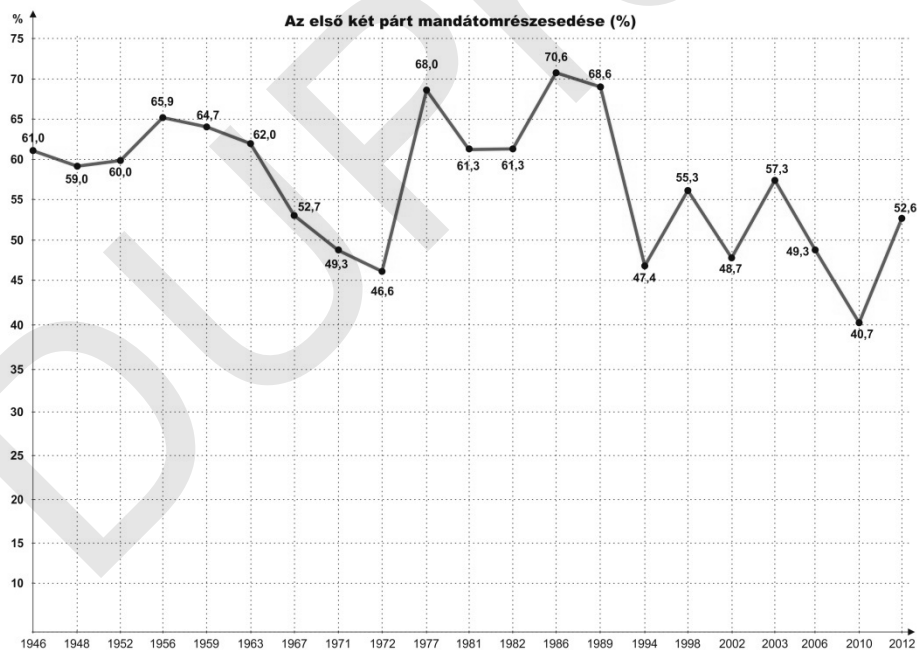
A győztes párt mandátumrészesedése a holland parlamenti választásokon (%)

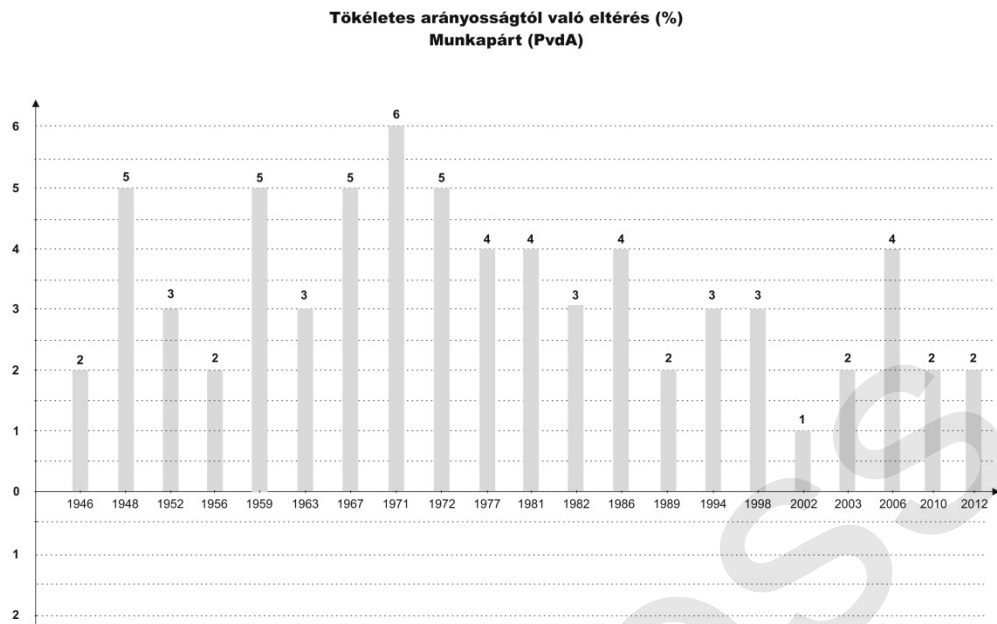
Az első két párt szavazatrészesedése a holland parlamenti választásokon (%)

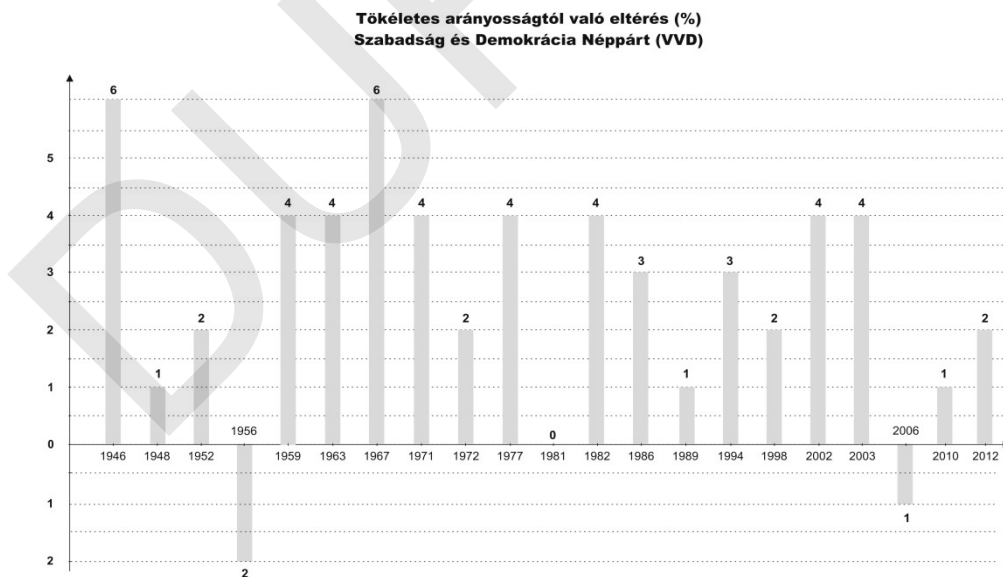
Az első két párt mandátumrészesedése a holland parlamenti választásokon (%)

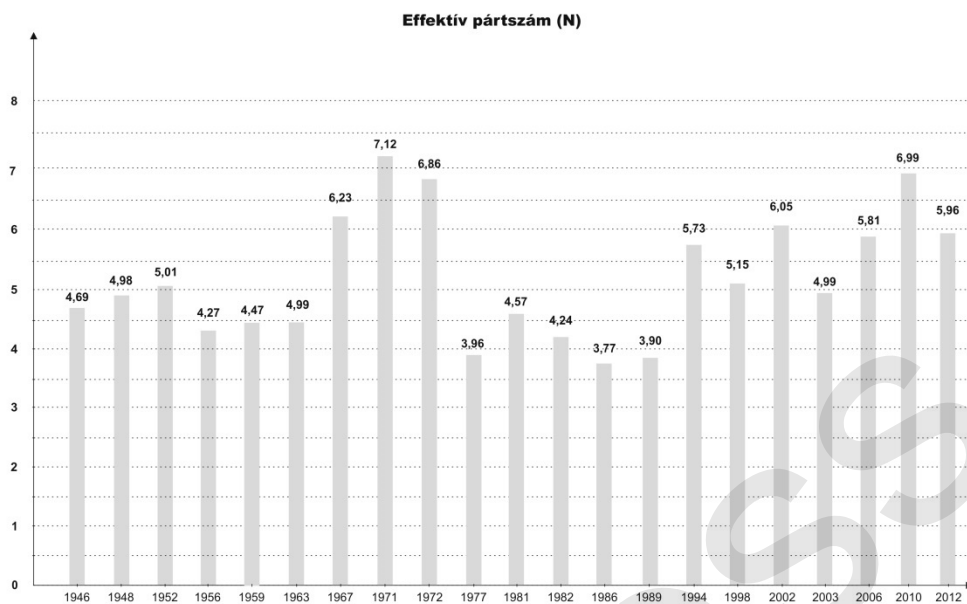
A tökéletes arányosságtól való eltérés (%)
(PvdA)

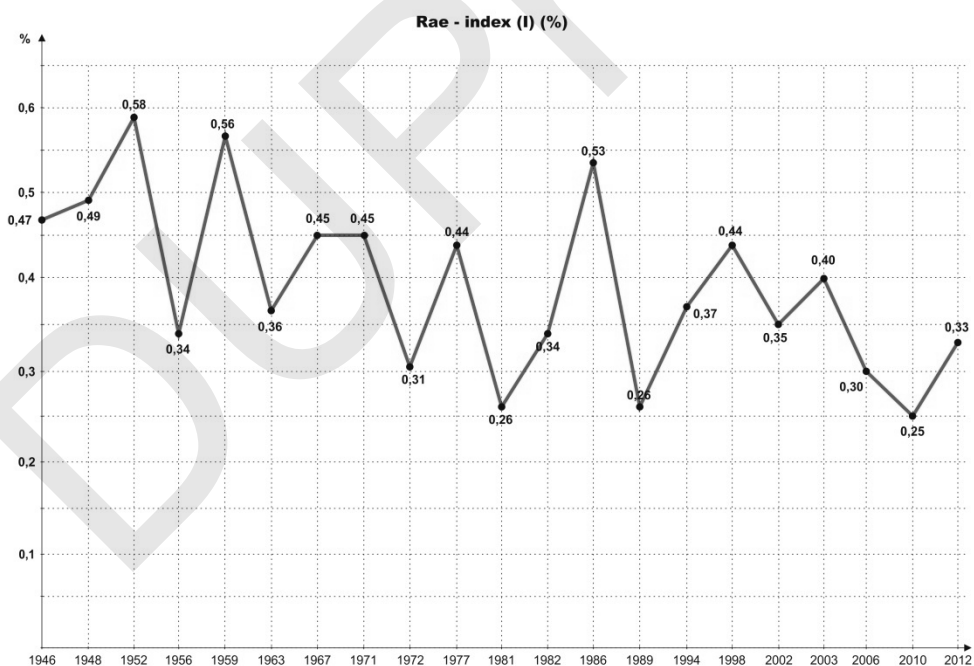
A tökéletes arányosságtól való eltérés (%)
(VVD)

Effektív pártzám a holland parlamenti választásokon

A Rae index a holland parlamenti választásokon (%)

7. ÖSSZEGZÉS

Amint láttuk, a választás a modern demokráciák sajátos és megkülönböztetett része, melynek révén a társadalom tagjai kiválasztják saját vezetőiket, annak érdekében, hogy felkészültségük, szakmai rátermettségük révén a lehető legnagyobb mértékben szolgálják a társadalom javát. Ilyen értelemben a választás nemcsak egy procedúra, hanem sajátos közvetítő mechanizmus is egyén – politikus, társadalom – hatalom között. A hatalom hatékonysága fontos szempont, hiszen mérceként szolgál a társadalom számára a hatalmat gyakorlók alkalmasságának, valamint a kormány legitimitásának megítélésében. A kormány „minőségi” megítélésén túl azonban a társadalom pártpreferenciájának, a szavazók politikai tagoltságának a parlamentben történő hű megjelenítése is fontos kritériuma a hatalom elfogadottságának. A társadalom politikai tagoltsága és a döntéshozó testület összetétele közötti megfeleltetés a választási rendszerek arányosságában fejeződik ki, melyet az arányossági számítások révén mérhetünk.

A többségi választási rendszerek mellett az arányos rendszerek térhódítása jelzi, hogy a választópolgárok nemcsak „jó kormányzást”, hanem azt megelőzően, arányos képviselést is szeretnének. Ez az elvárás a demokráciák alapvonásaként tételeződik, még akkor is, ha az arányos (statisztikai) képviselést és az érdekek hatékony képviselése között gyakran nincs teljes átfedés. A többségi választási rendszerek rövid bemutatásán túl jelen írásban fokozott hangsúly helyeződött az arányosság kérdésére, az arányossági formulákra, és nem utolsósorban az arányosság mérő mutatókra.

A legnagyobb maradék és a legmagasabb átlag formulák részletes elemzését, és az általánosított formulák bemutatását azért is tartottam indokoltnak, mert az egyes formulák, mint módszerek köztudottak, eljárási módjaik eléggé ismertek, az alapvető elvek, amelyekre épülnek, azonban már nem annyira. E formulák logikai alapjának, továbbá a szavazatok mandátumokká alakításában betöltött szerepének, illetve a közöttük fennálló különbségeknek (a kis-, a közép-, vagy a nagy pártok támogatásának tekintetében) a kiemelése jelentős mértékben járul hozzá a vizsgált választási rendszerek, valamint az arányossági eltérések okainak megértéséhez.

A legnagyobb maradék formulák esetében az „n” változó hatása a rendszer arányosságára, illetve az általános trend körvonalazódása követhetőbbé válik a $q = \frac{V}{M+n}$ általánosított formula elemzése révén: a változó növekedésével előnyösebb helyzetbe jutnak a nagy pártok, és kedvezőtlenebb pozícióba kerülnek a kis pártok. Hasonlóan, a legmagasabb átlag formulák esetében az $1; 1 + d; 1 + 2d; 1 + 3d + \dots + nd$ általános formulában a „d” vizsgálatával láthatóbbá tehető a különböző osztósorok elemei közötti különbségek hatása a választási rendszerek arányosságára: a „d” értékének növekedése a kis pártok javát szolgálja a nagy pártok ellenében.

Jelen munkában továbbá kiemelt szerepet kaptak a választási rendszerek arányossági számításai, hiszen a megfelelő elemzéshez meg kell értenünk azokat a módszereket, amelyek a tökéletes arányosságtól való eltérések mértékeit hivatottak kifejezni. Az arányossági számítások vizsgálata akkor is fontos, ha kiderül, hogy az egyes arányossági mutatók nem szolgálnak a rendszerek egészét átfogó eredményekkel (Ennek magyarázata, hogy az egyes arányossági

indexek mindegyike sajátos aránytalanságot mérő módszert alkalmaz, hiszen a mutatók különböző szempontok mentén fejezik ki az arányosságtól való eltérési értékeket).

Az arányossági számítások kiindulópontja a tökéletes arányosság, hiszen ehhez viszonyítva nyer értelmet az arányosságtól való eltérés mértéke. Az arányossági együttható, a Rae és a Loosemore-Hanby indexek, valamint ez utóbbi módosított változata-melyben kiemelt hangsúlyt kap az effektív pártszám értelmezése-olyan mutatók, amelyek nélkül kevésbé érthetnénk meg a választási rendszerek arányossága terén sokasodó kérdéseket. Ezeknek az indexeknek köszönhetően tudunk rámutatni például arra, hogy egy pártrendszeren belül nemcsak a pártok matematikai száma befolyásolja a választások arányosságát, hanem a pártok súlya, azaz a pártok közötti erőviszonyok is. A Lijphart index, a legkisebb négyzetek indexe, a Sainte-Laguë, illetve a d'Hondt indexek olyan további mutatók, amelyek fontos eredményekkel szélesítik a választási rendszerek arányosságáról alkotott képet.

Kanada és az Egyesült Királyság párt-, és választási rendszereinek rövid bemutatása jól érzékelteti, hogy a választási rendszer arányosságát befolyásoló általános és sajátos tényezők figyelmen kívül hagyásával kevésbé értenénk meg az arányosságra vonatkozó ok-okozati összefüggéseket, a súlyos aránytalanságok vagy a kisebb mértékű eltérések valós okait. A pártok matematikai vagy effektív száma, az egyes pártrendszerek belső struktúrája, a pártok közötti erőviszonyok korról-korra történő módosulásai, a társadalmi és politikai tagoltságok és törésvonalak jelenléte, a pártok esetleges koncentrált támogatottságának mértéke, a szavazati körzetek nagysága, olyan tényezők, amelyek közvetlenül hatnak a választási eredményekre, a rendszer arányosságára, kiváltképp a többségi rendszerek esetében.

E fontos tényezők mellett azonban kitüntetett szerepe van a választási rendszer mikéntjének, a választási formuláknak. Ezt hivatott bemutatni Hollandia párt-, és választási rendszerének rövid elemzése, amelyben nyomon követhető, hogy a második világháború után a holland pártrendszerben is történtek mennyiségi változások (parlamenti pártok számának növekedése), szerkezeti módosulások, erőviszony - átrendeződések, az eredmények, ennek ellenére, mindvégig stabil arányosságról árulkodnak. A holland rendszer, a kanadai és a brit rendszerek „ellenpólusaként” jól érzékelteti a többségi és az arányos választási rendszerek közötti lényeges eltéréseket, amelyekre az arányossági számítások mutathatnak rá leginkább. A két alapvető rendszer eredményei között fennálló különbségeket tehát az arányossági indexek segítségével lehet kellő módon érzékeltetni, illetve értékelni.

8. FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aikaterini, K.: *Analysis and Comparison of the Greek Parliamentary Electoral Systems of the Period 1974-1999*. (www.stat-athens.aneb.gr/~jpan/diatrives/Kalogirou/Index.html).
- Arblaster, A. (1987): *Democracy*, University of Minnesota Press.
- Balogh László Levente (2012): 'A politikai reprezentáció színeváltozásai'. In: Collegium Doctorum: *Magyar Református Teológia*. (A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának periodikája).
- Berta Zsolt: *A választási formulák* (pdf.)
- Bogdanor, V. (1981): *The People and the Party System: The Referendum and Electoral Reform in British Politics*, Cambridge University Press.
- Bogdanor, V–Butler, D. (eds.) (1983): *Democracy and Elections: Electoral Systems and Their Political Consequences*, Cambridge University Press.
- Bogdanor, V. (1984): *What is Proportional Representation? A Guide to the Issues*, Martin Robertson, Oxford.
- Brooks, S. (1993): *Canadian Democracy*, McClelland & Stewart Inc. Toronto.
- Campbell, C–William Christian, W. (1996): *Parties, Leaders, and Ideologies in Canada*, Cambridge University Press.
- Carty, R. Kenneth (1988): „Three Canadian Party Systems: An Interpretation of the Development of National Politics” In: Perlin, G. C. (ed.): *Party Democracy in Canada. The Politics of National Party Conventions*, Scarborough, Prentice Hall.
- Carty, R. Kenneth (2007): „Leadership Politics and the Transformation of Canadian Parties.” In: *Political Leadership and Representation in Canada: Essay in Honour of John C. Courtney*. Ed. by Michelmann, Story, Steeves. Toronto: University of Toronto Press.
- Clarkson, S. (2005): *The Big Red Machine: How the Liberal Party Dominates Canadian Politics*, UBS Press.
- Cservák Csaba: *Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében*. (<http://jesz.ajk.elte.hu/cservak7.html>).
- Gallagher, M–Mitchell, P. (ed.) (2005): *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press.
- Cox, G.W–Shugart, M.S (1996): Strategic Voting under PR, In: *Journal of Law, Economics & Organization*, Vol.12, No. 2 (Fall, 1996).
- Dezső Márta–Tóth Zoltán (2002): *Választás és választási eljárás*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Dick, R. (2008): *Canadian Politics. Critical Approach*, Nelson Education, Toronto.
- Dickerson, M.A.–Flanagan, T. (1990): *An Introduction to Government and Politics*, Nelson Canada, Scarborough, Ontario.
- Dumont, P.–Caulier, Jean–F. (2003): „The Effective Number of Relevant Parties” (http://centres.fusl.ac.be/CEREC/document/2003/cerec2003_7.pdf).
- Dunleavy, P. (2005): 'Facing up to multiparty politics', *Parliamentary Affairs*, Vol. 58, No. 3.
- Duverger, M. (1963): *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Wiley.
- Egedy Gergely (1998): *Nagy-Britannia története*. Aula.

- Egedy Gergely (2010): 'Közpolgári konzervativizmus? David Cameron kapcsán' In: *Magyar Szemle*, XIX. 9–10.
- Egedy Gergely: (2011): *Nagy-Britannia története, 1918–1990*. Kossuth Kiadó.
- Enyedi Zsolt (1998): *Politika a kereszt nevében*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Enyedi Zsolt–Körösényi András (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Fábíán György (szerk.) (1997): *Választási rendszerek*. Osiris, Budapest.
- Fábíán György–Kovács L. Imre (1998): *Voksok és mandátumok*. Villányi Úti Könyvek.
- Fábíán György (1999): 'A magyar választási rendszer kelet-közép-európai összehasonlításban, In: *A demokrácia tíz éve Magyarországon* (szerk. Rozgonyi Iboly), Nyíregyháza.
- Fábíán György-Kovács László Imre (2004): *Parlamentari választások az Európai Unióban (1945–2002)*. Osiris, Budapest.
- Farrell, D.M. (2011): *Electoral Systems: A Comparative Introduction*, (2nd ed.), Palgrave Macmillan, Great Britain.
- Fisichella, D. (2000): *A politikatudomány alapvonalai*. (Ford. Soltész Erzsébet), Osiris, Budapest.
- Flanagan, T.(1995): *Waiting for the Wave*, McGill–Queen's University Press.
- Gallagher, M.–Mitchell, P. (eds.) (2008): *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press.
- Gallai Sándor–Török Gábor (szerk.) (2005): *Politika és politikatudomány*. Aula Kiadó, Budapest.
- Giddens, A. (1999): *A harmadik út*. Agora Marketing.
- Grofman, B. (1987): 'Models of Voting', In: *Micropolitics Annual*, S. Long (ed.), 31–61, Greenwich, Connecticut.
- Grofman, B. (2004): 'Downs and Two-Party Convergence', In: *Annual Review of Political Science*, 2004/7, 25–46.
- Held, D. (ed.) (1993): *Political Theory Today*, Cambridge University Press.
- Ilonszki Gabriella (1998): *Westminsteri változatok*. Aula.
- Johnston, R., Pattie, C. and Rossiter, D. (2005) 'The election results in the UK regions', In: P. Norris and C. Wlezien (eds): *Britain Votes 2005*, Oxford University Press.
- Kardos József–Simándi Irén (szerk.) (2004): *Európai politikai rendszerek*. Osiris Kiadó, Budapest, 299–319.
- Katz, R.S. (1980): *A Theory of Parties and Electoral Systems*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Katz, R.S. (1989): 'International Bibliography on Electoral Systems', In: *International Political Science Association*, In: Farrell, 2011.
- Körösényi András (1993): *Pártok és pártrendszerek*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Körösényi András (2005): *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest. L'Harmattan.
- Laakso, M–Taagepera, R. (1979): The „Effective Number of Parties A Measure with Application to West Europe, In: *Comparative Political Studies* 12, 3–27.
- Lakeman, E. (1974): *How Democracies Vote: A study of electoral systems*, London.
- LeDuc, Lawrence: „Canada: The Politics of Stable Dealignment” In: I.Crewe–D. Denver (ed.) (1985): *Electoral Change in Western Democracies*, London and Sydney.

- Lijphart A.–Grofman .B. (ed.) (1984): *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*, Preager, New York, London.
- Lijphart, A. (1994): *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*, Oxford.
- Lijphart, A. (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, New Haven.
- Loosemore, J. and Hanby. V. J. (1971): 'The Theoretical Limits of Maximum Distortion', *British Journal of Political Science* I: 467–477.
- Lynch, P. (2007): 'Party System Change in Britain: Multi-Party Politics in a Multy-Level Polity', *British Politics*, 2 (3).
- Lynch, p. (20110): Politics and Government: „The End of the Two-Party System?“ (online: politicscymru.com).
- Lynch, P. and Garner, R. (2005) 'The Changing Party System', *Parliamentar Affairs*, Vol. 58, No. 3.
- Mackenzie, W. J. M. (1958): *Free Elections: An Elementary Textbook*, New York, London.
- Makarenko, J.: *Political Parties and Party systems in Canada: History, Operation and Issues*. (<http://mapleleafweb.com/features/political-parties-and-party-system-canada-history-operation-and-issues>).
- Mészáros József-Szakadát István (1993): *Választási eljárások, választási rendszerek*. Budapest.
- Mészáros József (2008): *Bevezetés a társadalmi választások elméletébe*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nohlen, D. (1984): 'Changes and Choises in Electoral Systems', In: Lijphart -Grofman (eds.) (1984): *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*, Preager, New York.
- Pateman, C. (1970): *Participation and Democratic Theory*, Cambridge University Press.
- Rae, D. (1967): *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven Yale University Press.
- Rokkan, S. (1970): *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of Political Development*, Oslo.
- Sartori, G. (1987): *The Theory of Democracy Revisited*, New Jersey.
- Sartori, G. (1999): *Demokrácia*, Osiris Kiadó, Budapest.
- Sartori, G. (2003): *Összehasonlító alkotmánymérnökség*. ((Ford. Soltész Erzsébet), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Soltész Erzsébet (2006): *A választási rendszerek működése*, Jegyzet, Miskolci Egyetem.
- Shugart, M. (2008): 'Comparative Electoral Systems Reasearch', In: Gallagher-Mitchell (eds.): *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press.
- Szoboszlai György (1999): A parlament létszáma és a választási rendszer reformja. Párt-koncepciók 1999-ben. In: Rozgonyi Ibolya (szerk.): *A demokrácia tíz éve Magyarországon*, Nyíregyháza.
- Szoboszlai György (2004): *A közjogi választások egyes eleméleti és gyakorlati kérdései*. Tanulmánykötet, Budapest.

- Taagepera, R. and Grofman, B. (1985): 'Rethinking Duverger's Law: Predicting the Effective Number of Parties in Plurality and PR Systems', *European Journal of Political Research*, Vol.13 (december), 341–352.
- Taagepera, R.–Shugart, M.S. (1989): *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*, Yale University Press, New Haven & London.
- Taylor, P. J.–Johnston, R. J. (1979): *Geography of Elections*, Penguin, London.
- Thornburn, H. G. (ed.) (1996): „Interpretation of the Canadian PartySystem” In: Thornburn, H. G. (ed.): *Party Politics in Canada*, 7th ed. Scarborough, Ontario, Prentice Hall.
- Webb, P. (2000): *The Modern British Party System*, Sage.
- Webb, P. (2005): 'The continuing advance of the minor parties', In: Norris, P. and Wlezien C. (eds): *Britain Votes 2005*, Oxford University Press.
- Young, H. (1989): *One of Us*, Macmillan.

DUPress